STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 00648

IN SHOTN FUN DOYRES

Avraham Nahtomi

Permanent preservation of this book was made possible
by Henry Posner, III
in honor of
his wife, Anne M. Molloy

FUNDING FOR THE CORE COLLECTION OF YIDDISH LITERATURE
WAS MADE POSSIBLE IN PART BY A GRANT FROM THE
DAVID AND BARBARA B. HIRSCHHORN FOUNDATION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

אברהם נחתומי

אין שאָטן פון דורות

די הכנסה פונעם בוך איז באשטימט פאר
דער הילפס־ארבעט פונעם פוילישן יידנטום

ביכער-סעריע

דאָס פּוילישע ייִדנטום

באַנד 33

רעדאַקטאָר:

מאַרק טורקאָוו

פאַרלאַגס-לייטער:

אברהם מיטלבערג

מ. פייגענבלום

די רשימה פון דערשינענע בענד — צום סוף פון בוך

אברהם נחתומי

אין שאָטן
פון דורות

קינדהייט

ארויסגעגעבן דורכן
צענטראל-פארבאנד פון פוילישע יידן אין ארגענטינע
בוענאָס איירעס, 1948

IMPRESO EN LA ARGENTINA
PRINTED IN ARGENTINE
Copyright by
A. NACHTUMI

A. Nachtumi

IN SHOTN FUN DOIRES

(Bajo la sombra del pasado)

Buenos Aires, 1948

Hecho el depósito que marca la Ley 11.723
Industria Argentina

אינהאַלט:

אין דאָרף

א. די וועגן — — — — — — — — — — — — 9
ב. אין זיידנס שטוב — — — — — — — — — — — 17
ג. פעטער זעליקס הויז — — — — — — — — — — 34
ד. א שטאפל נידעריקער — — — — — — — — — — 46
ה. מיין ערשטער רבי — — — — — — — — — — — 50
ו. מיין צווייטער רבי — — — — — — — — — — 59
ז. די שריפה — — — — — — — — — — — — 65
ח. מיר פאָרן אין קאָצק — — — — — — — — — — 68

אין שטאָט

ט. מיר ווערן שטאָט־לייט — — — — — — — — — 72
י. אין קאָצקער חדר — — — — — — — — — — — 75
יא. דער קיסר קומט — — — — — — — — — — — 87
יב. די מאנעוורעס — — — — — — — — — — — 92
יג. די גווארדיע — — — — — — — — — — — — 95
יד. אויף די „פריזבעס" — — — — — — — — — — 101
טו. מ׳האָט מיך אָפגענארט — — — — — — — — — 104
טז. פוןביידע זייטן מארק — — — — — — — — — 110
יז. לייבעלעס חתונה — — — — — — — — — — — 115

יח. נאָך דער חתונה — 124

יט. מיט דער פּוטער אראָפּ — 129

כ. דער טאטע פאָרט זוכן פּרנסה — 136

כא. א טרויעריקער ווינטער — 145

כב. די מאמע איז געקומען — 147

כג. „מאמע־מילך" — 149

כד. נחת פון קינדער — 154

כה. לעבן רעדט... — 168

ביכער רשימה — 178

פּרעסע שטימען — 180

א וועלט מיט מענטשן,
לעבנס — צעריסענע,
פון עקשנות — פארשטיינערטע,
פון חורבן — צעוואָרפענע,
ציען זיך צום אויפלויכטונג
אינעם שאָטן פון די דורות.

דער דערציילער

אין דאָרף

א.

די וועגן

דאָס דאָרף וואָליע, וואָס שכנט זיך מיט די דערפער שטשעפּעלין, באָרקע, אָסאָווגע, און ליגט דריי מייל פון לוקאָוו, ניין וויאָרסט פון קאָצק, האָט פאַרמאָגט צוויי לאַנגע וועגן, וועלכע האָבן זיך צוזאַמענגעלייגט, געמאַכט יד־אחת, און דערנאָך זיך פונאַנדערגעגאַנגען אין פאַרשידענע פיר זייטן.

אויפן צפון־וועג זענען געשטאַנען פון ביידע זייטן שטיל, צניעותדיק, ווי פרומע יידן ביי דער מזרח־וואַנט, צוויי רייען הייזלעך ביז צום פּריצס הויף. פון הויף איז דער וועג זיך ווייטער געגאַנגען צווישן די סעדער, דורך גרינע לאָנקעס צום טייך, איבער דער בריק אין וועלדל, ווו נאָך יעדן זומער־רעגן פלעגן אַרויסטאַנצן געלע שוועמלעך ווי אויסגעצוואָגענע קינדערלעך אין אַ פריייטיק פאַרנאַכט, אַזוי ווייטער זיך געצויגן, געשלענגלט דורך דערפער־צמענטאַרן צום שאָסיי, און דער שאָסיי, אַן אויסגעצויגענער ווי אַ לאַנגער לולב, אַריינגעפאַלן אין לוקאָוו, ווו עס האָבן געלעבט מיינע פעטערס מיט געקרייזלטע „גריוועס" און גאָלדענע ציין, און מומעס, וואָס פלעגן זיך קעמען אום שבת און האָבן געטראָגן לאַקירטע שיך מיט הויכע קנאַפּל.

דער דרום־וועג האָט זיך געצויגן און געצויגן ווי אַ געלע סטענגע. פון איין זייט זענען די הייזער שטיין־געבליבן ביי יוזעף גאַמאַלע דעם „חזירניק", פון דער צווייטער זייט זענען זיי דערגאַנגען ביז צום הילצער־

נעם צלם, וווּ עס זענען געשטאַנען צוויי גריבער אָנגעפּילטע מיט קארטאָפּל, וועלכע האָבן געהערט צו יענדזשעי קאָזשוך, פון דאָרט ווייטער, אין זומער צווישן פעלדער — גריקע, לובין, האָבער און גערשטן, און אין ווינטער איבער פעלדער, וועלכע זענען געלעגן איינגעהילטע אין ווייסע פּעלצן, און די גרענעץ־פּאסן האָבן ארויסגעקוקט ווי שווארצע לאַמעווקעס.

אזוי איז דער וועג פארגאנגען אין פּויערישן וואלד, זיך פארצויגן אין קאָצקער כראביעס וואלד, פארביי דעם טארטאק, לינקס פון דעם וועג איז אויף א בערגל געלעגן ווי אויסגעשיט דער שטאָטישער בית־עולם, רעכטס איז געשטאַנען די גרויסע שול מיטן „ערוב קעסטל“, ביז ער האָט זיך סוף כל סוף ארייַנגעדרייט אין קאָצקער מארק אריין, וווּ עס זענען געשטאַנען אויף א געמויערטן סלופּ די „הייליקע מאַמע“, א טיפער ברונעם מיט אן אייזערנע קייט, וואָס פלעגט זיך וויקלען אויף א ראָד מיט הילצערנע „סצעבלעס“ ארויף און אראָפּ, ווי די מלאכים אויף יעקב אבינוס לייטער.

דער מזרח־וועג האָט קיין הייזער נישט פארמאָגט. דאָרט זענען בלויז געשטאַנען שטאָלצע, בכבודיקע, טאָפּאָל־ביימער. דער רבי יהושע טשעמערניקער פלעגט אין זומער־פארנאכטן נאָכן לערנען דאָרט ליב־האָבן שפּאַצירן צו גיין.

און איינמאָל האָט ער זיך דערמאָנט אין א מנחה, וועלכע ער האָט פארגעסן, און ווייל עס איז געווען שפּעט צו זאָגן „אשרי“ און „קרבנות“, האָט ער זיך אוועקגעשטעלט צווישן די ביימער און געזאָגט „שמונה עשרה“. מיר זענען געזעסן פון דער צווייטער זייט, שטיל צוגעקוקט, און גלייך האָב איך זיך דערמאָנט אין דער פּרשה פון „חיי שרה“, אין דעם „ויצא יצחק לשוח בשדה“ און ביז היינט הייסט עס ביי מיר „דער וועג פון ארם־נהרים“. און עס דאכט זיך, אז יעדן אויגנבליק וועט פון אונטער דעם בערגל זיך באווייזן דער שלייער פון רבקה, וועלכע זיצט אויפן קעמל, געפירט פון עבד אליעזר.

דעם מזרח־וועג האָב איך זייער ליב־געהאט, נישט דערפאר ווייל עס איז אין יענער זייט געוואקסן דער פּירות־גאָרטן פון אדם מאלעסע, און דעם גאנצן זומער האָבן צו מיר ארויסגעווונקען קאַרשן, ווייַנשלען, עפּל און באַרן, אויך נישט דערפאר ווייל אין יענער זייט זענען געשטאַנען דעם

זיידנס „סטאַדאַליעס" מיט די שטאַלן און צוויי אַלטע ביימער, וואָס אויף איינעם זענען געוואַקסן קליינע באַרעלעך און אויפן צווייטן איז געווען אַ „גניאַזדע" פון אַ באָטשאָן.

אין מיין קינדישן מוח האָבן זיך שוין דעמאָלט געמאָלט כסדר בילדער פון אַמאָליקן ארץ־ישראל, און עס זענען פאַהאַנען ווערטער, וועלכע טראָגן אין זיך אַ סוד, און דער סוד איז אַ לעבן, און ממילא ווערן דאָס לעבעדיקע ווערטער. דו פילסט ווי זיי לעבן אין די אברים, שפּאַצירן אַרום אין די אָדערן, און ווען מען הערט זיי, צעגיסן זיי זיך ווי אַ וואַרעמער זמר.

פון מיין „חדר" האָבן זיך אין מיר צוויי סודות, צוויי לעבנס באַהאַלטן: „האיר השחר" און „ארזי הלבנון". איך האָב קיינמאָל נישט פאַרשטאַנען דעם כוח, וועלכער איז אין די ווערטער געלעגן, איך האָב נאָר געפילט די שיינקייט ווען דער מאָרגנשטערן הייבט אָן לייכטן.

און עס איז געווען אַ שבת־טאָג אין חודש אלול, נישט הייס, נישט קאַלט, צווישן הימל און ערד האָבן זיך געצויגן וואָלקנס גרויע — בייזע און שטאַרק צעבייזערטע. אפשר האָט זיי פאַרדראָסן, וואָס די פּויערים כאַפּן אַראָפּ אַלץ פון די פעלדער און לאָזן זיי איבער אויפן ווינטער נאַקעטע, הוילע, און מיר האָבן געמיינט, אַז אָט־אָט עפענען זיך די הימלען און אַ מבול וועט חלילה אַראָפּ אויף דער וועלט.

ס'איז צוגעפאַלן די נאַכט, גראָד אַ וואַרעמע, דער הימל אויסגעשטערנט. גלייך נאָך הבדלה האָט די מאַמע זיך אָנגעהויבן פּאָרען ביי דער „מלוה־מלכה". דער טאַטע איז געבליבן אין דער אַטלאַסענער קאַפּאָטע און געלערנט „מדרש רבא". דער זיידע האָט רויכערנדיק דעם לולקע־ציבוק אַריינגעקוקט אין אַ „מדרש תנחומא". מיר, חברה, האָבן געוואַרט ביז די פּייערלעך אין דאָרף האָבן זיך פאַרלאָשן, ביז די הינט זענען איינגעשלאָפן, דעמאָלט האָבן מיר זיך אַ לאָז־געטון גנבענען דיניעס. און בשעת מיר זענען געווען פאַרנומען מיטן באַהאַלטן זיי אויפן בוידעם אונטער די „סטריכעס", האָט זיך דערהערט אַ ט־פּ־ר־ו... פון שלום טשעפּעלינער, וועלכער איז פאַרפאָרן מיט זיין בן יחיד זלמן הערש זאָגן „סליחות".

די ערשטע סליחות־נאַכט איז דאָס געווען.

ווען מיר זענען אַריינגעקומען אין שטוב, איז שוין ר' שלום גע־

שטאנען אין זיין עלעפאגענעם כאלאטל, געשיט פון דער טאָרבע גרינע ווינטער־עפּל מיט ווייסע פינטעלעך — א מתנה אויף יום־טוב.

אויף דער שווארצער קאמאדע איז געשטאנען א בלוי קריגל פארבונדן מיט א ווייסינקן טיכל, אינעווייניק איז געווען געלער, פרישער האָניק, פון וועלכן עס האָבן ארויסגעקוקט ווי אייז־בערגלעך פארהארטעוועטע שטיקלעך וואקס, דאָס איז געווען א מתנה פון יהושע אָסאָוונער, וועלכער איז געזעסן ביים טיש, די „סליחה” אריינגעלייגט ממש אין די אויגן, און מיט גרויס כוונה געקוקט אין „עברי־טייטש”.

ארום איז געווען זייער שטיל, נאָר פון צייט צו צייט פלעגט זיך הערן פון דעם זיידנס לולקע א קרעכץ פון דעם „סאק”, וועלכער האָט זיך פארזאמלט אין זיין ציבוק, און דער טאטע פלעגט ענדיקן א פסוק און זיך צעזינגען אין דער שטיל, ווייטער — ווייטער — נו — ווייטער, און ווידערשטיל. נאָר גאָר אָן אויפהער האָט געפלוידערט דער קיילעכדיקער זייגער אין דער שווארצער רעם, וועלכער איז געהאנגען זייער הויך אויף דער געקאלכטער צפון־וואנט, און אז מ'פלעגט אים דארפן אָנדרייען, האָט מען געמוזט צורוקן דעם גרויסן פליגל־טיש, ארויפשטעלן א באנק און דער עלטסטער פון דער משפחה האָט זיך ארויפגעשטעלט אויף די שפּיץ־פינגער, האָט ער קוים געקענט אריינשטעקן דעם פארזשאווערטן שליסל אין די פיר־קאנטיקע לעכער.

די שטובן־טיר האָט זיך האסטיק געעפנט, און עס זענען אריין דער רויטער פעטער זעליק, די דיקע מומע רויזע מיט די דריי בנים.

עס איז כדאי צו וויסן, אז דער רויטער פעטער זעליק האָט קיינמאָל קיין צייט נישט געהאט, ער האָט געקענט אָפּשטיין א זייער לאנגע צייט, רעדן און רעדן, און נישט ארויסלאָזן די קליאמקע פון דער האנט, אָבער ווי ער איז נאָר אריין, האָט ער גלייך אָנגעהויבן שרייען: „בערל, נו, בערל, לאָמיר זאָגן סליחות” — אזוי איינמאָל און ווידעראמאָל, ביז דער טאטע האָט אויפגעהויבן זיינע אויגן, צוגעמאכט דעם „מדרש”, זיין פנים איז געוואָרן זייער ערנסט און מיט דער ערנסטקייט אויפגעשטאנען, דעם „מדרש” אריינגעשטעלט אין דער ספרים־שראנק, אָנגעצונדן דעם גרויסן בליץ־לאָמפּ, די מאַמע האָט ביים שטענדער נעבן ארון־קודש אוועקגעשטעלט צוויי מעשענע לייכטער מיט אָנגעצונדענע ליכט.

ביי די מענער אין די הענט האָבן זיך אָנגעהויבן ציען גארטלען, ארומגעוויקלט, פארבונדן, און דעם טאטנס זיידענער גארטל האָט זיך צוזאמענגעליגט: „איין העלפט איז אוועק רעכטס, די צווייטע — לינקס, און זיך ווידערגעטראָפן, צוזאמענגעשלאָסן אין א „קשר של קימא”, געשאפן א מחיצה צווישן „טומאה” און „טהרה”.

עס האָט זיך דערהערט א מישן פון בלעטלעך, דער טאטע איז געשטאנען נעבן ארון־קודש, איינגעהילט אין טלית, דעם קאָפּ אָנגעשפּארט אויף ביידע הענט און שטיל עפּעס געזאָגט, פון ביידע זייטן — די ליכטפלעמעלעך, יום־טובדיק, א הייליקייט האָט זיך ווי אויסגעגאָסן אין יעדן ווינקעלע, און עס האָט זיך דערהערט — יתגדל ויתקדש שמיה רבא.

דאָס איז געווען דאָס ערשטע מאָל ווי איך האָב געזען סליחות זאָגן. איך האָב מאָדנע געקוקט אויף יעדן באזונדער, אין יעדנס מויל, יעדעס וואָרט, וועלכעס איז געזאָגט געוואָרן מיט כוונה, האָב איך געוווּסט, איז מתקן א נשמה, און פון דער נשמה ווערט א מלאך, און די מלאכים ציען זיך איינער נאָך דעם אנדערן גלייך פארן „כסא הכבוד”. איך האָב זיי ממש געזען גייענדיק, פליענדיק, ווייסינקע, לויטערע, עס זענען געווען ווערטער, וועלכע פלעגן זיך שיטן ווי פּערל, דאָס זענען געווען ריינע נשמות אָן זינד, און עס זענען געווען ווערטער שווערע. זאָגנדיק זיי פלעגט זיך דער טאטע בייגן ווי ביי א שווערער „סוגיא”:

איך נפתח פה דר מתוחים
געלנו נתיבותיך הישרים,
הלכנו אחרי משאות שוא ומדוחים,
מאז ועד עתה אנחנו נדחים".

איך האָב פארשטאנען, אז דאָס זענען נשמות זינדיקע, — דעם טאטנס קול איז געוואָרן וויינענדיק, און עס האָבן זיך געגאָסן טרערן אויף די ווערטער — צווישן די ווערטער און איבער די ווערטער, געוואשן זיי, גערייניקט, ס'איז געוואָרן לייכטער, גרינגער, דעם טאטנס קול איז געוואָרן תקיפותדיק, ער האָט נישט מער געבעטן, נאָר פארלאנגט: —

„תעבור על פשע ותמחה אשם
ביום ויתיצב עמו שם

א. נחתומי

ויקרא בשם ה״.

איך האָב פאַרשטאַנען, אַז מ׳האָט מנצח־געווען און אַלע האָבן געענטפערט: —

„ויאמר ה׳ סלחתי כדבריך!״

פּלוצלינג האָבן אָנגעהויבן קומען מחנות, עס האָבן זיך דערנענטערט כוחות, און די כוחות האָבן זיך ווי צוזאַמענגעגאָסן אין איין געוואַלדיקער קראַפט, וועלכע גייט און קומט. איך האָב אָנגעהויבן זוכן פון וואַנען און דערזען ווי די שויבן הייבן אָן בלוי ווערן, און דאָס בלויקייט פאַרטרייבט די שוואַרצקייט און עס פאַרשווינדט, און דאָס ליכט פון בליילאָמפּ און פון די „עמוד״־ליכט ווערט רויטלעך, טונקלדיק, טרויעריק, גלייך ווי עס וואָלט געוויינט, געבעטן. דאָס איז געווען אַ קאַמף פון ליכט מיט ליכט. אויף די ווענט האָבן זיך שאָטנס פאַרשפּרייט, לאַנגע — מידע, מיר איז געוואָרן אומעטיק, ענג, עס האָט מיך ווי אַרויסגעטריבן, ערגעץ־ווו גערופן . . .

און ווען דער טאַטע האָט געזאָגט דעם „פּזמון״ מיט אַ ניגון, בין איך שוין לאַנג געווען אויף דער גאַס.

אין דרויסן האָט געבלאָזן אַ פאַרטאָגעדיק ווינטל. מיר האָט זיך פּלוצלינג געדאַכט, ווי די גאַנצע וועלט שלאָפט, נאָר איך אַליין בין וואַך... איך האָב דערהערט דאָס קלאַפּן פון מיין אייגענעם האַרץ און דערזען ווי אַ רויטינקער שטערן ציט זיך צום בלויען הימל־טייל, און נאָך דעם שטערן — רויטע פּאַסן, און די פּאַסן באַרירן די שפּיצן פון די ביימער אויפן „ארם־נהרים״־וועג. ס׳איז געווען שווער צו זען, צי דער הימל נידערט אַראָפּ צו די ביימער, אָדער די ביימער ציען זיך אין הימל אַריין. איך האָב נאָר געפילט, ווי דאָס שיינקייט צעגיסט זיך אין מיר ווי אַ זמר.

אַזוי האָט זיך אין יענעם פרימאָרגן פאַר מיר אַנטפּלעקט דער שענסטער חלום, און דאָס איז געווען די ליבע צום וועג, אויף וועלכן איך האָב געזען מיט מיינע קינדישע אויגן די ביימער פון לבנון, און די אויפלויכטונג פון שחר.

דעם „מערב־וועג״ האָב איך נישט זייער ליב געהאַט. ער האָט ביי מיר געהייסן „דער וועג אין גיהנום״. זינט איך געדענק, פּלעגט ער אויף

מיר אָנוואַרפן א פחד, עס איז געווען א וועג פול מיט סודות, און יעדער סוד שרעקט. קודם־כל פלעגט ער אראָפּפאלן פון בערגל ווי אין „שאול־תחתיה” אריין. אין דער רעכטער זייט זענען געשטאנען ווי פאריתומט א פּאָר אָפּגעריסענע פלוימען־ביימער און א קליינינקע הייזל מיט ווייס־געקאלכטע ווענט. און גרינע לאָדנס. עס פלעגט זיך דאָרט שטענדיק הערן א „קאראקאטשען” פון הינער ווי די „בני־ענק”, וועלכע האָבן געלייגט אייער מיט צוויי געלעכלעך. דאָרט האָט געוווינט דער דארער פלארעק.

לינקס האָט זיך אוועקגעצויגן א וועג ביז דער „פיליפינע”, ווו עס האָבן זיך געפאשעט די הויפישע שעפסן. דער וועג פלעגט פארבייגיין די גרויסע ווינטמיל און דאָס קליינינקע הייזל מיטן בלוי־געפארבטן קוימען. דאָרט איז געשטאנען אן אויסגעפוילטער בוים, און מ’האָט דערציילט, אז דער כישופמאכער זאוואדסקי האלט דאָרט זיינע „שדים”.

איך פלעג מורא האָבן אהין צו גיין. ערשטנס איז דאָרט געווען א הייזעריקער הונט, וועלכער האָט געהייסן „קרוצעק”; צווייטנס, ווען איך בין איינמאָל געקומען מיטן טאטן נעמען א צעמאָלענע זעקל קאָרן און א פערטעלע קלייען, האָב איך געפרעגט: טאטע, פארוואָס קרעכצט אזוי די מיל? האָט ער מיר געענטפערט, אז צווישן די שטיינער זענען איינגעפרעסט רשעים און ס’קלעמט זיי פאר זייערע עוונות, און די נשמות קרעכצן, ווייל זיי זענען געווען אריינגעשטעקט אין זינדיקע גופים.

אין דער נאכט פון יענעם טאָג בין איך געלעגן פארן איינשלאָפן און געוויינט. פון שלאָף האָב איך ווידער געוויינט און געשריען, און ווען איך האָב זיך צומאָרגנס אויפגעכאפט מיט היץ, האָט דער טאטע געזאָגט, אז מ’דארף קודם־כל מיך אויסשמירן מיט „פראנצויזקע טערפענטין”. די מאַמע האָט געזאָגט, מ’זאָל בעסער אָפּשפּרעכן א „גוט־אויג”, און די באבע האָט געזאָגט, אז עס זענען באשטימט ווערימלעך, און מ’דארף ראש־חודש מיר איינגעבן „ווערים־קרויט” מיט האָניק.

ווייטער אויף דעם וועג איז געשטאנען אין איין לענג א הויז, א שטאַל, א קליין שטעלכל און א „כלעוו” פאר חזירים.

די לענג איז געווען פארשטעלט מיט געדיכטע „פייפל־ביימער”, עס האָט אויסגעזען, ווי מארישא די גנבטע וויל נישט, מ’זאָל זען, וואָס ביי איר טוט זיך.

נעבן דער גנבטע איז געווען א גרויסער גרוב מיט א סך קליינע גריבעלעך, ווּ די פּויערים פלעגן נעמען געלע זאמד אָנצושיטן אויף די הילצערנע פּאָדלאָגעס. מיין מאמע פלעגט אין דעם זאמד אויך ארייִנשטעקן די רויטע מערן, זיי זאָלן נישט פארוויענדלט ווערן און מ׳זאָל זיי קענען דעם גאנצן זומער אריינשניידן אין די שבתדיקע פיש.

ביים עק גרוב איז געשטאנען א דעמבענער צלם מיט א געשניצטן שטאכעטן־פּלויט, ווּ ס׳פלעגן הענגען פארטרוקנטע קרענצלעך פון בלויע פעלד־בלומען, און נאָך א צלם, וואָס האָט אויסגעזען ווי אן אלטער וואסער־טרעגער. עס איז געווען אוממעגלעך צו דערקענען, צי ער איז געווען פון אייביק א קוילעכדיקער אָדער פירקאנטיקער. פון די שפּאַלטן האָבן זיך ווי מיט געוואלד ארויסגעשטופּט גרינע שטיקלעך מאָך. צווישן די ביידע צלמים — אן אָפּגעברענטער טאָפּאָל־בוים, פון וועלכן עס זענען ארויסגעוואקסן א פּאָר גרינע צווייגעלעך, גלייך ווי זיי וואָלטן פון רחמנות געוואָלט פארשטעלן זיין חרפּה.

דער וועג איז נאָך ווייטער געגאנגען, פארביי דעם זיידנס „ניוואַ״, פארביי די הויפישע פעלדער, וועלכע האָבן זיך פארצויגן ביז דעם געדיכט פינסטערן וואלד, וואָס איז אריינגעוואקסן אין עק וועלט.

איינמאָל אין א זומער־פארנאכט, ווען מיר האָבן אָפּגעגעסן געלע לאָקשן באגאָסן מיט ווייסינקע מילך, אוועקגעזעצט אויפן גאנעק זיך אָפּקילן, האָט די זון א מידע זיך אָנגעהויבן אראָפּלאָזן אין וואלד, די זון איז געווען זייער רויט, נאָך רויטער פון דער זון איז געווען דער הימל, און ווען איך האָב א פרעג־געטון, פארוואָס איז דער הימל אזוי רויט? האָט מיר מיין טאטע געענטפערט, אז דאָרט איז דער גיהנום, ווּ מען ברענט די רשעים. — און פארוואָס איז דער וואלד אזוי שווארץ? — האָב איך געפרעגט. האָט מיר ווידער מיין טאטע געענטפערט, אז דאָרט זענען די פעסער סמאָלע, וועלכע מ׳נעמט אין גיהנום צום פּרעגלען.

איך האָב שוין מער נישט געפרעגט. נאָר פון דעמאָלט אָן כסדר געהערט דאָס וויינען און שרייען פון די נשמות, ממש געפילט דעם ריח פון דער געפּרעגלטער סמאָלע.

יעדן שבת פארנאכט, ווי ס׳פלעגן זיך נאָר באווייזן שטערנדלעך, און די מאמע האָט זיך אוועקגעשטעלט ביים פענסטער זאָגן „גאָט פון

אברהם", פלעג איך הערן ווי די „מלאכי־חבלה" טרייבן די רשעים אין גיהנום אריין, זיי וויינען און שרייען, און צוזאמען מיט זיי האָט אין מיר געוויינט מיין הארץ.

דאָס איז געווען דער פחד צו דעם וועג, און דערפאר הייסט ער ביי מיר ביזן היינטיקן טאָג „דער וועג אין גיהנום".

ב.

אין זיידנס שטוב

זאָל שטיין־בלייבן דאָס דאָרף מיט זיינע וועגן, הייזלעך, פעלדער און וועלדער, הארבסטן, פרילינגען, חגאס און סתם וואָכן־טעג. איך וועל אריינגיין אין מיין זיידנס „יחסנדיקער" שטוב צוזאמענגעמען געשעעענישן, וועלכע פינקלען אין מיין זכרון ווי בליצן, און אויך די, וועלכע זענען טיף איינגעוואָרצלט אין דעם שורש פון מיין נשמה און האָבן געלייגט דעם סטעמפל אויף מיין „איך".

דעם זיידנס שטוב, אין וועלכער איך בין געבוירן און א היבש ביסל יאָרן דאָרט געלעבט, איז געווען „יחסנדיק" צוליב צוויי טעמים. ערשטנס, ווייל זי איז געשטאנען אויף א „הויפישן פלאץ", וואָס דער זיידע ר' יענקל וואָליער האָט עס באקומען נאָך דער צווייטער פוילישער „פאָווסטאניע" פון פריץ מאנקאווסקי, ביי וועלכן ער האָט געהאלטן די „פראָפינאציע". צווייטנס, איז די שטוב געווען פון פיר־צאָליקע ברעטער און געהאט אין דרויסן געשאלעוועטע ווענט, און דער עיקר — א שינדלענעם דאך, וועלכער האָט זיך קיינמאָל נישט דערשראָקן פאר ווינטן און רעגנס, ווי די אנדערע הייזלעך אין דאָרף, נאָר שטענדיק שטיין־געבליבן, שטאָלץ, בכבודיק, ווי א בעל־מיוחס.

דאָס הויז האָט פארמאָגט פיר צימערן, צוויי גרויסע שטובן, צוויי אלקערן, א קאָרידאָר און א לאנגן בוידעם, אויף וועלכן מ'פלעגט הענגען וועש, דאָרט זענען אויך געלעגן די „קאָטשערע", די „פאָמיעטלע", דאָס פסחדיקע געפעס, דאָס קיניקע האָלץ, וואָס מ'פלעגט ארייננווארפן אין אויוון,

עס זאָל מאכן א פלאָם, איידער מ׳זעצט אריין דאָס ברויט, בינטן שטרוי, וועלכע פלעגן צודעקן ווינטער די ציבעלעס, זיי זאָלן נישט געפרוירן ווערן.

ארומגעצוימט איז דאָס הויז געווען מיט א שטאָכעטן־פלויט, פון וועלכן עס האָט שוין ארויסגעשפּראָצט גרינער מאָך, און צו יעדער צייט האָט מען דאָרט געקענט טרעפן הענגען איבערגעדרייט ערדענע טעפּ און קעזן־זעקלעך, וועלכע האָבן זיך געטרוקנט אנטקעגן דער זון.

אויפן הויף איז געשטאנען א הילצערנע סוכה מיט צוויי שינדלענע פליגל. דאָרט פלעגן אום ווינטער זיצן די ווייסינקע גענדז, וועלכע מען האָט געקאָרמעט מיט געלן הירזש. א געמויערטער קעלער פון רויטע ציגל, דאָרט זענען געלעגן די קארטאָפל און געשטאנען ערדענע טעפּ מיט סמעטענע און זויער־מילך.

אין איין העלפט הויז איז געווען דעם זיידנס געוועלב. אין א ווינקל זענען געשטאנען א פּאָר זעקלעך מעל, א פּאָר זעקלעך קאַשע, און די „מחיה” איז ברוך־השם געווען פון ביידע זייטן: בייטאָג פלעגט די באבע נעמען פון אויבן, און ביינאכט — די מייז פון אונטן.

די מייז בכלל האָבן אונדז אָנגעטון א סך צרות, מ׳האָט אויפגעשטעלט „פּולאפּקעס”, אונטערגעלייגט סם, עס האָט אָבער גאָרנישט געהאָלפן, שעלטן די מייז האָט די באבע פארבאָטן, דערקלערנדיק, אויב מען שעלט מייז, קומען זיי ביינאכט, צעהאקן די קליידער און צעדראפּען די קינדער.

אין געוועלב אויפן באַק־אויוון האָט זיך געטרוקנט געלע און גרינע וואַש־זייף. אנטקעגן אויוון איז געווען א שאַנק, אויף די אויבערשטע פּאָליצעס זענען געווען אויסגעשטעלט גרויסע היטלען צוקער, איינגעהילט אין בלויען פּאַפּיר מיט ווייסע עטיקעטן אין גאָלדענע אותיות.

אויף דער צווייטער פּאָליצע זענען געשטאנען אין פּאַפּירענע בייטלען צימערינג, פעפער, לארבער־בלעטער און ענגליש־געווירץ. איך אָבער האָב אַמליבסטן־געהאט די אונטערשטע פּאָליצע, ווו עס זענען געשטאנען געטרוקנטע פלוימען, בלעכענע פּושקעס מיט צוקערווארג, שווארצע און געלע ראָזשינקעס. מיטוואָך האָט מען פון זיי אָנגעשיט אין א פלעשל, אָנגעגאָסן מיט וואסער, און פרייטיק פלעגט דער טאטע דאָס אויסקוועטשן דורכן שבתדיקן האנטוך, און ס׳איז געווען וויין אויף קידוש.

אין צווייטן ווינקל איז געשטאַנען א פאַס נאַפט מיט א בלעכענע־פּאָמפּע, א טיש אָנגעשטעלט מיט פלעשער, געפלאָכטענע קוישלעך מיט עסיק־עסענץ, א גרויסע פלאַש ריצינאייל און א האלב „טינדל” הערינג.

די פיר ווינקעלעך אויף דער סטעליע זענען פול־געווען מיט שפּינוועבס, און די גרויסע שפּינען, וועלכע האָבן דאָרט ארומגעשפּאַצירט, האָבן אויסגעזען ווי די יאַפּאָנישע טענצערינס מיט וואַכלאַרן אין די הענט, וועלכע זענען געווען אויסגעמאָלט אויף די פּאַפּירעלעך, וואָס מ׳פלעגט געפינען אין „וויסאָצקים” רויטע פּעקעלעך טיי.

מיט דעם געוועלב האָט זיך געגרעניצט אַן אלקער, און ווייל מיין מאַמע איז געווען די מיזינקע און האָט זוכה־געווען צו קריגן אלס מאַן בערעלע דעם „לוקאָווער עילוי”, דאָס איז מיין טאַטע, האָט מען אים צוגעזאָגט אייביקע „קעסט” און א וווינונג אין דעם אלקער.

און דער „אייביק” האָט געדויערט ביז גאָט האָט געהאָלפן, עס איז געקומען א שריפה, וועלכע האָט אלץ פאַרברענט, דעמאָלט האָבן מיר זיך ארויסגעצויגן קיין קאָצק, געדונגען א דירה ביי יאָסקע „מאַנטשאַר”, צוויי שטובן מיט א קיך.

די צווייטע העלפט הויז האָט אויך געהאַט דעם זעלבן אלקער און די זעלבע שטוב. דער אלקער איז געווען דעם זיידנס שלאָף־צימער, דאָרט זענען געשטאַנען צוויי דעמבענע בעטן, זייער ווייט אָפּגערוקט איינס פון דעם אנדערן, א האַלב־קיילעכדיקער קופערט אויף פיר רעדער מיט גראָבע רייפן, ווו עס האָבן ארויסגעקוקט די מעשענע קעפּ פון גרויסע אייזערנע טשוועקעס.

אז איך קוק אריין אין דער פּערטער שטוב, ווו עס האָט זיך געשפּונען מיין לעבן, זע איך גלייך דעם ארון קודש מיט דעם געהאָפטענעם פּרוכתל, די רויטע שויבן־שאַנק מיט די גרויסע ש״ס־גמרות אין לעדערנעם בונד, מיט גאָלדענע אותיות אויף די אָפּגעריבענע רוקנס.

אויף דער דרום־וואַנט זע איך הענגען דעם שפּיגל, וועלכן מ׳פלעגט אָפּווישן פון פּסח צו פּסח. ער איז געהאַנגען אזוי הויך, אז ער האָט קיינמאָל נישט זוכה־געווען, אז א מענטשלעך פּנים זאָל אין אים אריינקוקן.

עס איז גאָר קיין ספק נישט, אז יעדעס ווינקעלע אין זיידנס הויז

האָט אין זיין לעבן זיך זייער פיל אָנגעזען, זייער פיל אָנגעהערט. אונטער דעם דיקן קאלך פון די ווענט זענען געווען איינגעזאפט קרעכצן פון מאמעס ביים גיין צו קינד, די לופט איז נישט איינמאָל דורכגעריסן־געוואָרן פון ניי־געבוירענע קינדער־געשרייען.

אויף די ווענט האָבן זיך אָנגעשפּאַרט צאַרטע קינדער־הענטעלעך, ווען זיי האָבן אָנגעהויבן שטעלן די ערשטע ציטעריקע טריט.

אויף די פּאָדלאָגעס זענען אומגעפאלן אייניקלעך און אוראייניקלעך מיט דיקע פיסעלעך, רויטע הינטנדלעך, האָבן נאָס געמאַכט און זיך אויסגעגליטשט, אומגעפאלן, צעקלאַפּט די נעזעלעך, געוויינט און געשריען.

מיט יאָרן שפּעטער האָבן זיך געריבן שיך־זוילן פון חתן־כלה־פיס, מחותנים און מחותנתטעס, ווען זיי האָבן געטאנצט די „מצוה־טענצלעך” אויף איינגעזאפטע טרערן פון „כשר־געטובלטע” כלות, וועלכע האָבן מיט פאַרחלשטע הערצער געוויינט פאַרן באַדעקן, ביים באַדעקן און נאָכן באַדעקן.

ווי אן אלט איינגעוואָרצלטער בוים, וועלכער צעצווייגט זיך, אַזוי זענען פון דעם הויז ארויסגעוואקסן דורות, פעטערס, מומעס, יאָסלס, אברהם ברוכס, משה חיימס, מיט גרויסע מילן, ברייטע בערד און דיקע בייכער.

די שבתים און ימים־טובים אין זיידנס הויז ציען זיך פאַר מיינע אויגן ווי שנירלעך פּערל. איך זע די קליין־וווּקסיקע באָבע שרה צירל, די גרויסע צדיקת, מיטן צעקנייטשטן פּנים און לויטערע נשמה, אָנגעטון אין א פאַרטוך מיט ווייס־בלויע פּאסן, רעכטס הענגט א קעשענע פון פּויערישע לייוונט אָנגעשטאָפּט מיט קופּערנע מטבעות „צענערס”, „זעקסערס”, „פּיר־ערס” און ווייס זילבערנע „צוואנציקערלעך”. לינקס הענגט א בונד מיט שליסלען פון געוועלב, פון דער שפּייז־שאנק און סתם שליסלען, וועלכע מ'האָט קיינמאָל גאָרנישט באַנוצט, און איין גרויסער שליסל, א „יחסן”, פונעם „אוצר”, דאָס איז געווען דער קופערט, וועלכער איז געשטאַנען אין זיידנס שלאָף־צימער.

איך זע, ווי זי גייט ארויס א פאַרנומענע, האָרעוועט פון פרי ביז שפּעט אין דער נאַכט, אין געוועלב, אין הויז, אויפן הויף, וועגט און מעסט,

שרייבט פּאַסיקלעך מיט קרייד, שטראָפט די קינדער מיט גוטן און בייזן, גלעט די אייניקלעך, איז מהנה אורחים, טיילט צדקה.

אין פרייטיק פארנאכטן און ערב ימים טובים פלעגט זי אראָפּווארפן פון זיך די „וואָכעדיקייט", אריינפאלן אין א ברייטע, שערזשענע קלייד, אויסטון די קעשענע מיט געלט, דאָס באהאלטן אונטערן קאָפּ־קישן, פון א הילצערנע פּושקע ארויסנעמען א „טשיפּעקל" מיט גלאנצנדיקע קרעלן. און ווען זי האָט זיך אוועקגעשטעלט מיט די הענט אויפן פּנים נעבן די ברענענדיקע ליכט אין די זיבן מעשענע לייכטער, וועלכע זענען געווען א ירושה פון איר באבען, איז דאָס גאנצע הויז ווי אָנגעפילט געוואָרן מיט הייליקייט.

איך געדענק, ווי די באבע פלעגט פון „פּיעקעליק" אראָפּנעמען א קעזן־זעקל מיט מאָן, דער זיידע פלעג עפענען דעם ארון קודש, ארויסנעמען די פארגעלטע מגילה פון דער בלעכענער שייד און אוועקפירן צו „שימעלע סופר", ער זאָל זי איבערקוקן.

מיינע ברידער פלעגן טעמפּ מאכן דאָס מעסער מיטן שניצן גרעגערס און המן־קלאפּערלעך, פון פּאפּיר אויסשניידן מאסקעס מיט פלאקסענע בערד, ס'איז חודש אדר און מ'גרייט זיך צו פּורים.

פון שטאָט פלעגט מען ברענגען מאַראַנצן, ציטרינען אויף צו שיקן שלח מנות, אויסגעפּוצטע שאָקאָלאדקעס אין גאָלדענע בליי און קאָלירטע מאנדעלעך צו באשלייערן דעם פּורים־קוילעטש.

מ'האָט אָנגעפילט גלעזערנע סלאָיען מיט מארינירטע הערינג און פיש, איינגעקאָכט אין וויין־עסיק, די שפּייז־שאנק איז פול־געוואָרן מיט געבעקסן, אין ערדענע טעפּ אָנגעפילטע מיט האָניק האָבן זיך נחתדיק געטובלט המן־טאשן, און די ריחות האָבן זיך צעשפּרייט אין אלע ווינקעלעך און ארויף אויפן בוידעם.

דער טאָג פון אסתר תענית האָט אָנגעהויבן מיט גרעגערייען, וועלכע האָבן זיך געטראָגן פון זיידנס צום פעטער זעליקס הויז און צוריק. און ווען די „גערוישן" זענען זיך צוזאמענגעקומען, איז מען ארויס הינטערן זיידנס סטאדאלעס און געלערנט „מכירת־יוסף"־שפּיל.

פארנאכט־צו זענען פארפאָרן יידן פון די שכנותדיקע דערפער צו דער „מגילה". ווען זיי האָבן אויסגעשפּאנט די פערד און אָנגעהאנגען די

טאָרבעס, זענען זיי אריין אין האלב יום־טובדיקע קאפּאָטעס, זיך אויסגעזעצט ארום טיש, אָנגעהויבן רעדן וועגן געכשרטע מילן און פּסחדיקן מעל.

אויפן פליגל־טיש האָט מען אויסגעשפּרייט א שבתדיקן טישטוך, אוועקגעלייגט א פּרוכתל מיט צוויי ווייסע פּאָרצעלאַן־טעלערלעך און מ'האָט געגעבן „שקל־געלט".

שושן־פּורים איז פאָרפאָרן א וועגעלע מיט א יידישן בעל־עגלה, ווו ס'איז געזעסן א ייד מיט א זײדענער באָרד און דריי־שטאָקיקע היטל אויף א יארמולקע, דאָס איז געווען ר' זלמן זאוועדער, דער „ארץ־ישראל"־ייד.

ר' זלמן פלעגט ארויסנעמען א צווענגעלע מיט א העמערל, זיך ארויפשטעלן אויף א שטול און אראָפּנעמען די צדקה־פּושקע „ירושלים". ווען די מטבעות זענען געלעגן אויסגעשיט אויפן טיש, האָבן זיך אלע שטובמענטשן ארומגעשטעלט און מיט יראת־הכבוד צוגעקוקט. ר' זלמן האָט געציילט איינמאָל און ווידעראמאָל, און ציילנדיק צוזאמענגעלייגט מטבע צו מטבע, די צוזאמענגעלייגטע מטבעות האָבן זיך געהויבן און זענען אין מײנע אויגן אויסגעוואקסן ווי די זיילן פון בית המקדש.

פאַר דעם צדקה־געלט פלעגט ר' זלמן געבן א ווייסינקן פּאַפּירל מיט בלויע אותיות און א גאָלדענע חתימה. ס'פלעגט איבערגיין פון האנט אין האנט, און אויגן פול מיט בענקשאפט האָבן ערגעץ ווייט געקוקט.

גלייך נאָך פּורים זענען ליגן־געבליבן נאקעטע די קישן און פּערענעס און פּעדערן זענען אומגעפלויגן ווי ווייסע זומער־פייגעלעך, פון קוימען האָט געזעצט א פּאַרע פון טריפהנע טעפּ, ווו עס האָט זיך געקאָכט וועש אין זייף און אין סאָדע.

מ'האָט אָנגעהויבן רייבן און קראצן, וואשן און שווענקען, די באבע פלעגט אָנטון א פרישן געוואשענעם פארטוך, אראָפּנעמען פון בוידעם א יום־טובדיק פּעסעלע מיט א מעסער, זיך אוועקזעצן מיט דער מאמען אין א ווינקעלע אויף א בערגל אויסגעשאָטענעם זאמד, און איינזייערן בוראקעס. דער טאטע פלעגט אין א וואָגן אויסגעבעט מיט היי ארײנשטעלן דעם יום־טובדיקן קאסטן, אוועקפאָרן אין שטאָט באקן מצות.

אויפן הויף האָט מען אויסגעשטעלט פּעסער, אויסגעלייגט לאנגברעטער און געלופּטערט די ספרים, און נאָכן לופטערן זיי ארײנגעלייגט אין דער סוכה, וועלכע האָט געהייסן שוין יום־טובדיק.

פון דער צפון־וואנט האָט מען אראָפגענומען דעם זייגער, פון דע־ דרום־וואנט — דעם שפיגל, אָפגעקראצט און אָפגעשווענקט און אויך אריינגעלייגט אין דער סוכה.

מ׳האָט פונאנדערגענומען די קליידער־ און ספרים־שענק, די בעטן און וואנט־שענקלעך, געבליבן זענען — דער מילכיקער טיש און די „יחסנטע", דאָס איז געווען די ווינקל־באנק, וועלכע איז געווען אריינגעמויערט אין קוימען־אויוון.

ווען די שטובן זענען געווען אויסגעקאלכט און די פאָדלאָגעס אָפגעוואשן, פלעגן מיר זיך אוועקשטעלן אין די ווינקעלעך און שרייען: הא און בא, און א ווידער־קול פלעגט ענטפערן, און דאָס האָט געהייסן, אז דער פסח רעדט.

ס׳האָבן אָנגעהויבן גאווהדיק אריינשפאצירן די „שטוב־זאכן", און יעדע קלייניקייט האָט באקומען זיין בכבודיקן פלאץ און זיך באזעצט אויבן אָן.

און מיר זינדיקע באשעפענישן האָבן זיך פארשטופט אין א ווינקעלע, יעדן ביסן אונטערגעהאלטן מיט דער האנט, עס זאָל חס ושלום נישט אראָפפאלן א שטיקעלע חמץ אויף די יום־טובדיקע פאָדלאָגעס.

נאָך מעריב אין דער נאכט פון דרייצנטן ניסן האָט דער טאטע גענומען צוויי לאנגע פעדערן און א הילצערנעם לעפל און אָנגעהויבן „בודק חמץ" זיין.

אויפצומאָרגנס פלעגט מען עסן שטייענדיק, כאפנדיק, און וואָס עס איז איבערגעבליבן האָט מען פארברענט, און דאָס נישט פארברענטע — ארויסגעוואָרפן. עס האָבן זיך אויסגעשטעלט די געוואשענע שענק, טישן און בענק. פון די וואנט־שענקעלעך האָבן אראָפגעשפיגלט יום־טובדיקע טעלער מיט גאָלדענע רייפן און בלויע וויין־כוסהלעך מיט זילבערנע אותיות.

נאָך דעם כשרן האָט די מאמע זיך אָנגעטון האלב־יום־טובדיק און אָנגעהויבן טרייבערן געפאשעטע הינער און געשטאָפטע אינדיקעס, די וואָליע מיט די קישקעלעך ארויסגעוואָרפן אויפן מיסט און דאָס איבעריקע — איינגעווייקט אין יום־טובדיקן „ווייק־שעפעלע".

מ׳האָט אויסגעצוואָגן די קינדער און זיי אָנגעטון פרישע העמדעלעך און נייע טליתים־קטנים; די באבע מיט דער מאמען זענען געשטאנען פאר־

פּלאמטע ביים קוימען, ווו ס׳האָבן זיך געקאָכט פּאנעץ מיט פּיש און כל־ערליי מאכלים אין יום־טובדיקע טעפּ. אין דער הילצערנער „סטעמפּע" האָט דער טאטע צעשטויסן נים מיט אינגבער צו מאכן חרוסת.

אויף דעם שווארצן פליגל־טיש האָט זיך צעשפּרייט א ווייסינקער טישטוך, אויף די בענק ארום האָט מען אויסגעלייגט קישן מיט קישעלעך.

נאָך מעריב פלעגט דער טאטע אָנרייבן כריין אויף „מרור", מסדר־זיין די „קערה", דער זיידע פלעגט אָנטון דעם ווייסן קיטל און זיך געזעצט אויבן אָן אויפן „היסב־בעט". מ׳האָט אָנגעפילט די כוסות, די גרויסע און די קליינע, געמאכט קידוש, געטרונקען אָנגעלענטערהייט; די מצות אוועקגעלייגט אויפן אקסל און געזאָגט דעם „זוהר" — „זכר ליציאת מצרים", דערנאָך זיך אוועקגעזעצט און ווידער אויפגעשטעלט, געזאָגט „כהא לחמא עניא", און אלע האָבן נאָכגעזאָגט ביז „לשנה הבאה בני חורין". מ׳האָט אָנגעפילט די כוסות, געזאָגט די הגדה מיט „דרוש", „פּלפּול" און „מאמרי חז"ל". ווען ס׳איז געקומען צו „הלל", איז דער טאטע אריין אין התלהבות און „בצאת ישראל ממצרים מעם לועז" האָט ער שטענדיק אויסגעטייטשט, אז „מעם לועז" מיינט מען די מצרים, וועלכע דינען צו א ציג. אויף דעם „הים ראה וינוס" האָט ער געזאָגט, אז דאָס מיינט מען דעם ארון פון יוסף הצדיק, ביי וועלכן עס שטייט „וינס ויצא החוצה" — ווען פּוטיפּרס ווייב האָט מיט אים געוואָלט זינדיקן, איז ער ארויסגעלאָפן אויף דער גאַס.

אזוי פלעגן זיך ציען די סדר־נעכט, די ערשטע און די צווייטע, ביז נאָך האלבער נאכט. די ליכט פלעגן איינציקווייז אויסגיין, די קינדער — איינשלאָפן, געבליבן זענען די לאָמפּן, וועלכע האָבן עקשנותדיק געברענט, און דער טאטע איינער אליין, וועלכער האָט געזאָגט און געזאָגט, ביז עס פלעגן דורך די לאָדן־שפּאַרעס זיך ארייַנרייסן ליכט־פּאַסן און אָנגעזאָגט דאָס אָנקומען פון א ניי־געבוירענעם טאָג.

ס׳פלעגן זיך אָנהייבן די „ספירה"־טעג. אין דאָרף האָבן זיך באַוויזן קוואָקעס מיט הינדעלעך, רויטע קאַרשן האָבן אָנגעהויבן שווארץ ווערן, דער באָטשאַן פלעגט זיך שטעלן אויפן זיידנס בוים נעבן דער סטאדאלע, שוועלבעלעך פלעגן קלעפּן זייערע נעסטן אונטער די לאָדן־קאַרניזן, די פעלדער ארום זענען געווען גרין, פּאסטוכער האָבן געטראָגן

קויבערלעך יאגאָדעס אין די הענט, מ׳פלעגט פון קעלער ארויסנעמען די ליימענע טעפ, אראָפּהייבן די סמעטענע און מאכן פוטער, פון דער זוויערמילך — קעזלעך און זיי טרוקענען אויף דער זון, ס׳איז חודש אייר — מען גרייט זיך צו שבועות.

דאן האָט מען געבאקן קיכלעך אָנגעפילטע מיט קעז און פיש געפרעגלט אין פוטער. מיר פלעגן אין א גאלאָפּ אראָפּלויפן צום טייך, זיך פליסקען און טובלען פאר „קבלת התורה״. מ׳האָט געלייענט „אקדמות״, אין די שטובן איז געווען אויסגעשפרייט גרינס, וואָס מ׳האָט אָנגעשניטן; אויף די הויפישע לאָנקעס, די נעכט זענען געוועןווארעמע, ס׳פלעגן זיך צוזאמענעמען שקצים און שיקסעם ארום דער הייליקער איקאנע און זינגען מיט קוויטשיקע קולות: „דאָבראנאָץ, מאריא — מאריא, דאָבראנאָץ״. מיר פלעגן זיך אויסזעצן אויפן גאנעק און דער „פלינקער שמואל דוד״ האָט דערציילט מעשיות פון דער טערקישער מלחמה. עס פלעגן קרייען די הענער, קוואקען די זשאבעס, אין פארטאָגן — זינגען פייגעלעך, שפילן אין ליבעם.

עס האָט זיך געענדיקט סיון און אָנגעהויבן תמוז מיט די לאנגע טעג און קורצינקע נעכט, אנטקעגן דער זון האָבן געבלישטשעט ווייצענע און קאָרענע פעלדער, די גאָלדענע זאנגען האָבן זיך געוויקלט ווי פאליעס. ס׳פלעגן זיך הערן קלאנגען פון קאָסעס, מ׳האָט געזען לויפן אין פעלדשיקסעם מיט אָפענע בוזימס, מיט קריגלעך אין די הענט און גראבליעס אויף די אקסלען.

אזוי האָט מען אָן רחמנות געשניטן און געבונדן דעם גאנצן אָב, די פעלדער זענען ליגן־געבליבן נאקעטע, הוילע, עס איז געוואָרן מרה־שחורהדיק, דער „איכה״־ניגון האָט זיך ווי אריינגעקבערט און ס׳האָט געשמעקט מיט חורבן.

און ווען עס האָבן זיך אָנגעהויבן יאָגן וואָלקן, און א בייזער ווינט האָט ארומגעטריבן בלעטער און געקלאפּט אין די לאָדנס, האָב איך געוווּסט, אז דאָס איז חודש אלול און עס וועקט צו „סליחות״. מ׳פלעגט דעמאָלט אויפשטיין באגינען, דאוונען מיט כוונה און זאָגן תהילים, מ׳האָט פארקלאפּט די שטובן און פארפאָרן אין שטאָט אויף „ימים נוראים״.

א. נחתומי

ס'האָבן זיך אויסגעגאָסן הערצער מיט תחינות און בקשות, געוויינט ביים „ונתנה תוקף", געזיפצט ביי „כל נדרי", געגאנגען צו „תשליך", געשלאָגן „כפּרות". און ווען מ'איז געקומען פון שטאָט מוצאי יום־כיפּור, איז געווען א מנהג, אויפן אנדערן טאָג נאָכאמאָל צו פאָרן און ברענגען אן אתרוג.

אמאָל האָט די „מצוה" געהערט צום זיידן, נאָר זינט איך געדענק — צום טאטן. איך האָב קיינמאָל נישט געוווּסט, ווען ער איז אוועקגעפאָרן, קיינמאָל נישט געהערט, ווען ער פלעגט צוריקקומען, נאָר ווען איך האָב זיך אויפגעכאפּט פארטאָג, פלעג איך אים זען ארומלויפן איבער דער שטוב מיט א פארפלאמטן פּנים און שרייען: „איך האָב געברענגט א הדר! א הדר האָב איך געברענגט!"

ער פלעגט זיך וואשן די הענט, עפענען די שויבן־שאנק, ארויסנעמען די קריסטאלענע פּושקע מיטן זילבערנעם שלאָס, אוועקשטעלן אויפן טיש און זיך נאָכאמאָל וואשן די הענט, זי עפענען, און מיט גרויס דרך־ארץ און ציטעריקע הענט, אראָפּנעמען דאָס פלאקס, ער פלעגט בשעת מעשה בלאס ווערן, נאָר ווען ס'האָט זיך באוויזן דאָס גרינע אתרוגל, פלעגט ער אָפּזיפצן ווי א מענטש, וועלכן עס איז נאָר וואָס געשען א גרויסער נס און א געשריי־טון: „ברוך השם".

זינט איך געדענק, פלעגט דער טאטע אליין אָנשניידן „סכך", „ערבות", און ווען די סוכה איז געווען אן אויסגעפּוצטע, האָט ער זיך אוועקגעזעצט, אויסגעפלאָכטן פינגערלעך, קוישעלעך און באשלייערט דעם לולב.

דעם „הדר" האָט מען אָפּגעהיטן ווי אן אויג אין קאָפּ. ביי „הלל"־זאָגן פלעגט ער אים פעסט צודריקן, ארומהילן מיטן טלית, מ'האָט בלויז געזען ווי דער לולב־שפּיץ ווינקט און רעדט אין מזרח, מערב, מעלה און מטה.

און יעדן שבת־צונאכט ביי „הבדלה" האָט דער טאטע געעפנט די קריסטאלענע פּושקע, דער „הדר" איז געלעגן צווישן די פארטרוקנטע בלעטעלעך פון די „הדסים", און איידער ער פלעגט א שמעק־טון, האָט ער מיט גרויס כוונה געמאכט א ברכה „בורא מיני בשמים". די ארומשטייענדיקע

שטוב־מענטשן פלעגן אריינעטעמען דעם ריח און מיט א פארכאפּטן אָטעם געענטפערט „אמן".

אזוי פלעגט עס זיך פירן אלע יאָרן, אלע זומערן, אלע ווינטערן, גלייך ווי אזוי און נישט אנדערש איז עס באשטימט פון „ששת ימי בראשית".

דעם זיידנס הויז איז שטענדיק פול־געווען מיט אורחים, יידן, דאָרפסנייער, תבואה־סוחרים, האָלץ־הענדלער, קצבים, קאָניוכעס, בהמה־מעקלער.

נעבן פענסטער זיצט וואָלף שוסטער מיט זיינע בנים. וואָכן, חדשים, פארלאטעט שיך פאר די גויים אין דאָרף. נעבן אויוון זע איך דעם געשטופּלטן הענעך מיט א קנוילעכל וואקס און גרויע פאָדים, פארנייט פּויערישע פעלצן.

ביים קוימען שטייט דער „פלינקער שמואל דוד", וועלכער איז געווען פעלדפעבעל אין דער טערקישער מלחמה, קאָכט פאר זיך א טעפּל, דערציילט מעשיות און ווארעמט זיך.

עס הערן זיך „ימים־נוראימדיקע תפלות" און סתם לידעלעך פון דער משוגענער שרה, וועלכע איז געזעסן א פארשלאָסענע אין דער האָלצקאמער, און אויב זי דערזעט ווער פון די שטוב־מענטשן, הייבט זי אָן שרייען: ממזרים, גיט מיר אָפּ מיינע קינדער, איך וויל זיי אָנזויגן און פירן צו דער חופה".

ביינאכט פלעגט מען פון בוידעם אראָפּנעמען בונדן שטרוי, זיי אויסשפּרייטן, די יידן פלעגן זיך אויסלייגן און שלאָפן, חלומען פון גליקן און בראָפען. און פארטאָג, ווי ס'האָט נאָר אָנגעהויבן בלויען, פלעגן זיי אויפשטיין, זאָגן תהילים און דאווענען.

דער טלית און תפילין האָבן זיך ביזן גרויסן טאָג אריין נישט צוזאמענגעלייגט, נאָר איבערגעגאנגען פון האנט צו האנט. ר' שמואל אברהם קצב, וועלכער האָט זיך געהאלטן פאר א למדן און א גרויסן חסיד, האָט שטענדיק געוואַרט אויף צולעצט, ער פלעגט זיך איינהילן אין טלית, אויסקרומען דעם „של ראש", פארדרייען דעם „של יד", ארומלויפן ווי א משוגענער און פראווען שטיק.

נאָכן דאווענען פלעגט ער קרעכצנדיק ארויסנעמען א פלאש בראָנפן,

קיכעלעך און שבתדיקע חלה מיט אויסגעקאָכטע הינדעלעך, פראווע; „חסידות" און דערביי שרייען, אז דאָס טוט ער נאָר „לשם שמים".

ביים פליגל־טיש אָנגעשפארט אָן דער ספרים־שאנק זיצט דער זיידע ר׳ יענקל וואליער, דער זקן מיטן ווייסן בערדעלע און קינדישן פנים, וועלכער איז געווען זיכער מיט „גן־עדן", ווייל ער האָט ברוך־השם זוכה־געווען צו זען דעם פינפטן דור פאר זיין לעבן, רוויכערט דעם ליולקע־ציבוק און דערציילט מעשהלעך פון אמאָל, ווען ער איז נאָך געווען א קינד.

„ווען זיין טאטע איז איינמאָל געקומען אין שטאָט אהיימנעמען פון „חדר" אויף שבת, האָט ער אים געטראָפן ליגן אויף דער באנק מיט דעם „הינטנדל" צו דער סטעליע, די הייזעלעך אויפגעקנעפלט, דער „רבי" איז געזעסן רייטנדיק, איין תלמיד איז געשטאנען און געפאטשט, דער צווייטער האָט געציילט און אלע תלמידים האָבן געמוזט צוקוקן, כדי זיך ארויסנעמען א „מוסר".

זיין טאטע האָט אים דעמאָלט אהיימגענומען, ער איז קוים אלט געווען צוועלף יאָר. אין יענעם שבת האָט מען אים אויפגערופן צו דער תורה, באשיט מיט ניס און צוקערווארג. דינסטיק איז געווען די חתונה, און גלייך נאָך די „שבע ברכות" האָט מען אים ווידער אוועקגעפירט אין „חדר". א צייט שפעטער אין א סתם וואָכנדיקן טאָג האָט מען אים נאָכאמאָל געברענגט פון „חדר", ס׳איז געווען א „ברית־מילה", אלע מענטשן האָבן צו אים געשריען „מזל־טוב", דעמאָלט איז געבוירן געוואָרן זיין „בכור". מיט יאָרן שפעטער איז דאָס געווען מיין ווארשעווער פעטער יאָסל.

פון דעמאָלט אָן איז ער מער אין „חדר" שוין נישט געפאָרן, ער איז געוואָרן א „בעל־הביתל" און אָנגעהויבן האנדלען אין „פריצישע הייף", מיט כראבישע וועלדער, און ווען ער איז איינמאָל געקומען אין דאנציג מיט זיינע „טראטוועס" און ארויס אין גאס מיט דער לאנגע־קאפאָטע, האָבן אים מענטשן נאָכגעקוקט און געלאכט. איז ער צוריק אין שטוב, אָנגעטון א קורצן ראָק און איז דאָס צווייטע מאָל ארויס אויף דער גאס, האָט מען ווידער געלאכט, ווייל מ׳האָט זיינע לאנגע „ציצית" ארויסגעזען. ער איז אָבער מיט שטאָלץ געגאנגען ווייטער, „ווייל מיט א מצוה דארף מען זיך נישט שעמען" — האָט ער געזאָגט.

און היינט זיינע מעשהלעך פון לצים און שדים: ווי איינמאָל ביי־

נאכט איז א שוסטער געזעסן ביים ווארשטאט און געארבעט, האָט זיך דורכן פענסטער אריינגעזעצט א צונג, האָט ער זי אָפּגעשניטן, אזוי איינמאָל און ווידער אמאָל. און ווען דער שוסטער איז צומאָרגנס אויפגעשטאנען צו פאָרן אויפן יריד, זענען אלע שטיוול־שפּיצן געווען אָפּגעשניטן.

אמערסטן האָבן די שדים שליטה צווישן מנחה און מעריב און שבת צונאכטס — האָט ער געזאָגט. איינמאָל נאָך הבדלה האָט זיין פעטער נחום איינגעשפּאנט א פערד אין „ביטקע" און איז אוועקגעפאָרן מיט א קעלבל צום שוחט אין דעם שכנותדיקן שטעטל סאראקאמליע. צוקומענדיק צום וועלדל איז דאָס פּערד פּלוצלינג שטיין געבליבן. אראָפּגייענדיק פון וואָגן האָט פעטער נחום געזען ווי עס ליגט א זעקל, ער האָט זיך איינגעבויגן, א לעק־געטון און גלייך דערפילט, אז דאָס איז זאלץ. ער האָט עס מיט אלע זיינע כוחות ארויפגעלייגט אויפן וואָגן און ווייטער געפאָרן. דאָס פערד האָט זיך אָנגעהויבן שלעפּן, גלייך ווי מען וואָלט א שווערע משא ארויפגעלייגט. פּעטער נחום האָט דערפילט, אז ער האָט פארלוירן דעם וועג און ער בלאָנדזשעט. אזוי האָט אים דער „חברה־מאן" ארומגעפירט א גאנצע נאכט. דאָס פערד איז נאַס געוואָרן, האָט זיך באדעקט מיט א ווייסן שוים, פּעטער נחום האָט דערפילט א מידקייט און אָנגעהויבן איינצודרעמלען. פּלוצלינג האָבן ווי א פּאטש־געטון פליגל און עס האָט זיך דערהערט א געשריי: „בע, דו האָסט מיר געלעקט די מחילה". ווען ער האָט זיך אויפגעכאפּט, האָט ער דערזען ווי דאָס זעקל איז פארשוווּנדן און ער שטייט נעבן זיין הויז, פון וואנען ער איז ארויסגעפאָרן. ער איז פון שרעק געפאלן אין חלשות. ווען מ'האָט אים אָפּגעמינטערט, איז ער אריינגעפאלן אין א מרה־שחורה און דער „קאָצקער" זכרונו לברכה האָט אים געגעבן א „קמיע", אז דער „בעל־דבר" זאָל מער איבער אים קיין שליטה נישט האָבן.

און נאָכאמאָל ווידער האָט זיך אויפן קאָצקער הויף באַוויזן א ליץ, די חסידים האָבן זיך א לאָז־געטון און אים געוואָלט כאפּן, און עס האָט זיך געדאכט, אָט־אָט האָבן זיי אים געפּאקט, האָט ער פּלוצלינג ארויסגעשטעקט א צונג, אפשר דריי איילן די לענג, און ער איז אריין אין וואסערפּלימפּ און איז פארשוווּנדן.

און זיינע מעשהלעך וועגן מתים, ווי זיי קומען ביינאכט אין שול, נעמען ארויס די ספרי־תורה און דאווענען מיט מנין.

און עס איז אַמאָל געשען, ווען אויפן קאָצקער בית עולם זענען געווען נאָר ניין קברים, און אַ דאָרפס־גייער, וועלכער האָט פאַרשפּעטיקט, איז פאַרבייגעגאַנגען די שול, האָט ער פּלוצלינג דערהערט ווי מען רופט אים אויף צו דער תורה, ער איז אַ דערשראָקענער אַוועקגעלאָפן צום רב, האָט דער רב געהייסן נעמען ביים שול־שמש די שליסלען, געבן דריי קלעפּ אין דער פּאָליש־טיר און זי אויפשליסן, דערנאָך עפענען די שול־טיר, אַריינגיין הינטערוויילעכץ, צוגיין ביז צום באַלעמער, מאַכן די „ברכה" און וואַרטן ביז מ׳וועט ענדיקן לייענען די „פּרשה", און דערנאָך מאַכן די צווייטע „ברכה", אַרויסגיין, נאָר למען השם זיך נישט אומקוקן. דער דאָרפס־גייער האָט ממש געהערט ווי ניין קולות האָבן געענטפערט „אמן". ער איז אַ פּאָר טעג שפּעטער קראַנק־געוואָרן און גלייך געשטאָרבן.

און זיינע חסידישע מעשהלעך פון קאָצקער הויף, ווי מ׳האָט געפּראַוועט די „טישן", און עס פּלעגן זיין מחלוקתן ביי דעם „מיטעלן" און דעם „אַלטן" ז״ל. ווען ער איז נפטר־געוואָרן, האָבן די חסידים זיך צעטיילט, איין העלפט איז אַוועק אין פּולאַווי און די צווייטע — אין פּשיסכע.

דער זיידע איז אַמאָל געווען אַ גרויסער חסיד. ער האָט זיך אַרויסגעלאָזט צו פוס צום „פּשיסכער" מיט נאָך צוויי חסידישע יונגעלייט: ר׳ הערש טאָמאַשאָווער און ר׳ בעריש נטע אביגדורס, וועלכער האָט אויפן קאָצקער בית עולם זוכה־געווען צו אַ באַזונדער אוהל. וואָכן לאַנג זענען זיי געגאַנגען פון קרעטשמע צו קרעטשמע, קומענדיק אויסגעהונגערטע צו די לובלינער בערג, זענען זיי פון שוואַכקייט געקראָכן אויף אַלע פיר, ביז פויערים האָבן זיי געפונען פאַרחלשטע און אַוועקגעפירט צום רבין.

זינט איך געדענק, האָט דער זיידע פון קיין רבים מער נישט געהאַלטן. „היינט זענען בכלל קיין רבים נישטאָ, עס איז נישט אַמאָליקע צייטן, נישט אַמאָליקע „גוטע יידן" — פּלעגט ער זאָגן. ער האָט דערציילט, ווי איינמאָל צו אַ יאָרצייט נאָכן „אַלטן" ז״ל זענען זיך צוזאַמענגעקומען די „קינדער", דער „סאָקאָלאָווער", דער „לוקאָווער" און דער „פּולאַווער". אין בית המדרש האָט זיך געדרייט אַ פּאַפּירענע לאַמטערנע מיט אָנגעצונדענע ליכט, די חסידים זענען געזעסן און געלערנט משניות, אויפן הויף זענען אַרומגעלאָפן „בית־המדרש־בחורים" מיט פּלאַקערן אין די הענט, אָנגענומען פולע מיילער מיט נאַפט און געשפּריצט, אַז די פלאַמען זאָלן

גרעסער ווערן. די „קינדער״, האָבן שפּאַצירט אויפן הויף אהין און צוריק, און ווען ס׳איז נאָר אביסל שטילער געוואָרן, האָט דער זיידע געהערט ווי דער „לוקאָווער״ זאָגט צום „פּולאווער״ מיט א געבייזער: „וואָס האָסטו געטון אין פּארצעווע? האָסט געוווּסט, אז איך האָב דאָרט א פּאָר חסידים. ביסטו געפאָרן מיר זיי צונעמען״.

דער זיידע איז גלייך אויפגעשטאנען, צוגעמאכט דאָס משניות, אהיימגעפאָרן, און פון דעמאָלט אָן אויפגעהערט האלטן פון רביים, „ווייל האנדלען דארף מען מיט פערד און נישט מיט קיין חסידים״ — האָט ער געזאָגט.

זיינע מעשהלעך וועגן „פּריצים״, ווי זיי פלעגן שמייסן די פּויערים, פון די פּוילישע „פּאָווסטאניעס״, ווען די פּאָליאקן זענען ארוים מיט קאָסעס, העק און ווידלעס, און בערעק יאָסעלעוויטש, דער יידישער פּולקאָווניק, ווען ער איז געגאנגען פון נצחון צו נצחון. נאָר איינמאָל האָט דער „קאָצקער״ ז״ל אים נישט געהייסן ארויסגיין אום שבת און ער האָט אים נישט געפאָלגט און איז געריטן צו דער מלחמה אין די סעראקאמליער וועלדער, האָט זיך זיין פערד דערשראָקן, איז געפאלן צווישן די קלעצער, דעמאָלט האָבן אים די רוסן געכאפּט און אָפּגעשניטן ביידע אויערן.

און אויף יענעם אָרט איז ביז היינטיקן טאָג זיין קבר. נעבן דער „קראכמאלניע״, נישט ווייט פון קאָצקער „וויעפּזש״, האָבן פּריצים אוועקגעשטעלט א שטיין און אויפגעשריבן: „דאָ ליגט דער גרויסער יידישער העלד בערעק יאָסעלעוויטש״.

און בכלל אמאָליקע צייטן, אמאָליקע יאָרן, ווען ס׳איז געווען „כיבוד־אב״, ליבע צו מענטשן, גלויבן אין גאָט, און פון אמאָליקער שפע, ווי עס פלעגט שטיין ביי יעדן באלעבאָס א פעסל מיט שפּירט, אין אויוון האָט זיך געטרוקנט „דאר־פלייש״, מ׳פלעגט פּראווען „מלוה־מלכהס״, טרינקען „תיקון״, ס׳איז געווען אחוה און רעות, מ׳האָט נישט פארשטאנען קיין ליצנות, נישט געטריבן קיין מאָדעס, די ווייבער האָבן געטראָגן „שפּענצערס״ מיט רויטינקע „קופּקעס״, די מענער — „סורדוטן״ ארומגעבונדן מיט שטריק, מ׳פלעגט עסן קאָרענע ברויט געטונקען אין שפּירט און מ׳האָט קיין ציין ווייטיק נישט געליטן, געהאט נחת פון די קינדער, און זוכה געווען צו זען אייניקלעך און אור־אייניקלעך און אור־אור־אייניקלעך...

דער זיידע האָט זיך קיינמאָל נישט געשווירן, נישט געפירט קיין דין־תורהס, אויף זיינעם א וואָרט האָט מען געקענט שטעלן א פעסטונג, ער האָט געלעבט מיט יושר, נישט געטון קיין עוולות, און דערפאר האָט ער קיין עוולות נישט געקענט פארטראָגן, נישט פון אייגענע, נישט פון פרעמדע, נישט פון מענטשן און אויך נישט פון גאָט.

איינמאָל ווינטער, צווישן אלע יידן, וואָס זענען ביי אונדז אין יענער נאכט געשלאָפן, איז געווען דער „פלינקער שמואל דוד”, וועלכער פלעגט מעקלען בהמות אין דאָרף. ער איז, ווי זיין שטייגער, אויפגעשטאנען זייער פרי, ארויס אויפן דאָרף און גלייך איז ער אריינגעקומען צוריק און דערציילט, אז מ׳האָט אוועקגעגנבעט צוויי בהמות. ער האָט גענומען טלית און תפילין און זיך געשטעלט דאווענען.

אין יענעם פרימאָרגן, ווי איך האָב זיך אויפגעכאפט, האָט די מאמע אָפגעגאָסן מיינע הענט מיט אייז־קאלטע נעגל־וואסער, מיך אוועקגעשטעלט אויפן באנק, אין ווינקעלע צווישן קוימען־אויוון, און זאָגנדיק מיט מיר „מודה אני” האָט זי די גאנצע צייט געהאלטן מיינע הענט אין אירע און זיי געוואָרעמט מיטן אָטעם פון איר מויל. פלוצלינג האָבן ארום הויז זיך פארזאמלט פויערים, איינגעהילט אין פעלצן, מיט גראָבע שטעקנס אין די הענט.

אלע זענען געבליבן אין דרויסן, נאָר צוויי זענען אריין, אראָפגעריסן פון שמואל דוד דעם טלית און תפילין, אים אָנגעהויבן שלאָגן און שרייען, ער זאָל זאָגן, ווו די בהמות זענען.

שלאָגנדיק און שרייענדיק האָט מען אים ארויסגעשטופט אין דרויסן, דער זיידע און אלע שטוב־מענטשן זענען ארויס נאָך אים, די טירן זענען אָפן־געבליבן און ס׳איז אריין אן אומדערבארעמדיקע קעלט און שרעקלעכע געשרייען, און פון צווישן די געשרייען האָט זיך געהערט דעם זיידנס קול, ווי ער האָט געבעטן: — „מענטשן! האָט רחמנות! קאטאָליקן, איר קענט מיך דאָך, איך שרייב זיך אונטער מיט מיין גאנצן פארמעגן, אז ער איז אומשולדיק”.

די צעווילדעוועטע פויערים מיט די געשרייען זענען אוועק אין דער זייט צום וואלד, דער שניי ארום הויז איז געבליבן צעטרעטן מיט איינגעזאפטע בלוט־פלעקן.

אלע זענען אריין אין שטוב טרויעריקע, אויפגערעגטע, דער זיידע איז אריין דער לעצטער, א צעבראָכענער, ער איז צו צום טיש, וועלכער איז געשטאנען ביים פענסטער, וואָס האָט געפירט צום וואלד, ווּ מען האָט שמואל דודן אוועקגעפירט, ער האָט זיין קאָפּ ארייננגעלייגט אין זיינע הענט און א לאנגע צייט אין יענער זייט געקוקט. דער טאטע איז אריינגעקומען, צוגעגאנגען צום ארון־קודש און אָנגעהויבן צוזאמענלייגן דעם אראָפּגעריסענעם טלית, האָט דער זיידע, וועלכער איז דאָך שטענדיק געווען בטבע שטיל, רואיק, ווי נישט מיט זיין אייגענעם קול אָנגעהויבן שרייען: „טשעפע נישט דעם טלית! זאָל ער ליגן ווּ ער ליגט!”

און ווען דער טאטע האָט צו אים געזאָגט: —„שווער, עס איז דאָך אן „עבירה”, האָט ער מיט נאָך מער פארדרוס געשריען : „אן עבירה? יידיש בלוט אומזיסט צו פארגיסן איז נישט קיין עבירה?” דער טאטע איז פון שטוב ארויס און דער טלית איז אזוי ווייטער ליגן געבליבן.

יענעם טאָג איז פון קוימען קיין רויך נישט געגאנגען, ווי א תשעה באב טאָג איז דאָס געווען. דער זיידע האָט זיך געזעצט אויף דער שטול, די גאנצע צייט מיט ברייט־געעפנטע אויגן געקוקט צום פענסטער, צום ארון־קודש, צום טלית, גלייך ווי ער וואָלט צו אים גערעדט, ווי ער וואָלט פון אים אן ענטפער פארלאנגט.

פארנאכט האָבן די צעווילדעוועטע פויערים שמואל דודן צוריקגעברענגט א צעשלאָגענעם, א צעהרגעטן, דאָס פנים געשוואָלן, און פארטרוקנטע שטיקלעך בלוט האָבן אראָפגעהאָנגען פון זיין שטערן, פון די באקן.

מ'האָט אים יענע נאכט אויסגעבעט אויף דער באנק נעבן אויוון, ער האָט זיך געדרייט פון זייט אויף זייט, און די גאנצע נאכט געקרעכצט. צומאָרגנס פארטאָג, ס'איז געווען פרייטיק, האָט אים די באבע איינגעפאקט שבתדיקע חלה, אייער־קיכלעך. מיטן טאָג צוגלייך איז ער מיט דעם פעקעלע אוועק אהיים.

א קורצע צייט נאָך דעם איז שמואל־דוד צוריקגעקומען און האָט ווידער געמעקלט ווי פריער, נאָר דעם זיידן איז באפאלן א מרה־שחורה און ער האָט דאָס בשום אופן נישט געקענט פארגעסן.

און ווען איך האָב אמאָל געפרעגט די מאמע, פארוואָס איז דער

זיידע אזוי טרויעריק, אלץ איז דאָך ווידער גוט געוואָרן, האָט זי מיר געענטפערט, ווי איר שטייגער: „אוי, נאַריש קינדעלע, א פאטש פארגייט און א וואָרט באשטייט“.

און דאָס איז אפשר געווען די ערשטע עוולה, וואָס מ׳האָט דעם זיידן אָנגעטון, און עס איז געווען די ערשטע „דין־תורה“, וועלכע ער האָט אין זיין לעבן געפירט. נישט מיט מענטשן, נישט מיט סוחרים, נאָר מיט גאָט אליין איז די „דין־תורה“ געווען. און די עדות ביי דער „דין־תורה“ זענען געווען די אראָפּגעריסענע תפילין און טלית.

ג.

פעטער זעליקס הויז

דער ברייטער פעטער זעליק און די דיקע מומע רויזע האָבן אויך געוווינט אין זעלבן דאָרף, נאָר אויף דער גרענעץ, ווו עס האָט זיך גענדיקט דאָס דאָרפישע און אָנגעהויבן דאָס „פּריצישע“.

דאָרט איז געשטאנען א הויז, וואָס האָט אויסגעזען ווי א „טשערעפּאכע“, און איך פלעג דאָס הויז רופן „די אלטע באבע פּרוכנע“. „די אלטע באבע פּרוכנע“ האָט געהאט צוויי פראָנטן און פיר דירות. אין יעדן פראָנט זענען געווען צוויי טירן צוזאמענגעוואקסן ווי א צווילינג, פּלייצע צו פּלייצע, און אז מ׳פלעגט עפענען איינע פון די טירן, וועלכע זענען געהאנגען אויף הילצערנע „זאוויאסן“ און געהאט דעמבענע ריגלען, פלעגט זיך דערהערן א סקריפּען, גלייך ווי עס וואָלטן געווען „חתונות“ ביי קעץ, „מחותנים“ — הינט, און די „כלי זמרים“ — קוויטשיקע חזירים אין קראקענדיקע וואָראָנעס.

דאָס ערשטע, וואָס מ׳פלעגט דערזען, איז געווען אן אלטער, דיקער קוימען, וועלכער האָט אויסגעזען ווי „עוג מלך הבשן“, וואָס שטייט אויף פיר פיס און האלט דעם דאָך אויף זיינע אקסלען.

די זייט הויז, וועלכע האָט געקוקט צו דער גרינער לאָנקע, ארום וועלכער עס זענען געלעגן די שווארץ־צעאקערטע בייטן פון די דאָרפישע נערטנער, האָבן באוווינט די לאנגע פראנקע און די גרושקאָווסקין.

די לאנגע פראנקע איז געווען מעלקערין ביי די הויפישע בהמות. די ווענט אין איר צימער זענען געווען באהאנגען מיט הייליקע בילדער און בלייערנע צלמים. אויף דער באנק נעבן אויוון האָט מען שטענדיק געקענט זען זיצן א שווארצע קאץ מיט ווייסע לאטעס. יעדן זומער אין דער צייט פון שניט פלעגט די לאנגע פראנקע ארויסגיין אין פעלד בינדן נאָך די שניטער, און אהיימברענגען פארנאכט, איינגעהילט אין פארטוך, א ניי־געבוירן „ממזרל". אזוי ווי מ׳האָט נישט געוווּסט, פון וועמען עס איז געקומען, אזוי פלעגט מען אויך נישט וויסן וווּהין עס פלעגט פארשווינדן. מען פלעגט זי שטענדיק רופן „דאָס הייליקע מיידל".

די גרושקאָווסקין איז געווען א „גויעטע" א ברען, זי פלעגט צו אונדז קומען יעדן פרייטיק נעמען שבתדיקע חלות פארן „שרייבער" און „זאַזשאנדרצע" אין „הויף". די גרושקאָווסקין האָט געהאט אַן אלטן מאן, פארוועלכן עס איז געווען, זינט איך געדענק, אָנגעגרייט א „טרומנע" און א שפּאָגל־נייער אנצוג. ווען איר מאן פלעגט זי זייער אָפט זאָגן: „ער איז ווי א הונט, וועלכער שטייט ביי א סטויג פרישע היי, אליין עסט ער נישט, און אז עס וויל ווער הנאה־האָבן, בילט ער".

די גרושקאָווסקין האָט געהאט צוויי שקצים. איינעם א ווייסן, וועלבער האָט געהייסן באַרטאָש, און א שווארצן — וולאדעק. די גויים אין דאָרף פלעגןביידע רופן: „די געפונענע". זיי האָבן געהאט א שטעלעכל מיט קראָליקעס, און ארום הויז — אָנגעפילטע טויבנשלעק מיט טויבן, און צוויי „פּאָטשטאָווע" טויבן מיט זילבערנע פינגערלעך אויף די לינקע פיסלעך.

מ׳פלעגט זיך איבער דער גרושקאָווסקין זייער פיל סודען אין דאָרף. די גויעטעס האָבן זי פיינט געהאט ווי א שפּין. די שנאה איז אָבער נישט געווען סתם אומזיסט, נאָר טאקע פאר אירע באהאלטענע „מעשים טובים". איך געדענק, ווי איינמאָל האָט זי וויצעק מארצעלס ארויפגענומען אויף זיין וואָגן ווען ער איז געפאָרן אין קאשטשיאָל, האָט אים זיין ווייב דערלאנגט מיט א „קלאניצע" איבערן קאָפּ, אז ער איז גלייך קראנק געוואָרן און מ׳האָט געמוזט ברענגען איינמאָל דעם דאָקטאָר און צוויי מאָל דעם גלח.

אלע האָבן זי מקנא־געווען. אירע וועש איז געווען אמשענסטן גע־

וואשן, אירע קליידער אמשענסטן אויסגעהאפּטן, ביים „זעצן" און „קאָפּען" קארטאָפּל, ביים „גראביען" און „סטאזשען" היי, ביים זאמלען בינדן אין שניט, איז זי שטענדיק געווען די ערשטע. און זונטיק, אז מ'האָט זי נאָר דערזען אויף א „מוזיקע", פּלעגן זיך די שיקסעס אָנבלאָזן ווי די אינדיקעס, ביי די שקצים האָבן זיך אויסגעצויגן די העלדזער, פארגלייזט די אויגן, און עס פּלעגן זיך שפּאלטן קעפּ, גיסן בלוט. מאָנטיק איז מען געלאָפן אין „גמינע" איינגעבן אין „סאָנד", און ווען עס איז געקומען די צייט פון די „ספּראוועס", פּלעגט דער „סאָלטיס" צוזאמענגעמען ביידע צדדים, מאכן שלום און טרינקען ביר.

אין דער צווייטער זייט הויז, ביי וועלכער עס איז געלעגן אויסגעשפּרייט דער לאנגער צפון־וועג, האָבן געוווינט — דער „הויפישער" נאכט־סטרוזש און דער פּעטער זעליק מיטן גאנצן בני־בית.

דער הויפישער סטרוזש איז געווען א הייזעריקער, גערופן האָט מען אים „פּעליקל שיכור". נאָר איינמאָל אין א לבנה־נאכט איז דער „לאנגער פראנקעס" קאָץ נמאס געוואָרן דאָס זיצן אויף דער באנק, האָט זי זיך אוועקגעלייגט אויף פראנקעס ברוסט און אָנגעהויבן שפּילן מיט די קרעלן, וועלכע זענען געהאנגען אויף איר האלדז, און עס האָט געפעלט א האָר, אז די „לאנגע פראנקע" זאָל נעבעך דערשטיקט ווערן. גלייך צומאָרגנס האָט „פּעליקל שיכור" די קאָץ אריינגעוואָרפן צווישן די הויפישע הינט, און פארטאָג, ווען די פורמאנעס זענען געגאנגען אין „הויף", האָבן זיי געפונען די קאָץ א צעפּליקטע און די קישקעלעך ארומגעוויקלט ארום סלופּ, וווּ עס איז געהאנגען דער הויפישער גלאָק. פון דעמאָלט אָן האָט מען אים אָנגעהויבן רופן: „פּעליקל רוצח".

דעם פּעטער זעליקס זייט אין דעם הויז האָט געהאט פיל מער חן ווי די אלע אנדערע. גלייך אין דרויסן האָט מען געזען, אז דאָ איז א גאנץ אנדערע וועלט, פאר דער טיר איז געווען שטענדיק ריין, אוועקגערוימט, אָנגעשיט מיט זאמד, די פענסטער־שויבן זענען געווען ארומגעהאנגען מיט ווייס געהאָפטענע פאָרהענגלעך, און אז מ'האָט געעפנט די הויז־טיר, זענען גלייך אנטקעגנגעקומען פון הענג־שענקעלע ריחות פון קוכן, פרישע פּוטער, דארער קעז און פארשידענע איינגעמאכצן.

ביי דער אריינגאנגס־טיר פון ערשטן צימער איז געשטאנען דע־

קוימען מיטן באק־אויוון, פארהאנגען מיט א ווייס פאָרהענגל אין רויטע שפיצן. אויף דער וואנט אנטקעגן איז געהאנגען א שענקעלע מיט ווייסע פארצעלאן־טעלער, אויסגעשטעלט ווי די זעלנער, דאָס אָפגעפוצטע קופער, די פיש־פאנען, דער מערזל און דער שטייסל. נעבן פענסטער איז געשטאנען א טיש מיט א ווייסער צעראטע איבערגעדעקט. אנטקעגן טיש — א „רוק־באנק", ווּ עס פלעגן שלאָפן די צוויי יינגלעך, און גאנץ אָפט פלעגט מען אויך אריינלייגן צופיסנס דעם דריטן.

אין דער דירה זענען געווען נאָך צוויי צימערן, א פינסטער צימער, ווּ עס פלעגן שלאָפן די צוויי מיידלעך, און דאָס דריטע צימער, וואָס האָט זוכה־געווען אָנגערופן צו ווערן מיטן נאָמען: „סאַלאָן".

דער „סאַלאָן" האָט אויסגעזען, ווי דער פעטער זעליק זאָל האָבן דורכשפאצירט אין א „פריצישן" פּאַלאַץ אין אלע צימערן ביזן „קלאָזעט", פון יעדן ווינקעלע עפעס מיטגענומען, צו זיך אריינגעשטעלט און דאָס א נאָמען געגעבן „סאַלאָן".

דאָס עלטערע מיידל, זלאטע, האָט אויסגענייט אויף א צוקער־זעקל פארשידענע קוויטן מיט גרינע „בליוטשקע", א נאָמען געגעבן „טעפיך", און אויך דאָס אריינגעלייגט אין „סאַלאָן".

קיינמאָל האָט דער טעפיך נישט זוכה־געווען, אז א מענטשלעכער פוס זאָל אויף אים טרעטן.

אריינצוגיין אין „סאַלאָן" איז געווען שטרענג פארבאָטן, און ווען עס פלעגט זיך אמאָל ווער פארגנבענען און אריינקוקן, איז גלייך צוגעלאָפן איינער פון די בנים, פעסט צוגעהאלטן, מורא האָבנדיק קוים פארגעסט מען חס ושלום און מען שטעלט אריין א פוס אינעם „קדשי־קדשים".

די איינציקע פון פעטער זעליקס הויז־געזינד, וועלכע פלעגט צו יעדער צייט אריינגיין אין דעם סאלאָן, איז געווען דאָס עלטערע מיידל, זלאטע. זי פלעגט אָבער נאָר אריינגיין צוויי מאָל א וואָך באגיסן די בלומען. און נישט נאָר אום זומער, נאָר אפילו אום ווינטער פלעגט זי זיך פריער אויסטון באָרוויס, אוועקרוקן דעם טעפיך און אכטונג געבן, זי זאָל חס ושלום נישט אָנרירן די שאנק, נישט אָנשטויסן אין טיש, און מיט דער זעלבער פאָרזיכטיקייט ארויסגיין. זייענדיק אין דרויסן פון דער אנדערער זייט, פלעגט זי אריינשטעקן דעם קאָפ מיט די הענט, אויסגלייכן

דעם טעפּיך, עס פּלעגן צוזאַמענפאַלן צוויי רויטע, שווערע פאָרהאַנגען, און דער סאַלאָן איז געווען געשלאָסן.

דאָס גאַנצע לעבן פון פעטער זעליקס הויזגעזינד האָט זיך אָפּגעשפּילט אין דעם ערשטן צימער, דאָרט פּלעגט מען קאָכן, באַקן, עסן און בענטשן, שרייען און שעלטן. אין דעם צימער האָט דער פעטער געברענגט די מומע רויזע גלייך נאָך דער חתונה, ווען זי איז נאָך געווען יונג און מיאוס. דאָרט האָט זי „געקינדלט" און האָט אויך זוכה־געווען צו קריגן די „דעה" און איז געוואָרן די גאַנצע הערשערין, אַז מ'פּלעגט זי רופן „רויזעלע קאָזאַק". ביי מיר האָט זי געהייסן די „מלכה שבא". אין דעם צימער פּלעגט מען יעדן פרימאָרגן עסן סמעטענע איינגעבראָקט ווייסן קעז, געזיפּטע, קאָרענע ברויט און פאַרטרינקען מיט געצוקערטע קאווע, און ביז דאָנערשטיק פּלעגט מען עסן פון די שבתדיקע חלות און קיכלעך.

זומער, צו מיטאָג, האָט מען געגעסן קאַרטאָפל, וועלכע פּלעגן אַרומשווימען אין פּוטער, אָדער באַשמאַלצן מיט ציבעלעס געפּרעגלט אין סמעטענע און פאַרטרינקען מיט קאַלטן „שטשאַוו"־באָרשט, וועלכן מ'פּלעגט אַרויפברענגען פון דער „לאָדאָווניע". דאָס פענסטער איז געווען פאַרשטעקט מיט אַ „שאַטקע", עס זאָלן חלילה קיין פליגן נישט אַריין.

אום ווינטער פּלעגט מען נאָכמיטאָג אַראָפּנעמען פון בוידעם ווינטער־אויבסט, אָפּשיילן מיטן שבתדיקן מעסער, צעשניידן אויף קליינע שטיקלעך און בנעימותדיק לייגן אין מויל. ביינאַכט, ווען אין דרויסן פּלעגט ברענען דער פראָסט און סקריפּען דער שניי, איז אין דעם צימער געווען זייער וואַרעם. אויפן טיש האָט געברענט אַ ליכטיקער שטיי־לאָמפּ מיט אַ גרינעם שיין און אַ מעשענער פוס. צו וועטשערע פּלעגט מען עסן לאָקשן, באַגאָסן מיט אַ פעטער יויך, פאַרבייסן אַ שטיקעלע עוף און צום סוף פאַרטרינקען טיי פון דעם קופּערנעם טשייניק.

פעטער זעליק האָט געהאַלטן דעם „מילך־פּאַכט" פון „הויף". זומער אין היצן, ווינטער אין פראָסט, פּלעגט ער פאָרן דריי מאָל אַ וואָך אין ראַדזין, אָוועקפירן מילכיקס צו דער באַן. לויט ווי איך געדענק, האָט אים קיינמאָל די פּלייצעס נישט געשטאָכן, ער האָט זיך קיינמאָל נישט צוגעקילט, האָט מען אים ממילא נישט געדאַרפט שטעלן קיין באַנקעס און אויך נישט רייבן מיט „פראַנצויזקע טערפּענטין".

פעטער זעליק איז געווען א גביר און ווי דער שטייגער — א קאַרגער, נאָר א שם האָט ער געהאט פאר א גרויסן „גבור”. די גאנצע גובערניע האָט געקלונגען פון זיינע גבורות.

ווען ער איז איינמאָל געפאָרן קיין וואַרשע מיט מילכיקס, זענען אים אין מילאסנער וואלד באפאלן באנדיטן, האָט ער זיי פארשיט די אויגן מיט געשטויסענעם פעפער, דערנאָך זיי געבונדן, געלאָזט ליגן אין וואלד, ביז עס זענען געקומען די וואַרשעווער זשאנדארמען, זיי ארעסטירט און אוועקגעשיקט קיין סיביר אויף „אייביקע קאַטאָרגע”. און אַמאָל נאָך סוכות, אויף א גרויסן יריד אין לענטשנע, ווען ער האָט פארקויפט א פערד און דער גוי האָט אים ארייננגערוקט א פאלשן דרייער־רובל, האָט ער ארויסגעצויגן א קלאָניצע און אָנגעהויבן שלאָגן, אז דער גאנצער יריד איז זיך צעלאָפן.

מומע רויזע פלעגט יעדן פרימאָרגן טרינקען איינגעקאָכטע מילך מיט א דיקן „פעלץ” פון אויבן. איך פלעג הערן רעדן, אז זי מוז פאָרן אין די בעדער, מ׳זאָל פון איר צאַפן שמאַלץ. און דאָס שמאַלץ־צאַפן איז אזוי ארײַן אין מיין זכרון, אז ווען איך האָב מיט יאָרן שפּעטער געלערנט די גוזמאות פון רבי בר בר חנא, ווי מ׳האָט פון לינקן אויג פון א פיש אויסגעצאַפּט דריי הונדערט פעסער שמאַלץ, האָט זיך פאר מיינע אויגן גלייך פאָרגעשטעלט מומע רויזע, ווי זי ליגט ערגעץ אויף א ברעגים, ארום איר שטייען פעסער, און פישער מיט פאָמפּעס צאַפן שמאַלץ.

די פינף קינדער, יעדער האָט געהאט זיין פאָרם, זיין כאראקטער, זיין אייגענעם נאָמען און א צונאָמען.

יצחקל דער בכור האָט, זייט איך געדענק, געהייסן „דער חתן־בחור”. ער פלעגט לערנען אין ראדזין ביי זיין פעטער גדליה „דזשיאבאק”, וועלכער האָט געהערט צו דער משפחה „דזשיאבאקעס”, וואָס האָבן געהאט לאנגע נעז מיט „בראָדאווקעס”. און ווייל ער האָט באקומען א לאנגע נאָז בירושה פון זיין מאמען, וואָס איז אויך געווען פון דער משפחה, האָט מען אים גערופן: יצחקל „באָטשאן”. בכלל האָט יצחקל אויסגעזען ווי א שטאָטיש בחורל, ער האָט געטראָגן לאנגע הויזן מיט א קנייטש און שלייקעס, א געהאקט קאפּאָטקעלע, מיט א זיידן גארטעלע און א פאָר גיעמזאָווע שיך מיט א „פישטש”. ווינטער האָט ער געטראָגן א פאלטנדל

מיט א פוטערנעם קעלנערל און א פּאָר „ריגער" קאַלאָשן מיט צוויי גאָלדענע אותיות. און איך האָב קיינמאָל נישט געקענט פאַרשטיין, פאַרוואָס מען באהאלט די גאָלדענע אותיות אינעווייניק, ווו קיינער זעט זיי נישט.

בכלל איז יצחקל געווען א שטילער, א שווייגנדיקער. נאָר איינמאָל, ווען ער איז אהיימגעקומען אויף שבת פון ראדזין, האָב איך אים יאָ געהערט רעדן. איך געדענק, ווי מיר אלע זענען אריין אין זיידנס „סטאָדאלע" אויפן בוידעם היי, און דעמאָלט האָט יצחקל דערציילט — פון די ראדזינער פייערלעשער, פון פּורים־שפּילער, פון די זעלנער, וועלכע לערנען זיך שיסן נעבן דער באן און טראָגן ווייסע היטלען מיט געלע פּאסן, טרומייטערן מיט גרויסע טרומייטערס, און ביי זיי אין „חדר" איז אויך דאָ א „קיסר" מיט זעלנער. און מיר זענען אלע געזעסן מיט א פּאַרכאפּטן אָטעם, אויסגעהערט און אים מקנא געווען.

איינמאָל האָט מיין עלטערער ברודער מיך מיטגענומען אין „מליעטשארניע", ווו ער איז געגאנגען קויפן מילך. א חוץ דעם, וואָס יצחקל האָט אונדז געגעבן א גוטע מאָס, האָט ער נאָך דריי מאָל צוגעגאָסן, און דערנאָך אונדז אראָפּגעפּירט אין קעלער, ווו ער איז געגאנגען באזאלצן די שווייצער־קעזן.

דער געמויערטער קעלער איז געווען טונקל, בלויז פון קראטן פענסטער האָבן זיך, ווי מיט געוואלט, אריינגעריסן א פּאָר פּאסן ליכט, די ווענט זענען געווען באדעקט מיט א טרויעריקער גרויקייט. סיי זומער און סיי ווינטער האָט פון זיי גערונען, גלייך ווי זיי וואָלטן וועמענס גורל באוויינט. אין קעלער זענען געשטאנען דריי לאנגע טישן, אויף וועלכע עס זענען געלעגן אויסגעלייגט גרויסע קיילעכדיקע שווייצער־קעזן. טייל פון זיי זענען זיך געלעגן בלאסע, שוואכינקע, ווי ניי־געבוירענע קינדערלעך און א טייל זענען זיך געלעגן יחסנדיק אָנגעבלאָזן, ווי גבאים אין א קבצנישער שול. יצחקל איז צוגעגאנגען צום ווינקעלע, ווו עס איז געלעגן אן אָנגעהויבענער קעז, אָפּגעשניטן א שטיקל און מיר געגעבן אויפצועסן, און א צווייט שטיקל איינגעוויקלט אין פּאַפּיר און געהייסן אהיימנעמען.
יצחקל איז געווען א גוטער, דער בעסטער אויף דער גאנצער וועלט, און דערפאר האָבן מיר אים אלע ליב־געהאט.

שימעלע, דער צווייטער, פלעגט גראדע ליב האָבן א סך צו רעדן,

קיין נאַר איז ער נישט געווען, נאָר אביסעלע שכל גוט צו זיין, דאָס האָט אים געפעלט, און ווייל ער האָט געהאט „מילכיקע" אויגן און אן „אויסגעמאָלקענעם" פּנים, פלעגט מען אים רופן: „ווייסע בהמה".

וועלוועלע, דער דריטער, האָט געהאט ברענענדיקע אויגן. גערופן האָט מען אים: „וועלוועלע פלאם". זיינע בעקעלעך האָבן אויסגעזען ווי קניידלעך, וועלכע מ'האָט נאָר וואָס אָפּגעטובלט אין שמן־זית, און טאקע דערפאר פלעגט דער רבי, שמעון „אינדיק", אים גאנץ אָפט אוועקלייגן אויף דער באנק, אראָפּלאָזן די „תחתונים" און אים אָנקנייפּן א פולן „איך בעט איבער אייער כבוד", אז ער פלעגט א לאנגע צייט נאָך דעם מוזן לערנען שטייענדיק.

זלאַטקע, דאָס עלטערע מיידל, איז געווען א גרויסע „בריה". שטענדיק פלעגט זי נאָר וואשן, רוימען, נייען און העפטן. קיין גוטע איז זי נישט געווען, שלעכט צו זיין האָט זי נעבעך קיין שכל נישט געהאט. ווייס איך נאָר איינס: זי האָט פארמאָגט א בלאָנדן צאָפּ מיט א פּארגרינטן פּנים, און דערפאר פלעגט מען זי רופן אין וואָכעדיקע טעג „גרינע פּריצטע", שבתים און ימים־טובים האָט מען זי גערופן: „גרינער שבועות".

פּערל, די מיזינקע, האָט נעבעך צו א גאנצן צונאָמען נישט זוכה־געווען. מ'האָט זי בלויז גערופן „פּערלע", און אזוי איז זי אויך געווען — א פּערלע. פּערלען האָבן אלע ליב געהאט, פּויערים און פּויערטעס, שקצים און שיקסעס, קליינע קינדער און דערוואקסענע, דער זיידע און די באבע, אפילו קעצעלעך און הינטעלעך פלעגן איר אויך נאָכלויפן. אויף איר פּלייצע פלעגן אראָפּהענגען צוויי שווארצע, דיקע צעפּ, און אז מ'האָט זי אָנגעקוקט, האָט זיך געדאכט, אז אָט־אָט פּלאצט דאָס קליידל און עס וועט ארויספאלן א גופעלע, פון וועלכן עס שפּראָצט בלוט און מילך.

פּעטער זעליקס הויז איז פאר מיר געווען א גאנץ נייע וועלט. איך האָב שטענדיק ליב געהאט אהין צו גיין, ניין! צו לויפן, אָדער בעסער געזאָגט — צו אנטלויפן. דאָרט איז געווען א לופט, וועלכע האָט מיר געפעלט, דאָרט איז געווען א פרייהייט, וועלכע איך האָב ביי זיך אינדערהיים נישט געהאט. איך פלעג אהין בענקען, און פון דעם איז געקומען אן אומצופרידנהייט, און דאָס האָט באשאפן געדאנקען, און די אלע געדאנקען האָבן זיך צוזאמענגעגאָסן און עס האָט זיך אויסגעפאָרמט א פראגע:

„פארוואָס?‟ אָט די פראגע, דער „פארוואָס‟, פלעגט מיד־מאכן מיין קינדישן מוח. איך האָב געוווּסט, אז יענקל וואָליער איז זייער זיידע און מיין זיידע, שרה צירל — איז זייער באבע און מיין באבע, אין איין דאָרף געלעבט, ביי די זעלבע מלמדים געלערנט, נאָר אז דער רבי האָט מיך געשלאָגן, פלעג איך שטענדיק וויינען פאר ווייטיק און פארדראָס, און זיי פלעגן פארבייסן מיט די ליפּן און שווייגן, אָדער גאנץ אָפט צוריקגעבן.

ווען איך בין איינמאָל אהיימגעקומען מיט פארוויינטע אויגן פון חדר, האָט מיין טאטע מיך אפילו נישט געפרעגט פארוואָס, נאָר האָט מיך נאָך צוגעשלאָגן, זאָגנדיק דערביי: „אז א רבי שלאָגט, מן הסתם ווייסט ער פארוואָס‟.

ווען דער רבי איז אריינגעקומען צום עסן, בין איך מיט א געוויין אנטלאָפן אין צווייטן צימער, עסן נישט געוואָלט און דעם רבין נישט געוואָלט מער זען, האָט מיין טאטע מיך געצוווּנגען צום עסן, צו זיצן ביים טיש און דווקא נעבן רבין. דעם „ריח‟ פון רבין פיל איך נאָך היינט, דעם טעם פון עסן געדענק איך אויך זייער גוט. זיי זענען ביידע געזעסן ביים טיש —דער טאטע און דער רבי— און זיך געהכמעט אויף מיין חשבון. ביי יעדן ביסן האָב איך געפילט, גלייך ווי איך וואָלט געשלונגען הייסע קוילן, און האָב מיטן גאנצן הארץ תפילה־געטון, אז די ערד זאָל זיך עפענען און זיי איינשלינגען ווי קורחן.

א קורצע צייט שפּעטער, ווען דער רבי האָט וועלוועלען געשלאָגן, האָט ער אוועקגעוואָרפן דעם טיש, אומגעשליידערט די באנק, ארויסגעלאָפן און אנטלאָפן אהיים. און גלייך איז געקומען מומע רויזע, געמאכט אזעלכע געוואלדן, אז דער רבי האָט זיך געמוזט באהאלטן אין דעם זיידנס קליידער־שאנק, פון וואנען מען האָט אים דערנאָך קוים א לעבעדיקן ארויסגעשלעפּט.

און ווען דער טאטע האָט זיך געפּרווּוט אריינמישן, האָט „רויזעלע קאָזאַק‟ א געשריי געטון: „אויבֿ עס געפעלט דיר אזוי, האלט דיר אליין דעם גזלן, איך וויל מיינע קינדער צו קיין רוצחים אין די הענט נישט איבערגעבן‟. און איז טאקע מיט אירע בנים אהיימגעגאנגען. און פאר מיר האָט זיך אָנגעהויבן א נייער גיהנום.

דעמאָלט האָב איך אָנגעהויבן פילן, אז איך בין אנדערש, אז מיין

מזל איז אַן אנדערער, און כאָטש איך האָב געקענט בעסער לערנען פאַר זיי, זענען זיי אָבער געווען פרייער פאַר מיר און שטאַרקער פאַר מיר.

אין חדר לערנען און ביי אַ סך, אַ סך אנדערע זאַכן האָב איך זיי קיינמאָל גאָרנישט געקענט טון, און דאָס געפיל פון שוואַך־זיין פּלעגט מיך פּייניקן, און נאָך מער ווי דאָס געפיל האָט מיך געפּייניקט די פראַגע „פאַרוואָס".

דער איינציק וואַרעמער פונק פון פעטער זעליקס הויז איז פאַר מיר געווען פּערעלע. ווען איך בין אויף דער ליכטיקער וועלט געקומען, איז פּערעלע שוין אַלט געווען צוויי יאָר, און גלייך אויפן אנדערן טאָג האָט מומע רויזע אוועקגעשענקט דאָס וויגל אויסצווויגן דאָס קינד, און ביי דעם וויגעלע האָט עס זיך אָנגעהויבן.

ווען פּערעלע האָט מיך צום ערשטן מאָל דערזען, האָט זי גלייך אָנגעהויבן ארומטאַנצן און שרייען: „לאַ - לאַ". אַזוי פּלעגט כּמעט זיין יעדן טאָג, ס'איז אוממעגלעך געווען זי אָפּצורייסן פון דעם וויגעלע.

איינמאָל, ווען פעטער יאָסל איז געקומען פון וואַרשע און פאַרטיילט צווישן די קינדער נאַשוואַרג, און אַלע שטוב מענטשן זענען געווען פאַרנומען מיטן באַטראַכטן דאָס יום־טובדיקע „פּעטס", וועלכעס פעטער יאָסל האָט מיטגעבראַנגט, האָט זיך פּערעלע פאַרגנבעט צום וויגל, ארויפגעקלעטערט און מיר אָנגעהויבן שטופּן נאַשוואַרג אין מויל. איך האָב אַ וויין־געטון, און ווען מ'האָט זיך אומגעקוקט, איז דאָס וויגעלע געלעגן איבערגעדרייט, מיר ביידע — אונטערן וויגעלע, פאַרקייכטע, צעקלאַפּטע, אָנגעהאַלטן זיך איינער ביים אנדערן, ווי די צוויי קינדער־הענטלעך וואָלטן זיך תּקיעת־כּף געגעבן.

אַ לאַנגע צייט נאָך דעם האָט מען פּערעלען צום וויגל נישט צוגעלאָזט, נאָר ווען איך האָב אָנגעהויבן ארויסקריכן און לעקן דעם קאַלך פון די ווענט, האָט מען אָן דעם געשעענעם פאַרגעסן. און ווי פריש־אויסגעפּיקטע הינדעלעך פון דער אייער־שאָלעכץ, זענען מיר ביידע אין אַ זומער־פרימאָרגן, האַנט ביי האַנט, מיט באָרוויסע פיסלעך, ארויסגעטאָפּטשעט אויפן זיידנס הויף.

צווישן קעלער און דער סוכה איז אַ געדיכטער קאַשטאַן־בוים געווען און אַ משופּעדיקע באַנק, אויף וועלכער מ'פּעלגט פּרעסן ווייסע קעזלעך.

ביי דער נידעריקער זייט איז געווען אונטערגעשטעלט אן ערדענער טאָפּ, עס זאָל אריינרינען די מאָגערע מילך, וועלכע מ'פּלעגט אוועקגעבן די פּויערטעס, וואָס האָבן געהאט קליינע חזירימלעך.

אין יענעם פרימאָרגן איז ארום דעם בוים, ווי א ווייסינקער שניי, דאָס קאשטאן־בליעכץ אויסגעשפּרייט געווען. פּערעלע האָט די בלעטעלעך אין א שערבעלע צוזאמענגענומען און ווי א „מאמעלע" אלס רייז אָפּגעקאָכט אין מילך, צום עסן מיר געגעבן.

פון דעמאָלט אָן פּלעגט מען אונדז דעם גאנצן זומער, טאָג איין, טאָג אויס, זען אויפן הויף אונטערן קאשטאן־בוים, פארקריכן אין זאמד, באקן קיכלעך, נאָכן רעגן זיך פּליסקען אין וואסערן, אָדער שפּילן „מאן און ווייב". אויף אן אויסגעשפּרייט טיכעלע זענען געלעגן אויסגעלייגטע שערבעלעך, שטיקלעך גלאָז. דאָס זענען געווען די טעלער און די גלעזער, שטיינדעלעך זענען געווען דאָס ברויט, און שפּענדעלעך — די לעפל און די מעסער. אָנגעשפּארט ביים בוים איז געשטאנען א האָלץ, און דאָס איז געווען דאָס גרויסע קינד. אין אן אַלט פארזשאווערטן ריב־אייזן איז געלעגן; א שפּענדעלע איינגעהילט אין א טיכל, און דאָס איז געווען דאָס קליינע קינד אין וויגל.

איינמאָל איז פּערעלע אוועק אין „מארק איינקויפן" און מיר אָנגעזאָגט אכטונג־געבן; אויף די קינדער. קומענדיק צוריק, האָט זי מכלומרשט געטראָפן דאָס וויגעלע איבערגעדרייט און דאָס קינד ארויסגעפאלן, און האָט איר גאנץ ביטער הארץ אויף מיר אויסגעגאָסן. איך האָב זיך גלייך געמוזט לייגן, אויפקנעפּלען די תחתונימלעך, און פּערעלע האָט אָנגעפּאטשט א הינטנדל, אז ס'האָט געפלאמט ווי א פייער. צוערשט בין איך געלעגן; גאנץ שטיל, דערנאָך זיך צעלאָזט אויפן הויכן קול, פּערעלע האָט זיך דערשראָקן און אויך אָנגעהויבן ליארעמען, אז אלע שטוב־מענטשן זענען ארויס. ווי מ'האָט אונדז אָנגעהויבן איינשטילן, איז פּערעלע אנטלאָפן; אהיים מיט א געוויין איבערן גאנצן דאָרף. אויפן אנדערן טאָג ווידער געקומען און ווייטער געשפּילט.

דער זומער איז אריין אין פולן ברען. ס'האָבן זיך א הייב־געטון מחנות שוועלבעלעך, וועלכע זענען, ווי דער זיידע האָט דערציילט, געלעגן דעם גאנצן ווינטער אין טייך, אונטערן אייז, פּאָרוויז צוזאמענגעקייטלט

איינע אין די אנדערע, אין די רויטע שנאָבעלעך געברענגט שטיקלעך בלאָטע און מיט געזאנג אויסגעקלעפּט נעסטעלעך איבער די לאָדן־קארניזן. די גרויע הון, וועלכע האָט זיך געלייגט דעם גאנצן ווינטער, האָט ארויסשפּאצירט אויפן הויף מיט דריי און צוואנציק הינדעלעך. פון שכנדיקן סאָד האָבן גאווהדיק אריינגעקוקט צווייגן מיט קארשן, וועלכע האָבן אָנגעהויבן רויט־ווערן. דורך דעם שטאכעטן־פּלויט האָבן זיך דורכגעגנבעט קליינע צווייגעלעך מיט הענגלעך פאריצקעס און גרינע אגרעסט, און די מאמע האָט אָנגעזאָגט, אז מ'דארף דאָס נישט אָנרירן, ווייל עס איז סם.

דער קאשטאָן־בוים איז זיך צעוואקסן, און ווי א זקן זיך אָנגעשפּארט מיט איין האנט אויפן קעלער, מיט דער אנדערער — אויף דער סוכה. איבער אונדזערע קעפּעלעך זענען געפלויגן זומער־פייגעלעך, ווייסע, מיט רויטע פינטעלעך און רויטע — מיט שווארצע פּינטעלעך.

ארויסקומענדיק איינמאָל אויפן הויף, האָבן מיר געטראָפן א סטויג היי, ווי א היטל צוקער, אין וועלכן מ'האָט אריינגעשטעקט א לאנגן שטעקן. מיר האָבן גלייך אויסגעמאכט א לאָך, זיך דאָרט באהאלטן און ארויסגעבילן ווי הינטעלעך. דער זיידע איז ארויסגעקומען, דאָס לאָך פארשטופּט און אָנגעזאָגט, מיר זאָלן מער אזוי נישט טון, און ווי ער איז נאָר אוועק, האָבן מיר דווקא געטון.

עס איז דעמאָלט געווען דער ערשטער זומער אין מיין וועלט, דערפאר האָט זיך אלץ אזוי טיף איינגעקריצט אין מיין „אינער", און טאקע דערפאר שטייט אלץ אזוי לעבעדיק און פריש פאר מיינע אויגן. און אזוי זענען מיר געוואקסן און וואקסנדיק געשפּילט און שפּילנדיק געוואקסן. יעדן פארנאכט, ווען די סטאדע האָט אָנגעהויבן קומען פון פעלד, האָבן זיך אין חדר פארמאכט די גמרות, די רבים פלעגן זיך אוועקשטעלן אויפן גאניק מיט אויפגעפּראלטע הערצער און פארשוויצטע פּנימער. צו אונדזער הויז פלעגט צוקומען און שטיין־בלייבן א ווייס מעלה־גרההדיקע קו מיט שווארצע לאַטעס, פלעגט אויפהייבן איר קאָפּ מיט די בהמהשע אויגן און מרוקען. די מאמע פלעגט איר ארויסטראָגן א קעסטעלע קארטאָפל־שאָלעכץ, און ווען זי איז געשטאנען פארטיפט אין דער אכילה, פלעגט די מאמע צוקומען מיטן קליינעם בענקעלע און בלעכענעם קענדל, זיך פארשארצן די ארבל און מעלקן. איך בין געשטאנען אויפן גאניק און גע־

טרונקען די פריש־געמאָלקענע מילך מיט דער ווארעמער שוים. עס פלעגט זיך דערטראָגן פון שטייענדיקן טייכל, ווי עס האָבן זיך געשפּיגלט די הויפישע הייזער, א קוואַקען פון זשאַבעס, צווישן דעם קוואקען, ווי פּערעלעס קול, און אזוי פלעג איך איינשלאָפן.

מיר האָבן אָפּגעשפּילט א זומער און א ווינטער, מיר זענען אויסגעוואקסן. איך בין שוין דעמאָלט אלט געווען דריי אָדער פיר יאָר. עס איז געקומען פסח. מ׳האָט מיר אָנגעטון א טלית קטנדל מיט „כשרע ציצית”, א פּאָר געקנעפּלטע הייזעלעך מיט א קעשענע. דעם צווייטן טאָג יום־טוב איז געקומען מומע רויזע מיט די קינדער, פּערעלע איז געווען אָנגעטון אין א ראָזע קליידעלע, א ווייס פארטוכל און קעשענעס אָנגעשטאָפּטע מיט ניס; מיר האָבן געשפּילט אין גריבל. און ווען די מומע איז געזעסן אין שטוב, גערעדט מיטן טאטן וועגן צונעמען א בשותפותדיקן מלמד, זענען מירביידע געזעסן אין דרויסן אויף די קלעצער נעבן זיידנס הויז, און פּערעלע האָט מיר געזאָגט, אז נאָך פּסח הייב איך אָן לערנען אין חדר. ווען איך האָב צו איר געזאָגט מיט שמחה, אז מיר וועלן ביידע ארייננקוקן אין איין סידור, האָט זי מיר גלייך געענטפערט „ניין”, ווייל איר מאמע האָט איר געזאָגט, אז זי וועט נאָך פּסח אָנהייבן גיין אין דער פּוילישער „שקאָלע”.

אירע ווערטער האָבן מיך א שטאָך־געטון, און דער שטאָך האָט ווייגעטון, זייער ווייגעטון. און דאָס איז געווען דער ערשטער ווייטיק אין מיין קינדישן האַרץ, און דער ווייטיק האָט געהייסן „פּערעלע”.

ד.

אַ שטאַפּל נידעריקער...

ווען עס האָט זיך געענדיקט דער משא־ומתן צווישן טאַטן און דער מומע רויזע, איז אויפן אנדערן מאָרגן מיין טאטע אויפגעשטאנען זייער פרי, געדאוונט, געגעסן און נאָכן בענטשן ארויסגענומען זיין שבתדיקן פּאַלטאָ, אים צוזאמענגעלייגט, ארייגעלייגט א קאָפּיקע אין דער צדקה־פּושקע „ירושלים” און ווען ער איז געשטאנען אין דער האלב־געעפנטער טיר מיט דער האנט אויף דער מזוזה, האָט ער זיך געווענדט צו דער

מאמען. מיין מאמע איז, ווי דער שטייגער, גלייך נאָך איר חתונה געקרוינט געוואָרן מיט צוויי נעמען און טראָגט זיי, ברוך השם, מיט גרויס כבוד ביזן היינטיקן טאָג: „הער־נאָר" און „זאָג־נאָר". ווען דער טאטע האָט איר עפּעס געוואָלט זאָגן, האָט ער זי גערופן „הער־נאָר", און ווען ער האָט געוואָלט, אז זי זאָל אים עפּעס זאָגן, האָט ער זי גערופן „זאָג־נאָר". און יענעם מאָל האָט ער זי אָנגערופן מיטן נאָמען „הער־נאָר" און געזאָגט: „איך וועל אפשר בלייבן איבער נאכט, זע למען־השם, אז די „גויים" זאָלן זיך נישט ארומדרייען פּוסט און פּאסט, זאָלן זיי כאָטש נעמען א „יידיש וואָרט" אין מויל אריין, דו קענסט זיי צוזאָגן, אז איך וועל אי"ה ברענגען א רבין, וועלכער וועט פון זיי שינדן די הויט".

ווי דער טאַטע איז ארויס, האָט די מאמע איר אונטערשטע ליפּ אריינגענומען צווישן די פינגער, זי געדרייט און געפּאָרמט, און א לאנגע צייט געקוקט אין דער זייט, אין וועלכער דער טאטע איז פארשוווּנדן. דערנאָך זיך שטיל אוועקגעזעצט אויף דער באנק, אין ווינקעלע נעבן קוימען, מיט דער לינקער האנט אונטערגעהאלטן דעם עלנבויגן פון איר רעכטער האַנט, אויף וועלכער עס איז געלעגן אָנגעשפּארט איר קאָפּ, און דערביי זיך טרויעריק פארטראכט.

ווי איך האָב נאָר דערפילט, אז דער טאַטע איז אוועק, איז מיר די שטוב־שטילקייט נמאס געוואָרן און איך האָב גלייך אָנגעהויבן „ארבעטן מעשים". איך בין ארויף אויף דער שטול, פון שטול אויפן טיש און מיטן פינגער אָנגעהויבן רייבן אויף דער שויב ארויף און אראָפּ, ביז עס האָט זיך דערהערט א קוויטשען, ווי ס'וואָלט געשניטן מיט א טעמפּן זעג אויסגעטרוקנטע האָלץ. די „מעשה" איז מיר שטארק געפעלן, אז כ'האָב גלייך צו הילף גענומען נאָך א פינגער פון דער צווייטער האנט און אָנגעהויבן רייבן, אין דער לענג, אין דער ברייט, מיט טרוקענע פינגער, איינגענעצט אין שפּייעכץ, ביז איך האָב סוף כל סוף אָנגעשפּארט דעם שטערן אויף דער שויב און מיט די פינגער פוןביידע זייטן געריבן אזוי לאנג, ביז כ'האָב פארגעסן, אז עס זענען פינגער און א שויב, נאָר ס'האָט זיך מיר געדאכט, עס איז א מלחמה און עס קלינגען שווערדן, בלאָזן שופרות, קלאַפּן שפּיזן, און עס רייטן רייטער, פאלן ארונטער. כ'האָב נישט מער געהערט קיין קוויטשען, נאָר געזען רייטער און רייטער, און איך — אויי־

נער צווישן זיי. איך האָב זיי געוואָלט איבעריאָגן, זיין דווקא דער ערשטער, און רייטנדיק זיך געהויבן ארויף און אראָפּ, מיטן קאָפּ, מיט די פּיס, מיט די הענט, ביז עס האָט זיך דערהערט א טראַך... די שויב האָט געפּלאַצט, איך האָב זיך אויסגעגליטשט, געפאַלן אויפן טיש און זיך צעקלאַפּט.

די מאַמע איז גלייך אויפגעשפּרונגען מיט א געשריי: „א חורבן צו מיין קאָפּ", און זייער שנעל צוגעלאָפן צום טיש. ווי זי האָט מיך דערזען אן אויסגעצויגענעם און די צעבראָכענע שויב, האָט זי אָנגעהויבן שרייען מיט א וויינענדיקן קול: „רבונו של עולם, וואָס פאר א זינד האָב איך דען געטון, אז דו האָסט מיך געשטראָפּט מיט אזעלכע „מזיקים".

ווי זי האָט מיך אויפגעהויבן, געזען, אז אלע מיינע אברים זענען גאַנץ, האָט זי מיך אָנגעהויבן שאָקלען ווי א לולב און שרייען: „פּלאַטער קאָפּ", „אומרו", דו ביסט דאָך מיר מקצר מיינע יאָרן, ביסטו מיר מקצר, מזיק".

פון גרויס רחמנות אויף דער מאמען האָט מיך אָנגעכאַפּט א חרטה, מיט וועלכער איך האָב זיך ארויסגעטראָגן פון שטוב דורכן קאָרידאָר ביזן הויף, ארויסקומענדיק אין הויף און דערזען פאר מיינע אויגן דעם שכנס חזיר, וועלכער איז געשטאַנען איינגעגראָבן אין בארג מיסט נעבן פּלויט. האָב איך גלייך אָן דעם געשעענעם פארגעסן און ווידער אָנגעהויבן ארבעטן מעשים.

קודם־כל האָב איך צוזאַמענגענומען א בערגעלע מיט שטיינער און זיך א נעם־געטון צו דער ארבעט: אָנגעהויבן וואַרפן איינעם נאָכן אנדערן.

דער חזיר האָט בשעת־מעשה זיך נישט ווּסנדיק־געמאַכט, גלייך ווי גאָרנישט אים מיינט מען דאָס, ער האָט זיך ווייטער געטון דאָס זייניקע און דעם קאָפּ געגראָבן אלץ טיפער און טיפער, נאָר בלויז ווי פאר יוצא־וועגן זיך געדרייט, אמאָל רעכטס און אמאָל לינקס. פּלוצלינג האָט ער זיין קאָפּ א הייב־געטון, מיטגעריסן א בארג מיסט און מיט א חזירישן געשריי אָנגעהויבן לויפן, מיט א שטאַרקן אימפּעט פאר מיר פארבייגעלאָפן. איך האָב זיך דערשראָקן, אויף דעם בערגעלע שטיינער געפאַלן און אָנגעהויבן וויינען.

צו מיין געוויין איז די מאַמע באַלד ארויס, דערזען דעם אנטלויפנדיקן חזיר און געהערט זיינע געשרייען, האָט זי גלייך פארשטאַנען, וואָס

דאָ איז פאָרגעקומען, האָט גאָר אָן לאנגע דיבורים מיך „מכבד”־געווען, און שלאָגנדיק דורכגעשטופּט דעם גאנצן קאָרידאָר ביזן שטוב אריין.

איך האָב געמיינט, אז אין שטוב וועט די מאמע מיך ערשט רעכט „מקיים פּסק זיין”, נישט איינמאָל האָב איך עס צוגעזען ביי מיינע עלטערע ברידער, און דערפאר האָב איך אָנגעהויבן שרייען: „איך וועל שוין מער נישט, איך וועל שוין מער נישט”.

מיין מאמע האָט מיך דעמאָלט נישט געשלאָגן. איך געדענק נאָר, ווי זי האָט בלויז געזאָגט: „רבונו של עולם, פארוואָס שטראָפסטו מיך אזוי? פארוואָס איז מיין מזל אזוי פינסטער?”

איך בין ליגן־געבליבן אויפן פּאָל, דעם קאָפּ באהאלטן אין מיינע הענט און געוויינט. פּלוצלינג האָב איך דערהערט, ווי די מאמע וויינט. איר וויינען האָט מיך אזוי דערשראָקן, אז איך בין גלייך שטיל־געוואָרן און פון מיין שטילקייט איז איר וויינען נאָך העכער־געוואָרן. ווען איך האָב דורך די פינגער־שפּאלטן געקוקט, האָב איך געזען, ווי די מאמע ווישט מיט איר פארטוך דאָס פּנים, מאכט נאס איין עק, נעמט א צווייטן, און ווידער דעם ערשטן, זוכט אין אים א טרוקן שטיקעלע אירע טרערן אָפּווישן. און אָט איז איר פּנים ווי טרוקן־געוואָרן, בלויז די אויגן און די שפּיץ־נאָז אביסל רויט. פּלוצלינג הייבן אָן די ליפּן ווי צו ציטערן, איר פּנים קריגט א פארענדערטן אויסזען, פארבייסט מיט די ליפּן, גלייך ווי זי וואָלט געוואָלט באהאלטן אן אָנגעווייטיקטן סוד, דערפילט אָבער גלייך, אז זי קען נישט גובר־זיין, האָט אריינגעכאפּט אן עק פון פארטוך אין מויל, געביסן, כמעט דאָס גאנצע פּנים פארשטעלט. עס האָט אָבער נישט געהאָלפן. דאָס פארטוך איז ארויסגעפאלן, דאָס מויל איז געבליבן אָפן און גאנץ פרישע טרערן האָבן זיך א גאָס־געטון.

דאָס איז געווען דאָס ערשטע מאָל, ווי איך האָב געזען מיין מאמע וויינען. אירע טרערן זענען גערונען און האָבן זיך ווי א ווייטיק אריינגעגאָסן אין דער טיפעניש פון מיין „איך”. איך געדענק נישט, ווי יענער טאָג האָט זיך געענדיקט, ווי יענע נאכט האָט אָנגעהויבן, איך ווייס נישט, ווען די זון האָט זיך פארלאָשן, ווען עס האָבן זיך פייערלעך אָנגעצונדן. איך געדענק נאָר, ווען איך בין דעם צווייטן מאָרגן אויפגעשטאנען, איז דער מאמעס פּנים, ווי שטענדיק, געווען פריש און פריילעך, בלויז אויף

מיר איז דער פארגאנגענער טאָג ווי א שווערע משא געלעגן. איך האָב געוואָלט וויסן, פארוואָס האָט די מאמע אזוי געוויינט.

און ערשט היינט, שרייבנדיק אָט די שורות, פארשטיי איך, אַז נישט איבער דער צעבראָכענער שויב, נישט איבער מיין ארומיאָגן זיך מיטן חזיר האָט די מאמע געוויינט. א גאנץ אנדערע סיבה איז איר וויינען געווען. צו מיינע עלטערע ברידער האָבן מיר שטענדיק געהאלטן אליין מלמדים. אין יענעם טאָג איז דער טאטע, ווי שטענדיק, אוועק צונעמען א מלמד, אָבער נישט פאר זיינע קינדער אליין, נאָר א בשותפותדיקן, א האלבן פאר אונדז און די צווייטע העלפט פאר די קינדער פון פעטער זעליק און די מומע רויזע. מיר זענען דעמאָלט אראָפּ א שטאפּל נידעריקער, און דערפאר האָט די מאמע נעבעך אזוי ביטער געוויינט.

ה.

מיין ערשטער רבי

אין זיידנס הויז האָט אין יעדן ווינקעלע באלעבאטעוועט דער כשרער פסח. מ׳האָט אין דער הילצערנער סטעמפּע געשטויסן מצה, די מאמע האָט די געשטויסענע מעל געזיפּט, די גרעבערע שטיקלעך פארשלאָגן מיט אייער, געטרוקנט און געמאכט פארפל, פון די דינערע מעל האָט מען געמאכט קניידלעך. פארנאכט, ווען עס האָט זיך דערהערט א טירן־סקריפּען פון שטאלן, און א מרוקען פון מעלקנדע קי, פערד האָבן געטרונקען ביים ברונעם פון קאָריטעס, און די „קאָשקעלעך” געשפּרונגען ארום זיי, איז אריינגעקומען דער טאטע, אָפּגעדאוונט מנחה, זיך אוועקגעזעצט און דערציילט, אז ער האָט צוגענומען א רבין, א זיידענער יונגערמאן, און אי״ה אסרו־חג וועט ער קומען.

ס׳איז געוואָרן יום־טוב. מ׳האָט געדאוונט מיט מנין, געזאָגט הלל, געגעסן „געבראָקט”, און ווען איך האָב זיך אסרו־חג אויפגעכאפּט, זענען שוין אלע כלים געווען אָפּגעוואשן און פארפּאקט אין יום־טובדיקן קאסטן, ס׳איז פארשוווּנדן דער יום־טוב, דאָס וואָכעדיקייט האָט זיך אריינגעריסן דורך טירן און פענסטער. פון דער געוועלב־טיר האָט מען די ברעטער

אראָפּגעריסן, און גלייך האָט עס זיך אָנגעפּילט מיט קונים. מ'האָט געוויגן, געמאָסטן, געקלאפּט מיט די בלעכענע וואָג־שאָלן, געחשבונט מיט קרייד. און ווי מ'האָט זיך אויסגעזעצט עסן דעם ערשטן המצדיקן מיטאָג, האָט זיך פּאמעלעך געעפֿנט די טיר, עס איז אריין א יונגערמאן מיט א פּעקעלע אונטערן אָרעם. געהייסן האָט ער יהושע, און ווייל ער איז געווען פֿון שטעטל טשעמערניק, האָט מען אים גערופֿן „יהושע טשעמערניקער”. דאָס איז געווען דער ערשטער רבי.

פֿון אלע מלמדים, ביי וועלכע איך האָב געלערנט, און סתם מענטשן, וועלכע לעבן פֿון יענער צייט אין מיין זכרון, איז ער דער איינציקער, וועלכן איך קען אָנרופֿן דער אמתער עסטעט.

די קליידער זיינע זענען געווען ריין, ציכטיק, גאָר אָן שום פּגימה. דאָס בלאסע פּנים איז געווען ווי איינגעראמט אין א בלאָנד־האָריקער ראם. די פֿינגער צארטע, מיט שמאָלע, לאנגע נעגל ווי וואלד־נים. און אונטער דער ווייסער האנט־הויט האָבן זיך געשנירלט בלויע, דינע אָדערן.

זיין קול איז געווען הייזעריק, נאָר זייער ווארעם. עס האָט זיך געהערט, ווי פֿון דער טיף. אז ער פֿלעגט רעדן, האָט זיך געדאכט, ווי מען ווערט ארומגעהילט מיט א ווייכן סאמעט. דאָס קול האָט ווי געגלעט, געבעטן, גערופֿן.

גלייך אויפֿצומאָרגנס נאָך זיין אָנקומען, ווען כ'האָב אָפּגעזאָגט מודה אני און אָפּגעגעסן, האָט דער טאטע מיך אָנגענומען פֿאר דער האנט און געזאָגט: — „נו, תלמיד־חכם, נעם דעם אלף־בית און קום אין חדר”.

מיט ציטעריקע הענט האָב איך גענומען דאָס ברעטל, אויף וועלכן ס'איז געווען אויפֿגעקלעפּט א פּאפּירענער אלף־בית און געגאנגען.

ווי מיר זענען נאָר אריין אין חדר, האָט דאָס לערנען פֿון די עלטערע ברידער אויפֿגעהערט. איך בין שטיין־געבליבן נעבן דער טיר א פֿארשעמטער מיט אן אראָפּגעלאָזטן קאָפּ. דער טאטע איז צו צום טיש און געזאָגט: „נו, מיר וועלן זען, וואָס דער דריטער תכשיט קען”. דער רבי איז אויפֿגעשטאנען, מיר געגעבן א קניפּ אין בעקל, גלעטנדיק מיך צוגעפֿירט צו דער באנק און אויף איר אוועקגעזעצט.

מיין טאטע איז שטיין־געבליבן הינטער מיר, און איך האָב געפֿילט, ווי א שווערע משא וואָלט אויף מיינע אקסלען געלעגן. מיט ביידע הענט

זיך אָנגעכאַפּט אָן טיש, און דעם קאָפּ מיט אַלע מיינע חושים אַריינגעלייגט אין אלף־בית.

פאַר מיינע אויגן האָט זיך באַוויזן אַ שפּיציקער טייטל, און דער רבי האָט אָנגעהויבן: „זאָג־זשע, יינגעלע, אַ קרום בייכעלע, אַ קעפּעלע פון אויבן און אַ פיסעלע פון אונטן איז אַן אלף". „אַן אלף" — האָב איך נאָכגעזאָגט. „אַ קעסטעלע פון דריי ווענטעלעך איז אַ בית". „אַ בית". „אַ האַטשיקל און אַ בייטעלע מיט געלט איז אַ גימל" — „אַ גימל". „אַ קעסטעלע פון צוויי ווענטעלעך איז אַ דלת" — „אַ דלת". „אַן אונטערגעהאַקט פיסעלע איז אַ הא" — אַ „הא". „אַ האַטשיקל אָן אַ בייטעלע געלט איז אַ וו" — „אַ וו". „זאָג־זשע נאָכאַמאָל, יינגעלע, נאָכאַמאָל".

דער טייטל האָט זיך געריבן אויפן פּאַפּיר רעכטס און לינקס. מיינע אויגן האָבן געשווינדלט, די באַקן האָבן געפלאַמט, פּלוצלינג איז אויף דעם אלף־בית אַ קופּערנע מטבע, גלאַנצנדיק ווי גאָלד, אַראָפּגעפאַלן און פאַר מיינע אויגן ליגן־געבליבן.

איך האָב זיך בשעת־מעשה דערשראָקן, נאָר באַלד האָט דער רבי געזאָגט, אַז דאָס האָט אַ מלאך פון הימל מיר אַראָפּגעוואָרפן. פאַרן אוועקגיין האָט דער טאַטע נאָך צוגעגעבן, אַז אויב איך וועל לערנען מיט חשק, וועלן די מלאכים מיר שטענדיק אַראָפּוואַרפן מטבעות.

איך בין אין חדר געזעסן גאַנצע טעג, צוגעהערט דאָס לערנען פון מיינע עלטערע ברידער, פון פעטער זעליקס קינדער. נישט דאָס לערנען האָט מיך געצויגן, נאָר איך האָב דעם רבין זייער ליב־געהאַט, און דערפאַר בין איך דאָרט געזעסן.

עס איז געקומען די וואָך פון שבועות. מ'האָט געלערנט „אקדמות", „רות". איך בין געזעסן ווי אַ פאַרשיכורטער און געשלונגען יעדעס וואָרט. די ניגונים האָבן זיך אין מיר אַריינגעגאָסן ווי דער „יין המשומר" פון „ששת ימי בראשית". מיינע חלומות האָבן מיך אוועקגעטראָגן ווייט אין גן־עדן, אַריינגעזעצט אין די גאָלדענע שטולן, נעבן די גיין־גאָלדיקע טישן, צווישן די צדיקים, ביים גרויסן מאָלצייט.

ערב יום טוב האָט דער רבי פון פּאַפּיר אויסגעשניטן דעם „שור הבר" מיטן „לויתן", און משה רבנו, ווי ער שטייט אויפן באַרג סיני ביי „קבלת התורה". מען האָט די פּאַפּירעלעך אויפגעקלעפּט אויף די שויבן־

פענסטער. גלייך נאָך יום־טוב האָב איך זיי אראָפּגענומען, באהאלטן אויפן בוידעם אונטער דער „סטריכע”, און יאָרן לאַנג זיי אָפּגעהיטן ווי אַן „אבן טוב”.

יענער זומער לעבט אין מיר ווי א געפיל פון א מידן, וועלכער לייגט זיך אוועק אין א שיינעם זומער־טאָג אויף א גרינער לאָנקע אין פריש־געשניטענעם היי און הערט מיט אָפענע אויגן דאָס רוישן פון א זילבערנעם וואסערל, וועלכעס ציט זיך און ציט זיך ווי א לאַנגער, דינער פאָדעם.

איינמאָל אין א פרימאָרגן האָבן מיך אויפגעוועקט מיינע ברידער און אָנגעזאָגט, אז די מאמע האָט געבוירן א מיידל. די שמחה איז פאר זיי געווען זייער גרויס, ווען עס איז נאָך פיר יינגלעך מיט מזל געבוירן־געוואָרן א מיידל. און ווייל איך האָב די שמחה נישט פארשטאַנען און מ׳האָט מיר געשטערט פון שלאָף, האָב איך זיי אָפּגעטון און געפאלן אין חלשות. אז כ׳האָב זיך אויפגעכאפּט, בין איך געווען איינגעהילט אין א טלית און דאָס פנים באשפּריצט מיט וואסער. און ווייל דאָס גאנצע הויז איז פול־געווען מיט דער קינפּעטאָרין, און מ׳האָט נישט געקענט לערנען, האָט דער רבי מיך אָנגענומען פאר דער האנט און מיר זענען ארויס אויפן „ארם־נהרים־וועג” שפּאַצירן.

דער רבי האָט די גאנצע צייט געהאלטן מיין האנט אין זיינער. ער איז געגאנגען און זיך שטיל צוגעזונגען. איך בין טריט נאָך טריט אים נאָכגעגאַנגען, זיך איינגעהערט צום זינגען, ביז ער האָט א זאָג־געטון: „קום, אברהמעלע, מיר וועלן זיך אוועקזעצן”.

ביים אוועקזעצן האָט ער ארויסגענומען א מוטערפּערלענעם מעסערל, אָנגעהויבן שניצן א צווייגעלע, און עס האָבן בלויז געדויערט א פּאָר מינוט, ווי פון דעם צווייגעלע איז געוואָרן א פייפעלע. מיט דעם פייפעלע האָט ער אָנגעהויבן נאָכמאכן די פייגעלעך, וועלכע זענען געשפּרונגען פון בוים צו בוים, פון צווייג אויף צווייג. ס׳איז געווען שווער צו דערקענען און אונטערשיידן פון מענטש ביז פייגעלע. עס האָט זיך געדאכט, אז אָט־אָט הייבט ער זיך אויף און שפּרינגט פייפנדיק, ווי א פייגעלע פון צווייג אויף צווייג, פון בוים צו בוים.

און ווען כ׳האָב אים געפרעגט: „רבי, וואָס זינגען אזוי די פייגעלעך”, האָט ער מיר געענטפערט, אז זיי זאָגן „שירה”. ער האָט מיר גע־

זאָגט: „אַלע חיות, בהמות און עופות זינגען „שירה" צו גאָט, און גאָט זיצט אויף אַ פֿייערדיקן שטול, מלאכים שטייען אַרום אים, זאָגן אויך „שירה" און שפּרינגען „קדוש־קדוש" פֿאַרן „כּסא הכּבוד", און גאָט לאַכט, פֿון געטלעכן געלעכטער צעשפּרייטן זיך וואָלקן אויף דער וועלט, טראָגן אין זיך טל און רעגן, מאַכן אָנטרינקען גראָזן, בלומען, און זיי וואַקסן, בליען, פֿון דעם בליעכץ ווערט באַשאַפֿן אַ ריח, וועלכער צעשפּרייט זיך אויף קינדישע פּנימער, ווען זיי שלאָפֿן, מאַכט זיי שמייכלען, און דעם קינדישן שמייכל נעמט גאָט צוזאַמען, באַשאַפֿט פֿון דעם טראָפּן צו היילן קראַנקע און טרויעריקע מענטשן. האַלבער נאַכט, ווען אַלע שלאָפֿן, נידערט אַראָפּ דער מלאך רפֿאל אויף דער ערד, צעטיילט די טראָפּן צווישן קראַנקע און טרויעריקע, און אויפֿן צווייטן מאָרגן זינגען ווידער פֿייגעלעך, עס עפֿענען זיך בליעכצן, בלומען פֿאַלן ווי „כּורעים" און זינגען ווידער „שירה".

פֿון יענעם פֿרימאָרגן אָן, האָב איך אָנגעהויבן ליבן פֿייגעלעך, שפּעטער געבענקט נאָך זייער פֿרייהייט, און ס'האָט מיך שטענדיק געצויגן אין וואַלד און אין פֿעלד.

עס איז אַוועק דער זומער, געקומען ווינטער. דער רבי איז ביי אונדז ווייטער געבליבן. איך בין שוין געווען אַ „חומש־בחור", געלערנט „פּסוק". ווען כ'האָב געלערנט „משלי" און געקומען צום „בראש מרומים עלי דרך בית נתיבות נצבה", האָט זיך פֿאַר מיינע אויגן די ווינט־מיל אויפֿן „גיהנום־וועג" געמאָלט. „אליכם אישים אקרא וקולי אל בני אדם" — האָט זיך מיר געדאַכט, אַז דאָס זענען די פֿיר פֿליגל, יעדער באַזונדער שרייט און רופֿט, אין צפֿון, דרום, מערב און מזרח. פֿון רבינס לערנען, פֿון רבינס אויסטייטשונגען, האָט זיך דער וועג געצויגן אַזוי שיין, די מיל און די פֿליגל, דאָס קליינינקע הייזל מיטן בלוי־געפֿאַרבטן קוימען, דאָס קרעכצן און קלאַפּן, אַלץ צוזאַמען אַזוי האַרמאָניש. און דעמאָלט האָט זיך צום ערשטן מאָל אַ געדאַנק אַריינגעגנבעט, אַז מיין טאַטע האָט מיר אפֿשר נישט אמת געזאָגט...

ס'איז געקומען חנוכּה. מיר האָבן אָפּגעשניטן די צינענע פּלאָמבעם פֿון די זעקלעך מעל, פֿון אַ שטעקן האָט דער רבי געמאַכט „פֿאָרמען",

נעגאָסן „דריידלעך", „קלעצל־דריידלעך", „פליגל־דריידלעך". מיר האָבן געקראָגן חנוכה־געלט, געשפילט אין „קוויטל".

שבת־חנוכה, נאָך מעריב האָט דער טאטע אין דעם מעשענעם חנוכה־לאָמפ אָנגעגאָסן שמן־זית, געבענטשט חנוכה־ליכט, געזונגען „מעוז צור". דער רבי האָט אונדז קינדער דערציילט דעם נס־חנוכה, פון אמאָליקע העלדן, אַמאָליקע גבורים, מתתיהו דער כהן־גדול מיט זיינע פינף זין, אמאָליקע מלחמות, נצחונות, איבער די געפאלענע אויף קידוש השם, אויך די מעשה פון חנה און אירע זיבן זין. מיט זיינע מעשהלעך האָט ער מיך אוועקגעפירט וויט, ביזן „הר הבית", דורכגעפירט אלע טויערן, אין „קדשי־קדשים", ווו ס'איז געלעגן דעם „לחם־הפנים", און אנטיוכוס האָט אוועקגעשטעלט א „צלם" און מקריב־געווען חזירים.

ווען די חנוכה־ליכט האָבן אויסגעברענט, האָט מען זיך אויסגעזעצט ארום טיש, געשפילט אין קאָרטן. אויפן קוימען האָט זיך געקאָכט „מלוה־מלכה". מ'האָט געגעסן גענזענע גריבן, איבערגעבליבענעם קוגל, און געבענטשט מיט מזומן.

אזוי פלעגט עס זיך איבערחזרן יעדן שבת־צו־נאכטס, דעם גאנצן ווינטער. ביז עס איז אָנגעקומען פורים.

דעם זיידנס גרויסע שטוב איז פול־געווען מיט שמחה. עס זענען זיך צוזאמענגעקומען א חוץ די שכנים, שנורן, טעכטער, איידעמס און אייניקלעך. אין מיטן דער סעודה איז דער רבי מיט מיין עלטערן ברודער אריין אין זיידנס אלקער. ביים ארויסקומען איז דעם רבינס קאפאָטע געווען איבערגעדרייט, פון אונטערן היטל האָט ארויסגעהאנגען א גארטל ווי צוויי לאנגע פיאות, מיט א שטעקן אין דער האנט און א פעקל אויף זיינע פלייצעס, ווי א חסיד, וועלכער גייט אָדער קומט פון רבין. ביים ברודער איז די קאפאָטע געווען ארונטערגעבויגן און מיט שווארצן קויל געמאכט וואָנסעלעך, מעשה „דייטש".

דער רבי האָט אלעמען, פון קליין ביז גרויס, אויפגעשטעלט, געמאכט אַ ראָד, אריין אין מיטן און אָנגעהויבן זינגען:

„שלום עליכם א ייד,
שלום עליכם א ייד".

און דער ברודער האָט געענטפערט:

„שלום עליכם,
עליכם שלום".
„פון וואנען קומט א ייד?
פון וואנען קומט א ייד?"

און דער ברודער האָט ווייטער געענטפערט:

„א ייד קומט פון ראניעץ".
„וואָס טוט מען אין ראניעץ?"
און דער ברודער האָט ווידער געענטפערט:
„מטרינקט בראָנפן, און מען הוליעט
און מ׳טאנצט א קאדריל".

און געטאנצט האָבן אלע, אלע אין ראָד האָבן מיטגעזונגען, קליין און גרויס, ווייבער אין די ווינקעלעך האָבן אונטערגעהאָפּעט, און אויף דער וואנט — דער שפּיגל און דער זייגער, אויפן טיש — די פּלעשער און די גלעזער, ארום טיש — די שטולן און די בענקעלעך. די שמחה איז געוואקסן, געוואָרן וואָס אמאָל גרעסער און גרעסער. מען איז ארויס דורך די פענסטער אויף דער גאס, און דער גאנצער דרויסן האָט זיך משמח־געווען. מיטאמאָל איז דער רבי ארויס פון ראָד, ארויפגעשפּרונגען אויפ־טיש און אָנגעהויבן א צווייטן זמר:

„תשב אנוש עד דכא
ותאמר שובו בני־אדם".

און אלע האָבן געענטפערט:

אוי שובו, געוואַלד שובו,
שובו, שובו בני־אדם.
אוי שובו, געוואַלד שובו,
שובו, שובו בני־אדם".

דערנאָך האָט דער רבי גענומען א כוס מיט משקה און אָנגעהויבן זינגען אן „אלף־בית”:

„אקח כוסי בידי
גילה, רינה, דיצה נמצא עמדי״,

און אלע האָבן אונטערגעזונגען:

טארא ראם טא טא ראם טא ראם טא
טארא ראם טא טא ראם טא ראם טא״.

און אזוי אלף, בית און גימל — ביז טית:

„טוהר ה״ במאמרו,
ברוך אתה ה״
שהכל נהיה בדברו״.

דער רבי האָט דעם כוס אויסגעטרונקען און איז א פארשוויצטער ארויסגעלאָפן אויף דער גאס.

א טייל פון די שטוב־מענטשן האָבן זיך געזעצט, טייל האָבן שטייענדיק עפעס טועם־געווען, פלוצלינג האָט די טיר זיך געעפנט, דער רבי איז אריין א בלאסער, האָט אָנגעהויבן שטארק צו הוסטן, און אזוי איז ער הוסטנדיק אריין אין זיידנס אלקער, אוועקגעפאלן אויפן בעט און דאָרט געבליבן ליגן.

איינער נאָכן אנדערן זענען אריין און ווידער ארויס און געזאָגט:
—עט, ס׳איז גאָרנישט, ער האָט אביסל איבערגעכאפט די מאָס.

דער עולם איז זיך צעגאנגען, עס זענען נאָר געבליבן די שטוב־מענטשן. מ׳האָט דעם רבין געמאכט זיין געלעגער, ער האָט זיך געלייגט און די גאנצע נאכט נישט אויפגעהערט צו הוסטן.

צומאָרגנס איז ער ליגן־געבליבן אין היץ. מ׳האָט אים געגעבן צו טרינקען מילך מיט פוטער, פרישע לויזע אייער. ביינאכט האָט מען אָנגעווארעמט וואסער, אָנגעצונדן א ליכט, און דער טאטע האָט אים געשטעלט באנקעס, נאָך די באנקעס האָט מען אים אויסגעריבן מיט „פראנצויזקע

טערפענטין״, ווארעם צוגעדעקט, ער האָט געשוויצט, אויפצומאָרגנס אויפגעשטאנען, נאָך מיטאָג אָבער. זיך ווייטער געלייגט.

נאָך דער „וועש״ האָט מען פון זיינע אויסגעוואשענע העמדער געמאכט א פעקעלע. ער איז אויפגעשטאנען, זיך געזעגנט און א היים געפאָרן אויף יום־טוב.

ביי אונדז האָט זיך גערודערט, מ׳האָט געוואשן, גערוימט, געגליט און געכשרט, און איך האָב זיך אומגעדרייט אין אלע ווינקעלעך און אויף אלע וועגן אים געזוכט. תיכף נאָך פסח איז ער צוריקגעקומען, אָבער זייער פארענדערט. ער האָט אויסגעזען טרויעריק, אונטער די אויגן האָבן זיך צווי בלויע שטרייפן פארצויגן, און א טיפער קנייטש האָט דעם שטערן אויף צווי העלפטן צעטיילט. ער פלעגט זיצן ביים אָפענעם פענסטער לערנען און אריינאָטעמען אין זיך פרישע לופט, די מאמע פלעגט אים כמעט יעדן טאָג געבן צו טרינקען מילך איינגעקאָכט אין האָניג. אָפט פלעגן מיר אויפהערן פריער דאָס לערנען און ארויסגיין שפאצירן.

ביים שפאצירן־גיין פלעגט ער, ווי שטענדיק, דערציילן מעשהלעך. זיין קול איז געוואָרן שטילער, נאָך מער הייזעריק ווי פריער. און אמאָל פלעגט ער אויפהערן דערציילן, נאָר גיין און טראכטן, און דאָס טראכטן האָט אויף אונדז אלעמען אָנגעוואָרפן א מרה־שחורה.

איינמאָל, נאָך א רעגן, זענען מיר ווי שטענדיק ארויסגעגאנגען שפאצירן. ער האָט ווידער זיינע מעשהלעך דערציילט און פלוצלינג שטיין־געבליבן, זיך פארהוסט און הוסטנדיק אָנגעהויבן שפייען, געשפיגן גאנצע שטיקער, גרינע און אביסל רויטלעכע און גאנץ רויטע ווי פארגליווערטע שטיקלעך בלוט.

איך האָב אויף אים רחמנות־געקריגן און כמעט מיט טרערן געפרעגט: „רבי, וואָס שפייט איר אזוי?״ האָט ער מיר געזאָגט, אז ער טראָגט אין זיך א ווייטיק און דעם ווייטיק שפייט ער אויס.

איך האָב געהאָפט און געגלויבט, אז ער וועט זיין ווייטיק אויסשפייען, וועט ווי אמאָל, ווען עס וועלן קומען ימים־טובים, פריילעך־מאכן, זינגען און טאנצן. ער איז אָבער מיט א פאָר טעג שפעטער נעבעך קראנק געוואָרן.

טאטע־מאמע האָבן צווישן זיך שטיל גערעדט. מיר האָבן מער נישט געלערנט. מ׳האָט מיך צו זיין בעט נישט צוגעלאָזן. איינמאָל איז צו אונ־

דזער הויז פארפאָרן א פור, אויסגעבעט מיט היי. ער איז אויפגעשטאנען, מיט אלעמען זיך געזעגנט. זיצנדיק אויפן וואָגן האָט ער זיך צו מיר איבערגעבויגן, אָנגענומען פאר דער האנט און געזאָגט : „זיי געזונט, אברהמעלע״, און זיינע אויגן זענען פארלאָפן מיט טרערן.

מיין טאטע איז מיט אים מיטגעפאָרן, אויף דער נאכט צוריקגעקומען, אָבער אָן דעם רבין. פון דעמאָלט אָן האָבן מיט מיר געלערנט מיינע ברידער, מיט זיי דער טאטע, און דער רבי איז מער נישט געקומען.

איך בין פון בענקשאפט קראנק־געוואָרן, געקריגן היץ, און פון היץ כסדר גערופן : רבי! רבי!

און ווען מיין מאמע האָט מיך אָנגעהויבן איינשטילן און זאָגן, אז אי״ה נאָך סוכות וועט דער טאטע מיר ברענגען א נייעם רבין, דעמאָלט האָב איך פארשטאנען, אז נישט זיין וויטיק האָט ער אויסגעשפיגן, נאָר דער וויטיק האָט אויסגעשפיגן זיין לונג — זיין הארץ און זיין נשמה...

ו.

מיין צווייטער רבי

נאָך סוכות האָבן זיך אָנגעבלאָזן די הימלען, און גלייך איז געקומען א ווינט און האָט די וואָלקנס צעטריבן. מיין ברודער, וועלכער האָט ליב געהאט צו פאָרשן גאָטס מעשים, האָט געזאָגט, אז זיי גייען אין ים־סוף זיך אָנטרינקען, דערנאָך וועלן זיי צוריקקומען אָנגעפילט מיט רעגן.

ביי אונדז זענען גלייך רויט־געוואָרן די העלדזעלעך, עס האָט געקאפעט פון די נעזלעך, מ׳האָט פארלאטעט די שיכלעך, פארצירעוועט די זעקעלעך. דער טאטע האָט אריינגעשטעלט די טאָפּעלע פענסטער, אָנגעשיט זאמד און פאפירענע שקארמיצלעך מיט זאלץ, כדי זיי זאָלן אין זיך איינזאפן די פייכטקייט.

אויף די שויבן האָבן זיך אָנגעהויבן אין פארנאכטן פארציען דינע, פראָסטיקע ביימעלעך, דאָס גרויסע פאס וואסער האָט אָנגעהויבן פארפרוירן ווערן, ס׳האָט זיך אין יעדן ווינקעלע געפילט דאָס אָנקומען פון בייזן ווינטער.

איינמאָל, ווען דער טאטע האָט אָנגעהויבן צוגרייטן דעם לאָמפּ, אריינגעגאָסן נאפט, אָפּגערייניקט די קנויט, זיך אוועקגעשטעלט נעבן פענסטער מיטן האנטוך אויפן אקסל און געפּוצט דאָס גלעזל, האָט זיך געעפנט די טיר, ס'איז אריין א פוילע קעלט און אן אויסגעדארטער ייד מיט א ציגן־בערדל האָט ארויסגעברומט א „גוטן אָוונט". דאָס איז געווען דער צווייטער רבי. געהייסן האָט ער שמעון, און ווייל ער איז שטענדיק געווען אן אָנגעבלאָזענער, האָבן מיר אים א נאָמען געגעבן „שמעון אינדיק".

דער ווינטער האָט זיך ווי א פּאָר שווערע שטיוול אָנגעטון און געטרעטן. די טעג און די נעכט האָבן זיך געצויגן ווי לאנגע גענעצן. אלץ כמעט איז געווען ווי פריער ווי ביים ערשטן רבין, אין זעלבן צימער מיט די זעלבע קינדער געלערנט, עס איז אָבער דאָך אנדערש געווען, עס איז געווען ווינטערדיק... עס האָט געפעלט אביסל ווארעמקייט פון די נאָר וואָס פארגאנגענע זומער־טעג.

איך האָב געלערנט, און דווקא זייער פיל, א מתמיד איז געווען דער רבי, און פאר מתמידים האָט ער אויך אונדז געמאכט. נאָר דער טעם פון לערנען איז געווען אן אנדערער. ער איז געווען באגלייט מיט א ווייטיק פון קנייפּן און בייסן. מיין גוף איז שטענדיק פול־געווען מיט ברוין־בלויע צייכנס. פאר די גרעסערע האָט ער, ווי עס ווייזט אויס, מורא־געהאט, און ווייל איך בין געווען דער קלענסטער, פלעגט ער מיך אוועקזעצן נעבן אים, כדי עס זאָל אים לייכטער זיין מיך שלאָגן. איך האָב זיך שטענדיק אָפּגערוקט, נישט בלויז פאר מורא, איך האָב ממש זיין ריח נישט געקענט פארטראָגן. זיינע בגדים זענען געווען פארפעצט און פון פעטקייט געגלאנצט. זיינע דארע פינגער מיט די אָפּגעביסענע נעגל זענען געווען רויט און צעקנייטשט, ווייל ער פלעגט אויף זיי דעם גאנצן טאָג זיצן און זיך שאָקלען. ער האָט זיי נאָר פון צייט צו צייט ארויסגענומען, ווען ער האָט מיך געדארפט „מקיים־פסק"־זיין.

איינמאָל בין איך געזעסן און געלערנט. דער רבי איז געשטאנען ביים פענסטער, געצופּט זיין בערדל און ארויסגעקוקט. מיטאמאָל האָט ער זיך אומגעדרייט און פאר גאָרנישט אָנגעהויבן שלאָגן, און נישט סתם שלאָגן, נאָר מיט די הענט, מיט די פיס. איך בין אראָפּגעפאלן, מיטן קאָפּ זיך אָנגעשלאָגן אָן דער טיר־ראם און זיך צעביילט. ער איז מיט א רציחה

צו צום טיש, פארמאכט די גמרא, מיך אָנגענומען און ארויסגעוואָרפן אין קאָרידאָר, ווו איך בין אוועקגעפאלן און ליגן־געבליבן אונטערן לייטער.

מיין געוויין האָט זיך געהערט איבערן גאנצן הויז, און עס איז קיינער אפילו נישט ארויסגעקומען. די גלייכגילטיקייט פון די שטוב־מענטשן האָט מער וויי־געטון ווי אלץ. איך האָב דערפילט, אז איך בין הפקר, און די עוולה נישט געקענט פארטראָגן, און די עוולה האָט מיך דערמאָנט אָן א סך עוולות.

קוקנדיק אויפן לייטער האָב איך זיך דערמאָנט, ווי איינמאָל האָט מיין ברודער דוד „חקרן" אָנגעפילט א קרוג מיט שניי, ארומגעהילט מיט א זאק און געהאלטן אויפן בוידעם אונטערן שטרוי, אים געלאָזט ליגן ביזן האלבן זומער אריין. ער האָט צוזאמענגענומען אלע קינדער און באשלאָסן ארויפצוגיין אויפן בוידעם און זען וואָס עס איז פון דעם שניי געוואָרן. איך האָב געוואָלט נאָכטון מיינע עלטערע ברידער און אָנגעהויבן קלעטערן אויפן לייטער, און ס'האָט נאָר געפעלט א פּאָר שטאפּלען צו זיין אויפן בוידעם, האָב איך זיך דערשראָקן און אָנגעהויבן שרייען. צו מיין געשריי זענען אלע שטוב־מענטשן ארויס. ווי מ'האָט מיך נאָר אראָפּגענומען, נישט קוקנדיק דערויף וואָס כ'האָב געציטערט פאר שרעק, האָט מיך נאָך מיין טאטע זייער גוט אויסגעפּאטשט. די מאמע האָט מיך ארויסגעריסן פון דעם טאטנס הענט און געזאָגט: „ווי שעמסטו זיך נישט אין דיין וויטן האלדז, דאָס קינד איז ברוין און בלוי ווי א מילץ, און ער שלאָגט אים נאָך". דעם טאטן האָבן דער מאמעס ווערטער זייער פארדראָסן און ער האָט צו איר א געשריי־געטון: „צו דיין קאָפּ וועט דאָס אויסגיין, אז דו וועסט זיך ארייננמישן אין קינדער לערנען", האָט מיך ארויסגעריסן פון דער מאמעס הענט און ווייטער געשלאָגן, און דערביי געשריען: „זאָל ער ווייסן, אז ער דארף אויף א בוידעם נישט קריכן". די מאמע האָט מיך אָנגעכאפּט און געוואָלט ארויסרייסן פון טאטנס הענט, און אזוי איז געוואָרן א רייסעניש: די מאמע פון איין זייט און דער טאטע פון דער אנדערער זייט, ביז די באבע איז צוגעלאָפן מיט א געשריי: „איר וועט דאָך צערייסן דאָס קינד, וועט איר דאָך צערייסן", און האָט מיך פון ביידנס הענט ארויסגעריסן. איך האָב זיך דעמאָלט צוגעטוליעט צו דער באבען און געוויינט. די באבע האָט מיך אָנגעהויבן גלעטן, איינבעטן, און ווען איך האָב אויפגעהערט וויינען, האָב

איך נאָך אלץ נישט געקענט אויפהערן צו שלוכצן מיט טרערן. די באבע האָט מיר געגעבן א לאנג צוקער־שטעקעלע, אויף דעם שטעקעלע זענען טרערן געפאלן, און ווען איך האָב עס געגעסן, האָב איך צום ערשטן מאָל געפילט א געזאלצן־ביטערן טעם אין מויל.

און דאָס ביטערקייט האָט זיך זייער טיף איינגעקריצט אין מיין לעבן . . .

איך בין א ווילדע שטיל־געבליבן, א טראכט־געטון, באשלאָסן נקמה־נעמען פון אלע, און שטארבן. איך בין מיט אימפּעט ארויסגעלאָפן אויף דער גאס, אוועקגעשטעלט זיך אין שניי און געווארט אויפן פראָסט, ער זאָל קומען מיך פארפרירן.

פון קליינעם שמיבעלע האָט זיך געהערט דאָס לערנען, פון קוימען האָט זיך געצויגן א ווייסער רויך, אָפט פלעגט ארויסטאנצן א גליענדיקער פונק, ווי א ניי־געבוירן נשמהלע א פינטל־טון, אראָפּפאלן און נעבעך אויסגיין.

איך האָב געזען, ווי די מאמע שטייט מיט א פארפלאמטן פּנים נעבן קוימען און שיט טרוקענע פארפל אין קאָכעדיקן וואסער, איך האָב דערפילט א געשריי פון געפּרעגלטע ציבעלעס, דעמאָלט האָב איך געוווסט, אז איך בין הונגעריק, און דער הונגער האָט געוואָלט ווי פון מיר ארויסשרייען.

ווען איך האָב מיין קאלטע האנט אריינגעלייגט צווישן די קלאפּנדיקע ציין, דאָס געשריי צו דערשטיקן, האָבן זיך צוויי פארליבטע קעץ א יאָג־געטון איינע נאָך דער אנדערער מיט א ווילדן געשריי, כ׳האָב זיך דערשראָקן און אויך אָנגעהויבן שרייען.

וואָס עס איז מיט מיר אין יענער נאכט געשען, ווייס איך נישט מער. איך געדענק נאָר, ווען איך האָב זיך אויפגעכאפּט צומאָרגנס, האָב איך געגליט פון היץ. מיין עלטערער ברודער מענדל איז געשטאנען ביים בעט און געריבן מיט שניי מיינע אָפּגעפרוירענע פיס־פינגער.

א פּאָר וואָכן בין איך אזוי געלעגן. עס האָט וויי־געטון. די ראנעס, דער רבי, און מער פון אלעמען האָבן די שטוב־מענטשן וויי־געטון. מיינע ברידער, מענדל, דוד „חקרן", פלעגן זיך אוועקשטעלן ביים בעט, מיאוקע;

וױ קעץ און צוזינגען א לידעלע, וואָס זײ האָבן פאר מײנעטוועגן „מחבר”־געווען :

„די נאָז און די אויערן,
די פיסלעך אָפּגעפרוירן.
ער האָט נישט געקענט די ברכות,
האָט ער אָפּגעטון צו להכעיס.
מאַמעשי, גיב מיר א שטיקל ברויט,
אברהמעלעס „מחילה" איז זײער רויט".

איך בין געלעגן גאנצע טעג און געוויינט. מ'האָט מיר צוגעלייגט קרויט־בלעטלעך געטונקען אין אייל. מײן וויינען האָט אָבער נישט אויפגעהערט. עס האָט נישט געקענט אויפהערן, ווײל איך האָב געוויינט פון בענקשאפט. נאָך דעם ערשטן ליבן רבין האָב איך געבענקט.

עס איז געקומען חנוכה. די עלטערע ברידער האָבן אלע מעסערס צעבראָכן מיטן שניצן „פאָרמען”, אלע לעפל פארברענט מיטן צעלאָזן דאָס צין, עס איז אָבער קײן אײנציק דרײדל נישט ארויסגעקומען. דאָ האָט געפעלט א „פליגל”, א „קעפל”, א „פיסל”. מ'האָט נאָר די ליכטלעך כסדר אָנגעצונדן איינס נאָך אײנס מיטן „שמש” בראש, געמאכט הויך די „ברכות”, אויפן קול געזונגען „מעוז צור ישועתי”.

זיצנדיק אײנמאָל ביים אויוון און צוקוקנדיק צו די ברענענדיקע ליכטעלעך — דאָס פינפטע ליכטל איז דעמאָלט געווען — האָב איך זיך דערמאָנט אָן די מעשהלעך, וואָס דער ערשטער רבי האָט אמאָל דערציילט. דער גרויסער „שמש” האָט ביי מיר אויסגעזען ווי מתתיהו דער כהן־גדול, ער שטייט אויפן בארג מיטן שופר און רופט צו זיך די יידישע גבורים און זיי קומען איינער נאָכן אנדערן, ביז עס פארזאמלען זיך הונדערטער, טויזנטער. אָפּט פלעגט א פלעמעלע א פלאקער־טון, פלאמען זיך אויפהייבן אין דער הויך, העכער פון אלע אנדערע, ברענען — פינקלען, פלוצלינג א ציטער־טון, אראָפּפאלן און אויסגיין. אין מײנע אויגן האָט עס זיך אָפּגעשפיגלט ווי דאָס נשמה־פלעמעלע פון יהודה המכבי.

אמאָל פלעגט א קנײטעלע זיך א הייב־טון, פלאמענדיק ארײנפאלן אין אייל און גאנץ פארלאָשן־ווערן. מיר האָט זיך געדאכט, אז דאָס איז

דאָס פלעמעלע פון אליעזר החורני, וועלכער איז דערטרונקען געוואָרן אין בלוט פון דערשטאָכענעם העלפאנט.

פון די אויסגעברענטע ליכטלעך איז ארויף א גלייכינקער רויך, האָט זיך געצויגן, געשלענגלט, ווי נשמהלעך פון די געפאלענע אויף קידוש־השם, וועלכע ציען זיך ווי גאָלדענע פעדים, דורך יידישע הערצער, און פלאַמען אין זייערע נשמות.

ווען די ליכטעלעך האָבן אויסגעברענט, איז אריינגעקומען דער רבי, גענומען קאַרטאָפל, אויסגעמאכט אין זיי לעכער, אָנגעגאָסן פראָסטן אייל, פון „וואטניק" ארויסגעצופּט שטיקלעך וואטע, געמאכט קנייטעלעך און געבענטשט פאר זיך חנוכה־ליכט, דערנאָך האָט ער זיינע דאַרע פינגער אריינגעשטעקט אין גאַרטל, ארומשפּאצירט איבער דער שטוב אהין און צוריק, און אין דער שטיל עפּעס געמורמלט. ס'האָט מיך זייער פאַרדראָסן און וויי־געטון, וואָס מ'האָט מיינע הייליקע ליכטעלעך אזוי מיאוס באַהאַנדלט. ווי ס'איז מיר נאָר אביסל בעסער־געוואָרן, האָב איך איינמאָל ביינאכט, ווען דער רבי איז געשלאָפן, זיך פאַרגנבעט מיט א קופּערנער קוואָרט וואסער און אריינגעגאָסן אין זיינע שטיוול. און דאָס איז געווען מיין נקמה פאר די ליכטעלעך.

איך בין שפּעטער געזונט־געוואָרן, אָנגעהויבן גיין אין חדר. מיין שנאה צום רבין איז געוואקסן פון טאָג צו טאָג, פון חנוכה ביז פּורים, פון פּורים ביז פּסח. אויף יום־טוב איז ער אהיימגעפאָרן און תיכף נאָך יום־טוב ווידער געקומען, און ווייטער געבליבן דער „בשותפותדיקער מלמד". אָבער נישט לאַנג האָט דער „שותפות" געדויערט. ווען ער האָט איינמאָל וועלוועלע „מזיק" געשלאָגן, איז געקומען די מומע רויזע מיט א געוואלד, אָפּגענומען די קינדער און אהיימגעגאַנגען.

יצחקלען דעם „חתן־בחור" האָט מען גלייך אוועקגעפירט אין ראדזין צו זיין פעטער גדליה. די „ווייסע בהמה" איז געבליבן העלפן אין „מלעטשארניע". דער „מזיק" איז דעמאָלט שוין געווען א ניין־יעריקער בחור, האָט די מומע געזאָגט, אז דאָס קינד קען זיך נאָך אביסל שפּילן, און ער האָט זיך טאקע געשפּילט, און איך האָב אים מקנא געווען. אין די שיינע זומער־טעג פלעג איך מוזן ליגן אין חדר, לערנען „שנים אוחזין בטלית". איך האָב זיי פיינט־געהאט, ראובנען און שמעונען, וואָס זיי פאַרדרייען

זיך און מיר דעם קאָפּ מיטן געפּונענעם מאנטל, און נאָכמער האָב איך פיינט געהאט די מומע רויזע, וואָס האָט נישט געלאָזט איר וועלוועלען מיט מיר שפּילן, כדי ער זאָל נישט אָפּלערנען קיין שלעכטע מידות — האָט זי געזאָגט. פון דער אנדערער זייט, דעם טאטן, וועלכער האָט מיר פארווערט זיך צו חברן מיטן פעטער זעליקס פויערים.

אזוי פלעג איך מיך אין חדר און נאָכן חדר אומדרייען איינער אליין, פארביטערט, אין דער ביטערקייט געוואקסן, אָן ווארעמקייט, אָן ליבע, ווי א לעבעדיקער יתום, ביז עס איז געקומען די גרויסע שריפה.

ז.

די שריפה

עס איז געווען פרייטיק נאָכמיטאָג. אין באַק־אויוון האָט זיך געהייצט פאר די ערדענע טעפּ, וועלכע זענען געשטאנען פארקלעפּטע אריינצורוקן אין אויוון. אויפן קוימען האָבן זיך געקאָכט די קופּערנע פאנען פיש. נעבן טיש איז געשטאנען דער טאטע און האָט אויסגעקוועטשט פון האלב־נאקעטע, געווארט אז די מאמע זאָל אונדז נעמען צום צוואָגן, האָט די איינגעלייגטע ראָזשינקעס ווײַן אויף קידוש. מיר זענען ארומגעלאָפּן זיך פלוצלינג דערהערט א געשריי און נאָך דעם א סך געשרייען: „עס ברענט, עס ברענט!”...

דער זיידע איז אריין א פארשלאָפענער, אויפגעריסן דעם ארון־קודש, געכאפּט די ספר־תורה, איינגעהילט אין א טלית, ארויסגעלאָפן, און אלע קינדער — נאָך אים.

אין דרויסן האָט געבושעוועט א שווארצער רויך. הינט זענען ארומגעלאָפן ווי משוגע און געוואָיעט. פון די „כלעוועס” האָט זיך געהערט א ריטשען פון חזירים. סטאדעס גענדז האָבן זיך אויפגעהויבן מיט ליארמען, געפלויגן אין דער הויך און אראָפּגעפאלן. פון די הייזלעך זענען געלאָפן פויערטעס מיט אויפגעריסענע בוזימער, געקושט בלייערנע צלמים און געקוויטשעט. אנטקעגן אונדז זענען געלאָפן פויערים מיט עמער וואסער אין די הענט. דער פעטער זעליק איז ארומגעלאָפן א דערשראָקענער מיט איין

אָנגעטוענעם שטיוול, און דעם צווייטן געהאלטן אין דער האנט אויפגעהויבן אין דער הויך ווי א פאָן צו „הקפות". נאָך אים — די מומע רויזע, די קופקע פאררוקט אין א זייט, אין איין האנט א וואלגער־האָלץ, אין דער צווייטער — א ריב־אייזן.

דער זיידע איז מיט דער ארויסגעראטעוועטער ספר־תורה אריינגעלאָפן צום פעטער זעליק, ער האָט זי אוועקגעלייגט אויפן טיש און צוריק ארויסגעלאָפן. מיר זענען דאָרט געבליבן, געקוקט אויפן שווארצן הימל און געוויינט.

פארנאכט־צו איז געקומען מיין ברודער מענדל, מיך אָנגענומען פאר דער האנט און געפירט דורך די פויערישע גערטנער. אויף דער גרינער לאָנקע, צווישן די שווארצע צעאקערטע בייטן, זענען געלעגן פעקלעך בעטגעוואנט און שטיקלעך פון צעבראָכענע בעטן. צום הימל האָבן טרויעריק ארויפגעקוקט מיט אויסגעשטרעקטע הענט די בילדער פון דער „הייליקער מאמע" און איר „געצלמטער זון" יעזוס.

מיר זענען געגאנגען און געגאנגען, ביז כ'האָב דערזען דעם טאטן, א באָרוויסן. אויף דעם האלב־קיילעכדיקן קופערט איז געזעסן די באבע א פארטרוקנטע ווי א „גרוגרת דרבי צדוק". צווישן די פעקלעך איז געזעסן די מאמע, געהאלטן אין האנט א פאראבלטע קוואָקע מיט אַן איבערגעבליבן הינדעלע, די איבעריקע זענען צעטרעטן און אויפגעפרעסן געוואָרן פון וואָראָנעס.

ווען כ'האָב מיך אין זיי איינגעקוקט, אין זייער אויסזען, ווי שווארץ־פארסאזשעטע „גלאוניעס", ערשט דעמאָלט האָב איך דערפילט, אז מיר זענען נעבעך פארברענט.

עס איז צוגעפאָרן שלום שטשעפּעלינערס וואָגן. מ'האָט אלע פעקלעך ארויפגעלייגט און פארפאָרן אין שבת־אריין צום פעטער זעליקס הויז.

ווי מ'האָט נאָר אָנגעצונדן ליכט, וועלכע האָבן אויסגעזען ווי צו הזכרת נשמות, איז אריין יהושע אָסאָוונער א פארסאָפּעטער, מיטגעברענגט פיש און חלות פאר אונדז אויף שבת.

נאָכן עסן האָבן מיר זיך אויסגעלייגט אויף דער ערד. איך האָב די גאנצע נאכט געציטערט און זיך געטוליעט, נישט ווייסנדיק אפילו צו וועמען.

א טרויעריקער שבת איז דעמאָלט געווען. אלע זענען געווען אָנגע־

טון וואָכעדיק, די זמירות האָט יעדער איינער ווי אין זיך אריינגעזאָגט, און נאָכן בענטשן ארום אויפֿן דאָרף.

פֿון די צניעותדיקע הייזלעך זענען שטיין־געבליבן פֿארקאָפּטשעטע קוימענס ווי נאקעטע „עבודה־זרהס" אויף א פֿינסטערן צמענטאר. ארום זיי — פּויערטעס, קלאַפּן זיך מיט די פֿויסטן אין קאָפּ, ליארמען און צלמען זיך.

מיר זענען געגאנגען און געגאנגען, פּלוצלינג זיך אָפּגעשטעלט. קיין זכר נישט געבליבן פֿון מיינע שטומע חברים, די סוכה, דער קעלער, דער פּירות־גאָרטן פֿון אדאם מאלעסע, דאָס געוועלב מיט די פּושקעס נאש־ווארג, די אָנגעפּילטע שאנק מיט איינגעמאכצן און קוכן, דער קאָרידאָר און דער בוידעם, מיט זיינע סטריכן און ווינקעלעך, ווּ איך פֿלעג זיך אויסוויינען, ווען ס'האָט מיר וויי־געטון, און הארציק שפּילן, ווען כ'בין אנטלאָפֿן פֿון טאטנס אָדער פֿון רבינס השגחה. פֿון דער יחסנדיקער שטוב, א בארג מיט אש. דאָס גאנצע האָב־און־גוטס איז געלעגן ווי א בר־מינן. דער קאַשטאַן־בוים איז געשטאנען א פֿארשרפֿהטער, און א פּאָר פֿאר־יתומטע בלעטלעך האָבן זיך געשאָקלט, גלייך ווי זיי וואָלטן קדיש געזאָגט.

אלע זענען ארום געשטאנען צעבראָכענע. טרויעריקע בליקן האָבן געבלאָנדזשעט צווישן „לעבנס און זכרונות", וועלכע האָבן זיך אין דעם יחסנדיקן הויז געשפּונען און געוועבט.

עס האָט וויי־געטון. יעדעס ברעקעלע, יעדעס פּיצעלע, און פֿון דעם ווייטיק האָט זיך ארויסגעפּילט, ווי טיף אלץ איז געווען אין יעדן פֿון אונדז איינגעבאקן.

פּלוצלינג האָט ווער א לאך־געטון און געזאָגט: —„א מלמד בלייבט א מלמד, ער האָט זיך דערשראָקן פֿאר דער שריפֿה און מיט א געוואלד, ווי א משוגענער, אהיימגעלאָפֿן". איך האָב געוווּסט, אז דאָס מיינט מען דעם רבין, איך האָב אים אין הארצן מבזה־געווען, פֿאר שמחה אָנגעכאַפּט פּערעלען פֿאר דער האנט און אָנגעהויבן גיין.

גייענדיק מיט פּערעלען האָב איך אָן אלעם פֿארגעסן. מיר האָט זיך אויף א מאָל געדאכט, אז כ'בין א קינד, און מיר גייען שפּילן אין זאמד, „באקן קיכעלעך". פּלוצלינג האָט די מאמע זיך אויסגעדרייט און א געשריי־געטון: „פּערעלע! גיב אכטונג, אז אברהמעלע זאָל נישט ארויף אויף א

טשוואָק". כ'בין א ווײלע שטײן־געבליבן, א קוק־געטון אויף פּערלעם געלע שיכעלעך מיט די ווײסע זעקעלעך און די בלויע קרעלן, וואָס זי האָט באַקומען אין דער פּוילישער „שקאָלע", האָט מיך א שוידער־געטון, פון גמרא־קעפּעלע ביז די באָרוויסע פיסעלעך...

איך האָב אָפּגעלאָזט איר הענטעלע, אָנגעכאַפּט דאָס „ארבע־כנפותל" און ארײנגעשטופּט אין מויל. איך האָב עס געביסן און געדרײט, און געביסן...

ח.

מיר פאָרן אין כאָצק

זונטיק פרי, ווי כ'האָב זיך נאָר אויפגעכאַפּט, איז דאָס בעטגעוואַנט שוין געווען צוזאַמענגעפּאַקט, און נאָך אײדער מיר האָבן אָפּגעגעסן, איז פאָרפאָרן פעטער זעליק מיט זײן געשפּאַן און שטײן־געבליבן.

מיר האָבן דעם וואָגן פול געפּאַקט, די מאַמע און די קינדער האָבן זיך אויך ארויפגעזעצט, דער טאַטע און דער פעטער זעליק זענען נאָכגעגאַנגען.

דעם פעטער זעליקס בני־בית האָבן מיט טרויעריקע פּנימער און פאַרווײנטע אויגן אונדז נאָכגעקוקט, און מיר זענען מיט א ווײטיק דורכגעפאָרן און צום לעצטן מאָל געזען די אָפּגעברענטע קוימענס, וועלכע האָבן אויסגעזען אין דעם כמורנעם פרימאָרגן, ווי פאַרמרה־שחורהטע טעלעגראַף־סלופּעס אין א טויטער שטאָט און אזוי די גאַנצע צײט מיטגעגאַנגען פון בײדע זײטן וואָגן, וועלכער האָט זיך געשניטן אין זאַמדיקן וועג, ווי א שיכור זיך געבויגן, אמאָל רעכטס, אמאָל לינקס, זיך ווידער אויסגעגלײכט, ביז צום ברוקירטן שאָסײ.

פעטער זעליק און דער טאַטע זענען ארויף אויפן וואָגן, דאָס פערדל האָט גאַוווהדיק פאַרריסן מיטן קאָפּ, די פּאָדקאָוועס האָבן געקלאַפּט, גלײך ווי זײ וואָלטן אָנגעזאָגט אונדזער אָנקומען. און ווען די גוײם האָבן זיך א לאָז־געטון פון דער שטאָטישער „תפלה", האָט זיך געעפנט דאָס טויער פון מענדל־בנימינס הויף, עס איז ארײנגעפאָרן א וואָגן און שטײן־געבליבן בײ דער טיר פון משה־הערשל רבקהס, בלומעס מאַן, — אונדזערע קרובים.

ווי דער וואָגן איז נאָר שטיין־געבליבן, האָבן זיך קעפעלעך ארויסגעשטעקט פון טירן און פון פענסטער, עס זענען ארויסגעקומען „בלומע די צדיקת” און רבקה־רחל די בת־יחידה, צוויי פאָר ווייבער־הענט האָבן זיך צוזאמענגעפאטשט מיט א געשריי: „רבונו של עולם, וואָס האָסטו געטון”. אונדזערע קרובהטעס האָבן אויף ענטפער פין „זיין ליבן נאָמען” נישט געווארט, נאָר גאָר אָן לאנגע דיבורים זיך צעוויינט. די מאמע האָט אירע צוויי עלנבויגנס אָנגעשפארט אויף די קני, דאָס פנים ארייננעלייגט אין די הענט און אויך געוויינט. מיר האָבן אונדזערע קעפעלעך איבערגעבויגן און אויף די שטיינער פון ברוקירטן הויף זענען קינדישע טרערן געפאלן. געצעלע דער שטריקן־מאכער איז צוגעלאָפן ווי א „מעלה־גרהדיקע” קו מיט א שטיק פלאקס אין מויל, מענדל דער „אויסגעצויגענער וואסערטרעגער” איז אָנגעקומען מיט צוויי עמער וואסער, און אזוי לאנג געשטאנען און געשאָקלט מיטן קאָפ, ביז עס איז פון זיי קוים האלבע געבליבן. פון „גערער שטיבל” זענען ארויס אברהם „ליטוואק” און אלע בחורים מיט אויסגעגלאָצטע רחמנות־אויגן, שווער אָפגעזיפצט און געזאָגט: „אוי, אוי, ר׳ יענקל וואָליער נעבעך אָפגעברענט”. נאָענט צום וואָגן איז צוגעגאנגען דער טרעגער גדליה „סטאך”, אָנגעכאפט א פעקל בעטגעוואנט און געשריען: „אוי, א רחמנות, אוי, א רחמנות”. פון צווישן דעם ארומשטייענדיקן עולם האָבן זיך פלוצלינג דורכגעשטופט א פאָר פארמעליקטע הענט פון „רויטן יאָסל”, וועלכער האָט געשריען מיט זיין גראָבן קול: „וואָס האָט איר אייך דאָ ארומגעשטעלט, בהמות, לאָזט אראָפנעמען די פעקלעך, לאָזט!” — ווי ער האָט נאָר אָנגעהויבן ארויסציען דאָס פעקל פון וואָגן, האָט זיך באוויזן א פויסט און א געשריי פון גדליה „סטאך”: — „לאָז־אָפ דאָס פעקל, יאָסעלע ממזר! איך שטיי שוין דאָ א שעה צייט און נאָ דיר א נייעם מחותן”. — „שטיי אין דער ערד מיט די פיס פארקערט, סטאך גנב!” — האָט יאָסל דער רויטער געשריען — „וואָס מיינסטו, אז דיין פעטער שלומקע פארך איז געוואָרן דאזאר, ביסטו ביי מיר א יחסן? גיי אוועק! אז נישט צעטרייבער איך דיינע קישקעס און פארקויף זיי אויפן ארשין!” — „פארמאך דיין חזיר־שטאל, רויטער־בענקארט” — האָט אָנגעהויבן שרייען גדליה „סטאך” — „האָסט גדארפט געבראנדיקט־ווערן באָך אין יענער סליחות־נאכט, ווען דיין מאמע די „צדיקת” האָט דיך אונ־

טערגעוואָרפן אין פּאָליש. ווען כ׳וואָלט נישט מורא־געהאַט, אַז דיין פּראַנצעוואַטע ווייב וועט פאַלן אויף קהלס חשבון, וואָלט איך שוין לאַנג פון דיינע אָדערן געמאַכט אַ טעלעפאָן".

פּעטער זעליק איז די גאַנצע צייט געווען פאַרנומען מיטן געשפּאַן, און ווי ער האָט נאָר אָנגעהאַנגען די טאָרבע, האָט ער אָנגענומעןביידע טרעגער, זיי אוועקגעשטעלט ווי לוטס ווייב און געזאָגט גאַנץ שטיל: „טראָגט אייך אָפּ פון דאַנען, אַז נישט מאַך איך פון אייך קאַשע".

די טרעגער זענען נעבעך שטיל־געבליבן און נישט גערעדט אַ וואָרט, זיי האָבן געוווּסט, אַז מיט זעליק וואָליער מאַכט מען נישט קיין חכמות. מיט אַראָפּגעבויגענע קעפּ זענען זיי אַרויס פון הויף. נאָר ווען זיי זענען געווען אין יענער זייט טויער, האָבן זיך אויפסניי אָנגעהויבן הערן קולות און געשרייען.

פּעטער זעליק מיטן טאַטן האָבן די פּעקלעך אַריינגעלייגט אין שטוב, און גלייך האָט בלומעס אייניקל, אַריהלע מיט די קרומע פיסעלעך, אָנגעהויבן אַרויפצוקלעטערן און שרייען, אַז ער גייט אויפן באַרג סיני מקבל־זיין די תורה.

זייענדיק אין דער הויך, האָט ער אָנגעכאַפּט אַן עק פון אַ קישן, עס אָנגעהויבן שלעפּן און דערביי אונטערהאָצקען. דעם „באַרג סיני" האָט שטאַרק פאַרדראָסן, פאַרוואָס מ׳מאַכט פון אים אַ פערד, ער האָט זיך אַ ברוגזער פאַרדרייט אָן אַ זייט, דער קליינער אַריהלע איז אַראָפּגעפאַלן און זיך נעבעך צעקלאַפּט.

אונדזער אָנקומען האָט זיך גלייך צעטראָגן איבער דער גאַנצער שטאָט, און עס האָט גאָרנישט לאַנג געדויערט, ווי דאָס הויז איז פולגעוואָרן מיט קרובים — קרובהטעס און סתם מענטשן, וועלכע וואַרטן אויף גאָטס נסים, כדי זיי זאָלן אים קענען אָפּדאַנקען פאַר זיינע מעשים טובים.

עס זענען געקומען ר׳ ישראל־ברוך שולשטיין, מאָטעלע איטשע־מאירס, דודל „לעכט־ציער", ר׳ איטשע־ברוך דער „מעד־מאַכער", וועלוועלע „טאַבאַטשניק", חיה־שרה די „גבאיטע", טשיפּע די „שענקערין", זעלדע די „טיקערין", זאַנוול „בעל־תוקע", שמחה „בעל־שחרית". און יעדער באַזונדער האָט געדאַנקט „זיין ליבן נאָמען" פאַר דעם גרויסן נס, וואָס

ער האָט באַוויזן, — חס ושלום ווען די שריפה זאָל אויסברעכן ביינאַכט, ווער ווייסט אויב מיר וואָלטן מיט אונדזערע נפשות אַרויס — האָבן אַלע ווי מיט איין מויל געזאָגט.

און אַזוי האָט מען גערעדט און געשמועסט וויינענדיק און האַלב־וויינענדיק וועגן שריפות און מגפות, מ׳איז אַריבער רעדן וועגן פּאָקן, מאָזלען און סתם לשון־הרע, עס האָט געקלאַפּט און געגרעגערט ווי אויף אַ קנס־מאָל, מ׳האָט געקענט מיינען, אַז אָט־אָט וועלן די ביידע צדדים זיך אָנהייבן דינגען איבערן נדן, מ׳וועט צאָלן רח״ש, און די שדכנים וועלן זיך אָנהייבן פּאַטשן איבער די שדכנות־געלט.

פּלוצלינג איז די מאַמע אויפגעשטאַנען, אַ קוק־געטון אויף די פּעקלעך און דערזען די באָרוויסע קינדער, האָט זי נעבעך אַ שווערן זיפץ־געטון, אַלע זענען שטיל־געבליבן. די ערשטע איז אויפגעשטאַנען חיה־שרה די „גבאיטע״ און מיט אַ זייער צניעותדיקן קול אַ זאָג־געטון: „גלויבט מיר, פּעסל, עס דאַכט זיך, אַז ביי יענעם לאַכט זיך, אַז מ׳עפנט אויף די טיר, איז גלייך ווי ביי מיר, יעדער איינער האָט ברוך־השם זיין פּעקעלע, אַ דאַנק דעם וואָס כ׳האָב מיר די הענט נישט געוואַשן, אַבי מ׳זעט זיך כאָטש אויף אַ גוטן אופן״ — האָט אַרויסגענומען אַ פאַררימטע האַנט, אַוועקגעלייגט אויף דער מזוזה, און שטייענדיק אין דער האַלב־געעפנטער טיר, האָט זי אַ קוק־געטון מיט איר נעבעך־פּנים און געזאָגט: „האָט מיר אַ גוטן תמיד, גאָט זאָל העלפן, מ׳זאָל זיך זען אויף שמחות, אַריבערגעצויגן די פאַטשיילע איבערן קאָפּ און איז פאַרשוווּנדן.

אין שטאָט

ט.

מיר ווערן שטאָט-לייט

ווען די קרובים זענען זיך צעגאַנגען, איז אָנגעקומען פעטער זעליק מיט איינגעקויפטע בעקלעך פון מאַרק, ער האָט זיך געזעגנט און אהיימגעפאָרן. גלייך נאָכן עסן זענען מיר מידע אַוועקגעפאַלן אויפן אויסגעשפּרייטן בעטגעוואַנט און געשלאָפן. ווי כ'האָב זיך אויפגעכאַפּט צומאָרגנס, איז דער טאַטע שוין געווען אין בית־מדרש, געדאַוונט בציבור. אויפן טיש זענען געלעגן פרישע בייגל מיט מאָן, און די מאַמע האָט געשניטן גרינע ציבולקעס אין דער ווייסער סמעטענע מיט קעז.

נאָכן עסן זענען געקומען וואָלף שוסטער מיט לייבעלע טאַנדעטער, און מיר זענען באַנייט־געוואָרן. ווען מיר זענען געשטאַנען אויסגעפּוצטע אין די נייע בגדימלעך, איז אַריינגעקומען דער טאַטע און דערציילט, אַז ער האָט געדונגען צוויי שטובן מיט אַ קיך ביי יאָסקע „מאַנטשאַר”. מיר האָבן איבערגעפּעקלט אונדזערע זאַכן, אָנגעקלאַפּט מזוזות, אַ צדקה־פּושקע, און געוואָרן שטאָט־לייט.

צו מנחה האָט דער טאַטע מיך גענומען אין אַלטן בית־מדרש, ווּ עס האָט אַרומשפּאַצירט אַ ריח פון חלבנע ליכט, און אַ גרויסער עולם האָט זיך געשאָקלט ביי דער שטילער שמונה־עשרה.

נאָך די מנחות האָט דער דאַרער שמש אָנגעצונדן די לאָמפּן מיט די פּאַרקאָפּטשעטע גלעזלעך. אַ טייל פון עולם האָט זיך געזעצט אַרום גרשון „פּאָנפּאַטש” און געלערנט „עין־יעקב”. אויף דער דרום־זייט איז געזעסן

אליעזר „גלאָק“ מיט זיין הייזעריקן קולעכל און געלערנט מיט א „חברה־משניות“. נאָענט צו דער מזרח־וואַנט איז געזעסן א „חברה־תהילים“. דער איבעריקער עולם האָט זיך אויסגעשטעלט אין רעדלעך, אריינגעלייגט אויערן, געצופּט די בערדלעך און געהערט „נייעסן“. און ווי עס האָט זיך נאָר באַוויזן דאָס ערשטע שטערנדל, האָט זיך דערהערט א קלאַפּ אין עמוד, א געשריי „והוא רחום“ און מ׳האָט געדאַוונט מעריב.

ווען ס׳האָט זיך נאָר געענדיקט דער ערשטער מעריב, האָט מען אָנגעהויבן דעם צווייטן און דעם דריטן. דער עולם איז זיך צעגאַנגען, עס זענען בלויז געבליבן געציילטע מענטשן, וועלכע האָבן מיט ליכטלעך אין די הענט אריינגעקוקט אין די ספרים. דער טאַטע האָט ארויסגענומען א מדרש און מיר האָבן זיך געזעצט לערנען.

דער שמש האָט אויסגעלאָשן די מיטעלע לאָמפּן, די עמוד־ליכט, עס זענען געבליבן דער נר־תמיד און צוויי יאָרצייט־ליכט נעבן ארון־קודש.

פֿון דרויסן האָט אריינגעשריען א זומערדיקע נאַכט און קולות פֿון חברה, וועלכע יאָגן זיך נאָך קאָזעס. פֿון צייט צו צייט פֿלעגט זיך עפֿענען די בית־מדרש־טיר, און גלייך האָט מען געהערט א וואַשן פֿון הענט ביים קופּערנעם האַנטפֿאַס און ווי שאָטנס האָבן זיך ארומגעדרייט פֿאַרשפּעטיקטע יידן און געדאַוונט מעריב.

ביי אונדזער טיש האָט זיך געצויגן א טרויעריקער גמרא־ניגון פֿון א לאַנגן ייד מיט אן אויפֿגעפּראַלטן העמד, פֿון וועלכן ס׳האָט ארויסגעקוקט א באַוואַקסן, אויסגעביינערט האַרץ.

דער גמרא־ניגון האָט פּלוצלינג אויפֿגעהערט. אויפֿן טיש האָט זיך באַוויזן א פּעקל מאַכאָרקע און עס האָט אָנגעהויבן באַשאַפֿן־ווערן א גראָבער פּאַפּיראָס. און ווי עס האָבן זיך נאָר באַוויזן די ערשטע וואָלקנדלעך רויך, איז צווישן די שכנים שוין פֿאַרקניפּט געווען א טיפֿער שמועס.

איך האָב געוווּסט, אז אויב צוויי עלטערע מענטשן רעדן, דאַרף א קינד נישט צוהערן. בין איך די גאַנצע צייט געזעסן מיט אראָפּגעלאָזטע אויגן, אריינגעקוקט אין מדרש, ביז עס האָט זיך דערהערט: „ווי רופֿט מען דיך, ייִנגעלע?“ פֿון דער פּלוצלינגער פֿראַגע איז מיר הייס־געוואָרן, איך האָב זיך געשטאַרקט און געענטפֿערט: — „אברהם“.

— און וואָס האָסטו שוין געלערנט, אברהמעלע?

א. נחתומי

— חומש, פסוק און גמרא.

— גמרא? א וואָסער גמרא האָסטו געלערנט?

— בבא מציעא.

— אהא! בבא מציעא! און וואָסער פסוק געלערנט?

— משלי.

— זאָג־זשע מיר, וואָס איז געווען משלי, א ייד צי א גוי?

— נישט קיין ייד און נישט קיין גוי, משלי איז געווען א פסוק פון שלמה המלך.

— אך, זייער פיין, זייער פיין! און וואָס גדענקסטו פון משלי?

— אלץ גדענק איך, — האָב איך געענטפערט.

— אלץ?

— יאָ, אלץ, וואָס כ'האָב געלערנט, קען איך אויף אויסנווייניק.

— וואָס? אויף אויסנווייניק? — האָט דער ייד א געשריי־געטון. ער איז צוגעגאנגען צו דער ספרים־שאנק, צוריקגעקומען מיט א ספר אין האנט און געזאָגט: — נו, מיר וועלן זען וואָס דו קענסט — און גלייך מיך אָנגעהויבן פארהערן. ער האָט ארייגעקוקט און איך האָב אויף אלעם געענטפערט אויסנווייניק. זיין התפעלות איז געוואקסן פון מינוט צו מינוט. מיין טאטע איז געזעסן, צוגעהערט און זיך געשמאָלצן פאר נחת. נאָכן פארהער האָט מען צוגעמאכט די גמרא און אָנגעהויבן רעדן, געזעסן און גערעדט, אויפגעשטאנען און גערעדט, געגאנגען און גערעדט, און ווען מ'איז געווען אויף דער גאס, האָט מען זיך ערשט אויפסניי אוועקגעשטעלט רעדן. סוף־כל־סוף האָט מען געזאָגט „א גוטע נאכט" און מ'איז זיך צעגאנגען.

דער ייד איז אוועק אין דער באָד־גאס, מיך האָט דער טאטע אָנגענומען פאר דער האנט און מיט פעסטע טריט געשפאנט אין דער „תפלה"־גאס, אהיים אין דער נייער דירה אריין.

און ווען מיר אלע זענען געזעסן ארום טיש, געגעסן וויעטשערע, האָט דער טאטע דערציילט, אז ער האָט מיך אָנגעדונגען צו ר' אלטער־ישראל לייבס און איה"ש מאָרגן הייב איך אָן גיין אין חדר.

אין קאָצקער חדר

אויב מ'גייט אין קאָצק אויף דער יאטקע־גאס פארביי אלע בעקערס און משה „מאָשענזשניקן” און מ'זעט שטיין א יידענע, אָנגעטון ברילן מיט איין האָלאָבליע, און אויפן אָרט פון דער צווייטער איז אָנגעבונדן א גרין באנוועלע, זי האלט אן אָפּגעריבענעם בעזים און קערט דעם ברוק, אזוי דארף מען שטיין־בלייבן, אראָפּבייגן דעם קאָפּ, זיך ארייִנקוועטשן אין דעם שמאָלן קאָרידאָר, אויפעפענען אין דער רעכטער זייט די טיר, ארייִנגיין, און דאָרט וווינט ר' אלטער־ישראל לייבס, און דערצו נאָך א כהן, — מיין נייער רבי. ווייל ער איז געווען זייער הויך, האָב איך אים גלייך א נאָמען־געגעבן „ר' אלטער דער כהן־גדול”.

קודם־כל בין איך אריין אין א קיך, וווּ ס'איז געשטאנען א שויבן־שענקל מיט דריי טעלער, צוזאמענגענייט מיט א דראָט. דאָרט איז אויך געווען דער „רביצנס אַפּטייק”. עס זענען געשטאנען מאשינקעס צו מאכן פּארע און צוויי פּלעשער פּיאווקעס. אנטקעגן שענקעלע — א פּעסל מיט וואסער און א הילצערנע פּאָמעשאף פאר אומריינע וואסער, א רוק־באנק, און אויף דער וואנט האָבן געהאָנגען א וואלגער־האָלץ, א ריבאייזן, א פּאָר צוזאמענגעפלאָכטענע פעדערן צום באשמירן מיט איי־געלעכל די שבתדיקע חלות, זיי זאָלן כאפּן א גלאנץ.

פון דער קיך האָט געפירט א טיר אין א צווייטן צימער, וווּ ס'איז געשטאנען א לאנגער טיש, פון ביידע זייטן — בענק, אויבן־אָן א שטול, וווּ ס'איז געזעסן דער רבי, און דאָס איז געווען דאָס חדר. נעבן דער חדר־וואנט איז געשטאנען א שויבן־שענקל, פון וועלכן ס'האָט זיך געצויגן א געבלומטע פאָרהאנג ביז צום אויוון און אונטער דער פאָרהאנג איז געווען דעם רבינס שלאָף־צימער.

ר' אלטער כהן־גדולס ווייב —די רביצן— האָט געהייסן „סילקע די דאָקטאָרין”. אלע קראנקע און אלע קראנקהייטן, פּאָקן, מאָזלען, טיפוס, סוכאָטע, פלעגט זי היילן מיט פּיאווקעס, באנקעס און פּארע. פארמאָגט האָבן זיי פיר קינדער — צוויי פּאָנפּאַטע מיידלעך: איטקע און רבקה,

און אַ בן־יחידל — דער דאַרער אהרן. אַלע האָבן געהאַט דאָס „טרוקענע קראַצעניש", און אויסגעזען האָבן זיי, ווי מענטשן אויף וועלכע ס'וואַקסן פעדערן.

די עלטסטע טאָכטער שרה איז געווען „אַן אויסגעגעבענע". גערופן האָט מען זי „דער נחת", ווייל זי איז געווען אַ גבירטע. איר מאַן האָט געהייסן אלי. יידיש האָט ער גערעדט ווי אַ גוי, ער איז געווען אַן אויסגעדינטער זעלנער, און ווייל „דער נחת" איז געגאַנגען „אין די הויזן", האָט מען זי גערופן „שרהלע סאָלדאַט".

ווען כ'בין אַריינגעקומען אין חדר, זענען שוין אַלע תלמידים געווען אויסגעשטעלט אַרום טיש, געדאַוונט צו צוויי־ווייז פון איין סידור. דער רבי האָט אַרומשפּאַצירט איבערן שטוב, אויסגעהערט דעם דאַוונען, און ווייל איך בין שוין געווען אַ „געדאַוונטער", האָט דער רבי מיך געהייסן איבערבייסן.

ווען דער רבי האָט אַריינשפּאַצירט אין צווייטן צימער, האָט זיך דערהערט אַ געשריי: „דאָרפישער פויער, גיב אהער די בייגל", און איידער איך האָב פאַרשטאַנען וואָס דאָס הייסט, האָב איך געכאַפּט מיט אַ פוס אין בויך, כ'בין אַוועקגעפאַלן און געמאַכט אַ וויצעקו. דער רבי האָט אפילו נישט געפרעגט וואָס עס איז געשען, אַראָפּגענומען זיין לעדערנעם פּאַסיק מיט דער זעלנערישער ספּראָנטשקע, אָנגעהויבן שלאָגן איבער די קעפּ. אינעם רבין האָט זיך צעשפּילט די „כהונה" און ער האָט געשלאָגן אויף רעכטס און לינקס. פּלוצלינג האָט ער דערפילט, אַז זיינע הויזן הענגען אים אויף די קני, האָט ער אויפגעהערט שלאָגן, אָנגעהויבן אַרויפציען די אַראָפּגעפאַלענע הויזן און אָנגעטון דעם פּאַסיק.

די תלמידים זענען איינציקווייז אַרויס פון אונטערן טיש, און מיט אַראָפּגעלאָזטע קעפּ געמישט אין די סידורים, נאָר איידער זיי האָבן אָנגעהויבן דאַוונען, האָט דער רבי אַ זאָג־געטון: „הערט, ממזרים, אויב איר וועט אים נאָכאַמאָל טשעפּען, וועל איך אייך איינציקווייז דערהרגענען". דערמיט האָט זיך געענדיקט מיין „קבלת־פּנים" אין קאָצקער הדר.

נאָכן דאַוונען האָבן די תלמידים זיך אַוועקגעזעצט עסן, און דער רבי — טרינקען אַ גלעזל וואַרעמס, און גלייך איז אַוועק אַ „מסחר". איינער האָט געגעבן דעם אַנדערן בייגל און באַקומען פּלעצל, דער צווייטער האָט

געגעבן פּלעצל מיט פּוטער, און באקומען א שווארצן קנאָפּ, און פאר דריי שווארצע קנעפּ — א סאָלדאטסקן קנאָפּ. מיר האָבן זיך אויסגעזעצט ארום טיש און אָנגעהויבן לערנען „שור שנגח את הפּרה".

צוערשט האָט דער רבי געזאָגט און אלע האָבן געהערט, דערנאָך האָט דער רבי געהייסן איבערזאָגן צו צוויי־ווייז, דערנאָך צו איינציקווייז. איך בין געבליבן דער לעצטער און געזאָגט בעסער פון אלע. פון גרויס התפּעלות איז דער רבי אויפגעשטאנען, אָנגעהויבן שלאָגן און שרייען: „גויים, איר לערנט שוין די גאנצע וואָך און הייבט נישט אָן קענען א וואָרט, ער איז געקומען היינט און אינעם ערשטן טאָג קען ער בעסער פון אייך אלע, חזירים פּאַשען דארף מען אייך שיקן!"

אזוי איז געווען אינעם ערשטן, אינעם צווייטן טאָג, און דער דריטער אויך נישט אנדערש. דער רבי פלעגט מיך שטענדיק מקרב זיין, דערפאר איז די שנאה פון די תלמידים צו מיר געוואקסן פון טאָג צו טאָג.

איינמאָל אין א דאָנערשטיק האָב איך געזאָגט אלץ ווי א וואסער און די אנדערע תלמידים האָבן נישט געקענט, דער רבי האָט געפּאטשט און געשריען. נאָך פארנאכט, ווי מיר זענען ארויס פון חדר גיין אהיים, איז צו מיר צוגעלאָפן „יאָסעלע שפּרינגער", א געשריי־געטון: „קום, דער „קייזער" וויל דיר עפּעס זאָגן!"

איך האָב געוואוסט, אז דער „קייזער" רופט, מוז מען גיין. ער האָט מיך אריינגעפירט אין געסעלע פון פּייזול דעם „קאַשע־מאכער", ווו עס זענען געשטאנען אלע תלמידים: גדליה „מזיק", יענקל „בוליץ", שמעון „טריק", שמחה „ווידל", זעליקל „בן־יחיד", וועלוועלע „קאָטער", און פון דער זייט איז געשטאנען בונימל „טאפּ", וועלכער איז דעמאָלט געווען „קייזער". ער איז צו מיר צוגעגאנגען מיט אַן אראָפּגעבויגענעם קאָפּ, ווי א בייזער קאָזשיאָל, מיט זיין לינקער האנט מיך אָנגענומען פאר דער לאץ, מיט דער רעכטער. געטון א פאָר איבערן פּנים פון אונטן ארויף און געזאָגט: „נו, דאָרפישער פּויער, דו ווילסט זיך אפשר מיט מיר שלאָגן? כאפּסט א „טאַפּ" אין דער „צורה" אריין, וועסטו זיך באוואשן מיט דער „רויטער יויך". נישט קריגנדיק פון מיר קיין ענטפער, האָט ער געגעבן א געשריי: „וועלוועלע, נעם ביי אים ארויס אלע קנעפּ!" וועלוועלע „קאָטער" איז צוגעשפּרונגען, מיט זיינע קעצישע פינגער געקראָכן פון קעשענע אין

קעשענע, אָבער מער פון ברויט־ברעקלעך און קאָרקעס פון פלעשלעך ביר, האָט ער אין מיינע קעשענעס נישט געפונען. פאַר גרויס כעס האָט מען מיך אוועקגעשטעלט מיטן פנים צו דער וואַנט, אויפגעהויבן מיין קאַפּאָטקעלע. און פון די הייזעלעך אָפּגעריסן אַלע שטאָלענע קנעפּ.

ווי מ׳איז פאַרטיק־געוואָרן מיט דער „מלאכה", האָט דער „קייזער" געגעבן אַ באַפעל: — „חברה, מיר דערקלערן אים ברוגז!" און גלייך האָבן זיך צו מיר אויסגעצויגן אַכט קליינע פינגערלעך. איך האָב געמיינט, אַז דערמיט איז געענדיקט און אָנגעהויבן גיין, האָט זיך אָבער גלייך דערהערט אַ געשריי, און נאָכן געשריי אַ צווייטער באַפעל: „חברה, ברוגז אויף טויט!". עס האָבן זיך צו מיר אויסגעצויגן זעכצן קליינע פינגערלעך. די פינגערלעך האָבן מיך געשטאָכן ווי שפּיזן, ווייל דאָס איז געווען די ערגסטע שטראָף, וואָס עס קען נאָר זיין.

דער „קייזער" האָט אָנגעהויבן גיין, אַלע נאָך אים. איך בין געבליבן אַליין אינעם געסעלע, אַ באַליידיקטער, מיט צעריסענע הייזעלעך און דאָס העמדעלע אין דרויסן. פאַר צרות האָב איך אָנגעהויבן וויינען, און וויינענדיק לויפן דורך די גאַסן, איבערן מאַרק, ביזן שטוב אַריין. ווען כ׳בין אַריינגעקומען אין שטוב, האָט די מאַמע אַ דערשראָקענע אַ געשריי־געטון: — „וואָס איז געשען?" — דערזעענדיק די אויפגעריסענע הייזעלעך, האָט זי ווידער אָנגעהויבן: „וואָס איז געשען? מען פרעגט דיך דאָך, מזיק! ווער האָט דיר צעריסן די הייזעלעך?" סוף־כל־סוף האָט זיך דערהערט פון מיר אַ וואָרט: — „אַ שייגעץ".

— „אַ שייגעץ? ווי קומסטו צו אַ שייגעץ? ווי קומסטו צו אַ שייגעץ, פרעג איך דיך" — עס האָט אָבער גאָרנישט געהאָלפן, מער ווי דאָס וואָרט „שייגעץ" האָט מען פון מיר נישט געהערט.

ווען כ׳האָב זיך אויפגעכאַפּט צומאָרגנס, זענען די הייזעלעך שוין געווען צוגענייט, כ׳האָב זיך אָנגעטון און געגאַנגען אין חדר ווי איינער גייט צו אַ מלחמה, און אַזוי איז געווען: איך האָב מיט זיי מלחמה־געהאַלטן. זיי זענען געווען שטאַרקער פון מיר, איך האָב אָבער געקענט בעסער לערנען פאַר זיי, און דאָס איז געווען מיין כוח, און דערמיט האָב איך געפּאַטשט. נישט נאָר אין חדר, אין שול, אין בית־המדרש, שבת אין די חסידים־שטיבלעך, ווו איך האָב זיך נאָר באַוויזן, פלעגט מען מיך

ארויפשטעלן אויפן טיש און פארהערן, און נישט נאָר משלי האָב איך געקענט אויף אויסנווייניק, איך האָב שוין דעמאָלט געקענט האלב איוב אויף אויסנווייניק. אלע פלעגן זיך ארומשטעלן הערן און שרייען: —„אוי, אוי, דער קליינער וואקסט א גאון! ער האָט א פייערדיקן קאָפ, האָט ער!“

דעם צווייטן „זמן“ בין איך ווייטער געבליבן ביים זעלבן רבין. יאָסעלע „שפרינגער“ איז געוואָרן א שוסטער, און בונעמל „טאַפ“ פלעגט העלפן זיין טאטן שניידן „סעטשקע“, צו פארקויפן די „קאָניוכעס“. צוויי תלמידים זענען צוגעקומען נייע: געצעלע „ממזר“ און בנימינלע „שטשערב“.

„קייזער“ איז געוואָרן געצעלע „ממזר“, און ווייל זיין מאמע, איטקע די „זעלנערקע“, פלעגט ארומגיין וואשן וועש ביי די רייכע באלעבאָסטעס, און די שטוב איז א גאנצן טאָג געווען א פארשלאָסענע, האָט אים יעדער איינער געמוזט געבן פון זיין עסן, און ווער עס האָט נישט געגעבן, האָט געוווּסט, אז דער „ממזרוק“ וועט אים פאַקן אין א געסעלע, דרייט ער אים אויס א פוס.

אלע האָבן געציטערט פאר זיין קוק, נישט נאָר די תלמידים, אפילו דער רבי פלעגט אויך פאר אים מורא־האָבן.

איך געדענק ווי ער איז איינמאָל געזעסן, זיך געשפילט מיט דעם, וואָס מ׳האָט ביי נחן ארויסגעזען, ווען ער האָט זיך אָנגעשיכורט. דער רבי איז אין כעס־געוואָרן און אים געגעבן א פאטש. ווען דער רבי איז געזעסן אויף זיין שטול און ווייטער געלערנט, איז געצעלע „ממזר“ צוגעשפרונגען, זיך אריינגעביסן אין רבינס קני, און מ׳האָט אים בשום אופן נישט געקענט אָפרייסן. דער רבי האָט געמאכט אזעלכע געוואלדן, אז די גאנצע גאס מענטשן זענען זיך צוזאמענגעלאָפן. אז מ׳האָט אים אָפגעריסן, איז זיין פנים געווען אויסגעשמירט מיט בלוט, ביים רבין — אויסגעביסן א שטיק פלייש.

אלע האָבן געמיינט, אז דער רבי וועט אים באשטימט משלח־זיין, ער איז אָבער געבליבן ווייטער אין חדר, ווייל — „איטקע די זעלנערקע“ איז געווען „א גוטער ברודער“, מיט אלע „סטראזשניקעס“, האָט דער רבי געוווּסט, אז מיט איטקען שפילט מען נישט קיין חכמות, ווייל איינס־צוויי איז ער א געמסרטער און מ׳פארמאכט אים דאָס חדר.

עס איז דעמאָלט געווען א שווערער ווינטער אויף גאָטס וועלט. די מענטשן זענען נעבעך ארומגעלאָפן פארפרוירענע, בלאָזנדיק אין די פויסטן אריין און קלאפנדיק א פוס אָן א פוס. די מארק־זיצערקעס פלעגן פארנאכט אהיימגיין מיט די קוישן, פארשטעלן די „פאָרנטס" און די „אונטנס" — די אויסגעברענטע לעכער פון די פייער־טעפ, וואָס זענען א גאנצן טאָג געשטאנען אונטער די קליידער.

ביים בית־המדרש־אויוון צו מנחה־מעריב איז געווען א שטופעניש. ארום און ארום זענען געווען אויסגעלייגט נאַסע הענט, פריש־געוואשענע פון הור־האדיקע יידן, וועלכע האָבן געמורמלט „אשר יצר" אָדער „קרבנות".

ארום די איינגעפאלענע שינדל־דעכער האָבן אראָפגעהאנגען ביז דער ערד כמעט גראָבע לאנגע אייז־לאָקשן, ווי ביי אלטע קי די אויסגעמאָלקענע אייטערס. אינווייניק, אין די קאלטע שטיבלעך, זענען געלעגן אין צעריסענעם בעטגעוואנט אויסגעהונגערטע בתולות מיט גרויע צעפ, אָפגעפרוירענע אויערן און פיס־פינגער. קליינע אויסגעדארטע קינדערלעך האָבן געשלונגען זופנדיק דאָס רינעכץ פון די איבערגעלאָפענע נעזלעך.

ביי מיין רבין ר' אלטער „כהן־גדול", ביי אונדז אינדערהיים, ביי א סך, א סך אנדערע יידן, זענען די אָנגעגרייטע קארטאָפל געפרוירן געוואָרן, מ'פלעגט זיי שיילן, קאָכן בלויז אין וואסער מיט א ביסל צוגעברענטע מעל. זיי האָבן געהאט א זיסן טעם ווי צום ברעכן, דאָך. האָט מען זיי מיט התלהבות געגעסן, כדי צו דערהאלטן די אויסגעהונגערטע נשמות...

אין דעם אלעם בין איך אריינגעוואקסן מיט לייב און לעבן. כ'האָב איינגאנצן פארגעסן, אז צווישן געדיכטן וואלד און גרינע לאָנקעס, צווישן צעאקערטע און פארזייטע פעלדער ליגן זיך שטילינקע דערפער מיט קליינע ווארעמע שטיבעלעך, וועלכע זענען ארומגעהילט מיט וואלד־נאָדלען און דעמבענע בלעטער. פויערים זענען געשטאנען בשלותדיק אין פולענקע שייערס און געדרעשט ווייצן, קאָרנס און גערשטנס. פון די שטאלן האָבן ארויסגעמרוקעט אָפגעקעלבטע קי, וועלכע האָבן געגאָסן מיט עמערס מילך. ביי די ווארעמע אויוונס זענען געזעסן שיקסעס מיט פארפלאמטע פנימער, געזונגען לידעלעך און געשפונען. נעבן די קליינע פענסטערלעך זענען גע־

שטאנען גרויסע וואַרשטאַטן און גויעס האָבן געוועבט ווייסע לייוונט אויף העמדער און קראַטענע — אויף קליידער.

אין די זילבערנע לבנה־נעכט פלעגן די שקצים אראָפּלאָזן זיך אין א גאַלאָפּ מיט שליטנס פונעם בערגל, ארויפגיין צו־פוס און ווידער אראָפּ, ביז עס פלעגן אָנקומען די שיקסעס מיט די שפינדלעך. עס ווערט א גע־יעג, מ׳שרייט און מ׳יאָגט זיך, מ׳פאַרקריכט אין היי אָדער מ׳שטעלט זיך אוועק ביי די פּלויטן ארומגעהילט מיט פעלצן און מ׳שדכנט זיך, מ׳פּאָרט צום גלח און עס הייבן זיך אָן חתונות, מ׳קוילעט חזירים, מ׳נעמט די גרויסע אייזערנע וועש־טעפּ און מ׳קאָכט „פּיעראָגעס״, מ׳באַקט „פּלאַצקעס״, ס׳קומען זיך צוזאַמען „קומעס״ און „קומושקעס״, „דרוכנעס״ און „דרוזשבעס״, מ׳שרייט און מ׳זינגט — הוי ־ דא ־ נא ־ דא ־ נא ־ דא —

די חדר־יינגלעך האָבן ביסלעכווייז אָנגעהויבן פאַרגעסן, פון וואַנען איך קום, אויפגעהערט מיך רופן „דאָרפּישער פּויער״ און זיך אָנגעהויבן מיט מיר חברן. זיי פלעגן ליב־האָבן אין בין־השמשותן, ווען דער רבי איז געווען אין שול, זיך אויסזעצן ארום מיר, און איך האָב אין דער פינסטער זיי דערציילט מעשהלעך און געזונגען חסידישע ניגונים און ביינאַכט, נאָכן לערנען, אז מיר פלעגן מיט ברענענדיקע לאַמטערנעס אהיימגיין, בין איך שטענדיק געגאַנגען בראש, געזונגען און אלע האָבן נאָכגעזונגען. מיר פלעגן דורכגיין די באָד־גאַס, די שול־גאַס, דעם מאַרק, די קינדער זענען איינציקווייז זיך צעגאַנגען, נאָר געצעלע „ממזר״, זעליקל „בן־יחיד״ און איך פלעגן בלייבן אויף צולעצט, ווייל מיר דריי האָבן געוווינט אין דער „תפלה״־גאַס.

איינמאָל, אין א ווינטער־נאַכט, ווען מיר זענען נאָר ארויס פון חדר, האָט געצעלע „ממזר״ געגעבן א באַפעל, מ׳זאָל אים צוערשט אָפּפירן אהיים, און דערנאָך אלע אנדערע קינדער. איך האָב געוווּסט, אז אויב מ׳וועט נאָר דערהערן מיין קולעכל אין דער „תפלה״־גאַס, וועט די מאַמע באַלד ארויסגיין מיר אנטקעגן, ווייל איך פלעג מורא־האָבן דורכצוגיין דאָס לאַנגע פינסטערע הויז און איך וועל מוזן אריינגיין אין שטוב. דערפאַר האָב איך געזאָגט: איך וויל נישט. דער „ממזרוק״ האָט גאָרנישט לאַנג געקלערט, אויסגעריסן מיין לאַמטערנע און אָנגעהויבן אנטלויפן און אלע „חברה״ נאָך אים, ווייל אז דער „קיסר״ לויפט, מוזן אלע נאָכלויפן. קו־

מענדיק צו זיין טיר, האָט ער די לאמטערנע א וואָרף־געטון אויף די שטיינער, אז עס איז פון איר קיין זכר נישט געבליבן. מיין מאמע האָט פּלוצלינג דערהערט א געוויין, זי איז א דערשראָקענע ארויסגעלאָפן און דערזען די גאנצע „חברה”, האָט זי א געשריי־געטון: — קינדער, וואָס איז געשען? — בנימינלע „שטשערב” איז צוגעשפּרונגען דער ערשטער און מיט זיין שטשערבאטן קול אָנגעהויבן דערציילן. — איך פארשטיי דאָך נישט א וואָרט, וואָס איז געשען? — האָט די מאמע נאָכאמאָל געשריען.

אלע קינדערלעך האָבן אָנגעהויבן שרייען אין איין אָטעם, — איך וויל דערציילן — איך וויל — נאָר דער „שטשערב” האָט זיך אזוי אוועקגעשטעלט אנטקעגן מיין מאמע, אז ס׳האָט קיינער נישט געקענט צוגיין, און נאָכאמאָל פון דאָס ניי אָנגעהויבן.

אין דער צייט ווען דער „שטשערב” האָט גערעדט, האָט קודם־כל די מאמע מיך בודק־געווען און ווען זי האָט געזען, אז אלע מיינע אברים זענען גאנץ, האָט זי מיך אָנגענומען פאר דער האנט און געזאָגט: — א גוטע נאכט קינדערלעך, גייט אהיים!

ווען מיר זענען דורכגעגאנגען דאָס לאנגע הויז און געשטאנען ביי דער שטובן־טיר, האָבן מיר נאָך אלץ געהערט ווי דער „שטשערב” שרייט און דערציילט, און וואָס אמאָל העכער — מיר דייען דורך דער שול־דאָס, דייען מיר, אברהמעלע טען זינדען, אברהמעלע זינדט און מיר דייען.

אריינקומענדיק אין שטוב, האָט זיך ערשט די מאמע ארומגעזען, אז מיין לאמטערנע איז נישטאָ, האָט זי גאנץ געלאָסן אָנגעהויבן אויספרעגן. ווען איך האָב געענדיקט דערציילן, האָט זי געזאָגט: — אם ירצה השם מאָרגן גייט זי צום רבין און אויב ער ווארפט נישט ארויס דעם „שייגעץ”, וועט מען מיך אָפּנעמען און אָנדינגען אין א צווייטן חדר.

צומאָרגנס האָט מיין עלטערער ברודער מענדל מיך אָפּגעפירט אין חדר און די מאמע האָט אים אָנגעזאָגט, למען־השם דעם „תכשיט” געבן דעם אמתן פּסק. אלע חדר־יינגלעך האָבן ווי אין איין אָטעם דערציילט מיט אלע פּיטשעווקעס, וואָס עס איז אין דער פארגאנגענער נאכט געשען. געצעלע „ממזר” איז נאָך אין חדר נישט געווען, איז מיין ברודער דערווייל אוועק אין בית־המדרש און צוגעזאָגט שפּעטער נאָכאמאָל קומען.

ווען מיין ברודער איז ארויס, האָט אָנגעהויבן דער רבי ר׳ אלטער

„כהן גדול” דערציילן — אז ער איז א טייערער בחור, זיינע קשיות קען קיינער נישט פארענטפערן. און ער לערנט יעדן זמן א „מסכתא” מיטן מהר”ם און מהרש”א אויף אויסנווייניק. סילקע די רביצן האָט פארגלייזט די אויגן, געשאָקלט מיטן קאָפּ און צניעותדיק געזאָגט: — „קיין שום עין הרע, קיין שום בייז אויג, ווייל איז דער מאמע”. דער „דארער” אהרן האָט אָנגעהויבן דערציילן פון זיינע גבורות, ווי מ׳האָט איינמאָל אין בית־מדרש ארייננעלייגט אין א גלאָז א קופּערנעם צענער, און ער האָט געטון א בלאָז, איז דער צענער ארויסגעפלויגן. און נאָכאמאָל, ווען ס׳איז געווען א סיום פון א „מסכתא”, האָט ער דעמאָלט אָנגענומען א בית־מדרש־טיש מיט די ציין און אים אויפגעהויבן. און א דריטן מאָל ווידער — האָט ער א פּאטש־געטון אין בית־מדרש־אויוון, זענען צוויי ציגל ארויסגעפלויגן. פון דעמאָלט אָן רופן אים אלע בית־מדרש־בחורים „דער וואָליער שמשון”.

פּלוצלינג האָט זיך געעפנט די טיר, געצעלע „ממזר” איז ארייגעקומען, און גלייך האָט אים די רביצן א זאָג־געטון: — געצעלע, אברהמס ברודער איז דאָ געווען, ער האָט דיך געזוכט”. — וואָס? — האָט געצעלע א געשריי־געטון — דער גרויסער שטארקער ברודער, וועלכער לערנט אין בית־המדרש?

— יאָ, יאָ, דער, וועלכער לערנט אין בית־מדרש, ער וועט באלד ווידער קומען, ער וויל דיך זען — האָט די רביצן גאנץ געלאסן געענטפערט.

געצעלע איז שטיין־געבליבן א דערשראָקענער. די טיר האָט זיך פּלוצלינג געעפנט און גלייך צוגעקלאפּט. געצעלע איז אנטלאָפן און מער אין חדר נישט געקומען.

א לאנגע צייט האָט ער זיך ארומגעיאָגט נאָך קאָזעס, חזירים, געוואָרפן שטיינער, געכאפּט טויבן, שפּעטער פלעגט מען אים זען אומגיין אין מארק א פּארמעליקטן, מיט א מולטער בייגל אויפן קאָפּ, און זיי צעטיילן צווישן די מארק־זיצערקעס. אונדזער געצעלע איז געוואָרן א בעקער.

אין חדר זענען געבליבן אכט תלמידים, און ווייל עס איז קיין „קייזער” נישט געווען, האָט מען מיך אין דעם זכות פון מיין שטארקן ברודער אויסגעקליבן פאר א „קייזער”. איך האָב געהאט א ווייך הארץ און נישט געקענט פירן די „מלוכה”, האָב איך גענומען זעליקן „בן־יחיד” און אים געמאכט פאר „שני למלך”.

אין זומער־פארנאכטן פּלעגן מיר זיך צוזאמענעמען אין מארק נעבן די קלעצער, וועלכע זענען געלעגן ביים ברונעם, אויסגעשטעלט אין שורות, מיט געזאנג. פּארבייגעגאנגען די „תפלה”. ביז צו יואל קרייצמאנס הויז, ווו ס׳איז געווען דער בראָנפן־מאָנאָפּאָל, פון דאָרט אוועק הינטערן גלחס סאָד, אויף דער לאָנקע, וועלכע האָט זיך געצויגן ביז צום קאָצקער „וויעפּזש”, אריינקריכן אין פּרישן היי, און שפּילן אין „כאַפּערלעך”. פון איין זייט פּלעגט זיך הערן א קוואקען פון זשאבעס, פון דער אנדערער זייט — א בילן פון הינט און א דראלן פון גלחס אינדישע הינער.

מיר פּלעגן זיך נאָכן שפּילן א לאָז־טון און קומען ביזן שעכט־הויז, וועלכעס איז געשטאנען אויף הילצערנע סלופּעס, עס האָט זיך דערפילט א ריח פון פלייש און ווארעמע בלוט. מחנות הינט זענען געשטאנען און זיך באלעקט. דאָרט זענען מיר שטיין־געבליבן, זיך דערציילט מעשהלעך פון שדים, אָדער סתם זאכן, וועלכע זענען אונטערן שעכט־הויז געשען.

דער קאָצקער דאָקטאָר קישעלעווסקי — האָט מען מיר דערציילט — האָט געהאט א גרויסן הונט פּודעל, וועלכער פּלעגט יעדן פּרימאָרגן מיט א קיישעלע אין מויל ברענגען זעמל פון דייטשישן בעקער קונארסקי און ס׳האָט פּאסירט עטלעכע טעג נאָכאנאנד, ווי דער הונט איז געקומען און ס׳האָט געפעלט א זעמל. ווען מ׳האָט אים איינמאָל נאָכגעקוקט, האָט מען געזען ווי ער איז ארויס פון בעקער, געגאנגען ביז צום שעכט־הויז, דאָרט שטיין־געבליבן, ארויסגענומען א זעמל און אים אוועקגעלייגט נעבן א קראנקער צויג מיט קליינע הינטעלעך, וועלכע איז דאָרט אונטערן שעכט־הויז געלעגן.

פון שעכט־הויז פּלעגן מיר דערגיין צו ר׳ איטשע־ברוכס מעד־קעלער. עס פּלעגן אונדז מקבל־פּנים־זיין פארשיכורטע ריחות פון אלטן וויין, אויך קולות פון ביר־שענק, וואָס האָט געהערט צו ר׳ שכנא גאָלדפינגער. ר׳ שכנא האָט געהאט אן אויסגעווינקלטן שטערן, א ברייטע באָרד און פּלעגט דאוונען מוספים ימים־נוראים ביים קאָצקער רב.

אנטקעגן דער ביר־שענק איז געזעסן דער דייטשישער בעקער קונארסקי און גערויכערט זיין לאנגע ליולקע. ער האָט געהאט דריי זין, איינער האָט געלערנט דאָקטאָר און איז קוים געוואָרן אַן אפּטייקער, דער צווייטער — גלח, און דער דריטער איז ארומגעפאָרן אויף א רייט־וועגעלע.

פון דאָרט פלעגן מיר אראָפלויפן אויף דער גויאישער גאס צום קוואל, עס זענען אונדז אנטקעגן געקומען מיידלעך, מיט קופערנע טשיי־ניקעס אין די הענט, אָנגעפילט מיט פריש־געשעפטן טיי־וואסער. פון ווייטן האָט געווונקען א „תפלה־צלם" פון דאָרף ווילקע. אויף דער לינקער זייט לאָנקע האָבן שפאצירט „הויפישע" שעפסעלעך, פון דער רעכטער זייט האָט זיך געצויגן א סטאדע אויסגעפאשעטע קי, און שפרינגענדיקע קעלבעלעך, און פונקט ווי די קעלבעלעך, אזוי זענען מיר געשפרונגען און געמעקעט.

איינמאָל בין איך ווי שטענדיק מיט אלע חדר־ייִנגלעך אהיימגעקומען. אין מארק האָבן שוין פון לאנג געפינקלט פייערלעך. מאמעס זענען געשטאנען ביי די טויערן און אויף הויכע קולות גערופן זייערע קינדער. יעדער איינער איז אריין אויף גיך עסן זיין פארקילטע וויעטשערע אָדער געקריגן אויסגעפאטשט און וויינענדיק איינגעשלאָפן אָן א וויעטשערע. יענעם מאָל האָט קיינער ביי אונדזער טויער אויף מיר נישט געווארט, איך בין מיט שרעק דאָס פינסטערע הויז דורכגעלאָפן און מיט א געוואלט אריינגעפאלן אין שטוב.

אין שטוב האָב איך געטראָפן די מאמען א פארטרויערטע, דעם טאטן א בייזן. איך האָב געמיינט, אז ער וועט ווי שטענדיק נעמען זיין שבתדיקן גארטל, צוזאמענלייגן און מיך מקיים פסק־זיין, און אז איך וועל ליגן און וויינען, וועט ער ארומלויפן איבער דער שטוב, שרייען און מיך מוסרן.

דעמאָלט האָט מיך אָבער דער טאטע נישט געשלאָגן, נאָך צוזוען דער מאמעס טרויער און דעם טאטנס בייזן פנים איז געווען ערגער ווי קלעפ. איך האָב נישט געגעסן און ווען כ'האָב זיך געלייגט, — נישט גע־קענט איינשלאָפן, א גאנצע נאכט זיך געדרייט פון זייט אויף זייט און הערנדיק דאָס וואָיען פון די הינט אויף דער גויאישער גאס, האָב איך זיך דערמאָנט, וואָס די באבע האָט אמאָל געזאָגט: אז הינט באוויינען דעם מענטשלעכן גורל. פארטאָג, ווען דער שמש האָט אָנגעהויבן וועקן אין שול און אויפן אָרט פון דריי האָט ער נאָך צוויי קלעפ אין לאָדן געגעבן, האָב איך פארשטאנען, אז ס'איז א בר־מינן אין שטעטל און עס וועט זיין א לוויה.

אזלעכע טעג, נעכט, באגינענס, זענען געוואָרן מיינע אָפטע געסט. דאָס שטעטעלע און די מענטשן. האָבן זיך פאר מיר אויסגעשפרייט ווי א טעפיך, אויסגעוועבט פון דורות מיט דחקות, עניות. די אויסגעהונגערטע יידן, מיט זייערע מצוות און מעשים־טובים, די הויכע שול, מיט אירע גרין־רויטע פענסטערלעך, דער הילצערנער בית־המדרש, און דער מיט שמות אָנגעפילטער פּאָליש, די פארקאָפּטשעטע באָד און די קליינע ערוב־קעמטעלעך, דער אויסברוקירטער מארק, מיט זיינע חזירניקעס און בייגל־פארקויפערינס, דער טיפער ברונעם מיטן ראָד און זיינע וואסער־טרעגער. אלטע כלה־מוידן, און פארלאָזענע יתומימלעך, פרומע גבאיטעס, און לשון־הרע־רעדער. מהר"ם און מהרש"א בחורים, און באהעלפער וואָס טרייבן סטאדעם מיט דרדקי חדר־קינדער צו קריאת־שמע לייענען.

דער געדאַנק פון דער לוויה, האָט מיך ארויסגענומען ווייט, ווייט הינטערן שטאָט, אויפן בית־עלמין, איך האָב ממש געזען ווי מ׳גראָבט אויס א קבר אין דער האַרט־פארשטיינערטער ערד. און מ׳לייגט אריין א גוף פון א מענטשן, וועלכער האָט אלע זיינע יאָרן נעבעך אָפּגעלעבט אין דחקות און אין עניות.

דעם צווייטן פארנאכט בין איך נישט געגאנגען שפּילן, גלייך אהיימגעקומען און געטראָפן אונדזער שטוב א פארשלאָסענע. האָב איך פארשטאנען, אז די מאַמע איז באשטימט ביי אונדזער קרובה בלומע די „צדיקת". און אזוי איז טאקע געווען.

ווען איך בין אריינגעקומען אין הויף פון מענדל בנימינס, זענען זיי ביידע געשטאנען אין א ווינקעלע, מיט טרויעריקע פּנימער און גערעדט. דער מאַמעס אונטערשטע פּנים־טייל האָט ביים רעדן ווי געציטערט. מיטן פינגער האָט זי סתם עפּעס ווי געשריבן אויף דער וואנט, נישט וויסנדיק אפילו וואָס און ווען, און אויף אירע באקן האָבן גאָר אָן אויפהער גערונען טרערן.

שטייענדיק אין דער זייט האָב איך געהערט, ווי זי רעדט איבער דער לאגע, איבער דעם פינסטערן גורל. — מיר זענען נעבעך יורדים און עסן פרעמד געלט — האָט זי געזאָגט. וואָס עס איז אזעלכעס יורדים און ווי מענטשן קענען איבערהויפּט „עסן" געלט, אייגענע אָדער פרעמדע, האָב איך נישט אָנגעהויבן צו וויסן. זעענדיק אָבער ווי די מאמע זעט אויס

ביים רעדן, האָב איך פארשטאנען, אז עס איז א ביטערע זאך צו זיין א יורד און דערצו נאָך עסן פרעמד געלט. — „מיר מוזן צוריק אין דאָרף — האָט די מאמע ווייטער געזאָגט— דאָס איז דער איינציקער וועג, ווארטן ביז מיר וועלן חס ושלום קומען צו חרפּות־בושות וויל איך נישט״. — „זאָל כאָטש קיינער פון אונדזער „אביונות״ נישט וויסן — און זי האָט ווייטער געוויינט.

יא

דער קיסר קומט

אויפכאפנדיק זיך איינמאָל פארטאָג, האָב איך געהערט ווי טאטע־מאמע רעדן צווישן זיך, אז עס איז אוממעגלעך צו קריגן א דירה אין דאָרף, מ׳מוז נאָך ווייטער בלייבן אין שטאָט. דער טאטע האָט צוגענומען א שותף מיט געלט, וועלכער האָט געהייסן שמחה, איז געווען א שעדלעצער, האָט געהאט ברוינע אויגן און א ווייב אן עקרה. מען האָט געדונגען א שפייכלער און געעפנט א סקלאד פון מעל.

שבת־צו־נאכטס נאָך הבדלה פלעגט דער שותף קומען מיט א לאנגן בוך אונטערן אָרעם, פלעגט זיך אוועקזעצן ביים טיש, טרינקען טיי, רעכענען, ציילן געלט און זונטיק פארטאָג פלעגט דער טאטע אוועקפאָרן אין דאָרף. פרייטיק פארנאכט צוריקקומען מיט וועגענער מעל און תבואה. נישט פילנדיק איבער זיך דעם טאטנס השגחה, האָב איך גלייך פון אלעם פארגעסן, פארגעסן אָן אונדזער אביונות, פארגעסן די מאמעס טרערן, פארגעסן, אז מיר זענען ר״ל יורדים. איך בין געוואָרן א „חברה־מאן״ און אָנגעהויבן „קערן א וועלט״.

עס איז נישט געווען קיין איינציקע ציג אין קאָצקער מארק, אויף וועלכער איך זאָל נישט פאָרן רייטנדיק. עס איז נישט געבליבן קיין איינציק חזיר אין דער גויאישער גאס מיט גאנצע פיס. און עס איז נישט אדורך איין נאכט, עס זאָל ווער נישט פאלן אָדער סתם פון שרעק מאכן א געוואלד, ווען איך פלעג זיך באהאלטן אין א ווינקעלע, מיאוקען ווי א קאץ אָדער קרייען ווי א האָן.

מ׳האָט אָנגעהויבן שמועסן, אז עס האָבן זיך ארייַנגעכאפּט שדים

אין מענדל בנימינס הויף. מען האָט איבערגעקוקט די מזוזות, יונגעלייט האָבן בודק־געווען די ציצית, ווייבער פלעגן צווישן מנחה און מעריב נישט ארויסגיין אָן א פארטוך, ווייל דעמאָלט האָבן די „חברה" שליטה.

איינמאָל אין א פארנאכט, ווען ס'האָבן זיך אָנגעהויבן פארזאמלען די קאָצקער באלעבאטים אין בית־מדרש דאווענען מנחה, איז אריינגעלאָפן בערעלע „שטאפעט" און דערציילט אין איין אָטעם — ער האָט געהערט פון דודל „טעלעפאָן", אז עס איז געקומען א באפעל אין דער גמינע, מ'זאָל רייניקן די גאסן, פארבן די דעכער, קאלכן די קוימענס און נעבן בונעמל סענדערס, אויפן ראדזינער שאָסיי, זאָל מען אויפשטעלן א טויער, ווייל עס דארף קומען דער קיסר מיט זיין גאנצער גווארדיע.

בערעלע „שטאפעט" האָט געפלאמט ווי א קאלך־אויוון און פלוצלינג א פאטש־געטון מיט די הענט און א געשריי־געטון:

— „מזל־טוב, יידן, מיר זענען געהאָלפן", און אָנגעהויבן גלייך אויסטייטשן מיט א גמרא־ניגון: „אויב עס קומט דער קיסר, מוז מען דאָך פריער מאכן א באן און אז א באן — מוז מען דאָך אויסהאקן דעם וואלד, און אז מ'האקט האָלץ פאלן דאָך שפּענער, און שפּענער, זאָג איך אייך, זענען רענדלעך, רענדלעך — איר הערט? איך זאָג אייך, יידן, מיר דארפן קלייבן נייע דאזארעס, מאכן א באָד, באנייען די מקוה, פארריכטן דעם הקדש, און דער עיקר — מבטל־מאכן די פּושקע פון „תומכי עניים".

— טע טע טע! קאָך זיך נישט אזוי! — האָט זיך דערהערט דאָס באַלעבאַטישע קול פון מעכעלע „גענעראל" — מבטל־מאכן די פּושקע פון „תומכי עניים", אזוי? און וואָס וועלן טון די בעלי עגלות, וועלכע פאָרן איצט צוויי מאָל א וואָך קיין ווארשע מיט קעלבער און אייער? ושנית — האָט מעכעלע אויך אָנגעהויבן מיט א טרויעריקן גמרא־ניגון — אויב דער קיסר קומט מיט זיין גאנצער גווארדיע, איז א סימן זאָג איך אייך, אז עס מלחמה.

דערהערנדיק דאָס וואָרט מלחמה, זענען אלע שטיין געבליבן דערשראָקענע, בלאסע, ווי ווייס־געקאלכטע ווענט, ווייל מ'האָט געוווּסט — אז מעכעלע „גענעראל" האָט אין דער יאפּאנישער מלחמה ארויסגעכאפּט א „זנאמיע" און באקומען א מעדאל, איז אין עניני מלחמה א גרויסער

בקי, און אז ער פלעגט אמאָל אָנהייבן רעדן וועגן מלחמה, האָט זיך טאקע געמלחמהוועט.

ער פלעגט אויף זיין האנט אויסמאָלן דעם גאנצן כדור־הארץ, ווי קין האָט דערהרגעט הבלן, ווי נמרוד האָט געשטעלט זיין קאלך־אויוון, ווי דוד האָט געשלאָגן גליתן, ווי שמשון האָט צעמאָלן די פּלישתים, בשעתן רעדן פלעגט ער מאכן מיט די הענט, מיט די פיס און מיט אלע אנדערע אברים, אז איר האָט ממש געפילט ווי עס שיסט און הרגעט. — א מלחמה, זאָג איך אייך, מיט אלע פּיטשעווקעס.

זעענדיק ווי דער עולם איז נעבעך שטיין־געבליבן, האָט ער געמאכט א הפסקה, שווער אָפּגעזיפּצט און געזאָגט: „יאָ, יאָ, אזוי איז עס".

— וואָס מיר מלחמה, ווען מיר מלחמה — האָט זיך געהיצט בערעלע „שטאפעט", וואָס עס האָט זיך מיר געחלומט יענע נאכט און די נאכט, און וואָס עס וועט זיך מיר חלומען א גאנץ יאָר בייזע חלומות, זאָל אויסגיין צו דיין געגעראלסקן קאָפּ, אמן! א מלחמה אויף זיין קאָפּ, איר האָט געהערט אן אָנשיקעניש? הערט, יידן, לדברי בערעלע, מיר האָבן אין קאָצק דעם וויעפּזש, וועלכער פאלט אריין אין דער ווייסל, וואָס דאָס איז אן אָדער פון ים, פון דער אנדערער זייט האָבן מיר בערג, פון דער זייט איז דער וואלד, איז דאָך ממילא א גוטער פלאץ צו מאכן מאנעווורעס, און דערפאר קומט דער קיסר, כדי ער זאָל זען זיין ארמיי.

עס האָט זיך דערהערט א קלאפּ אין עמוד און מ'האָט אָנגעהויבן „מאָלן" אשרי.

נאָך מנחה האָט זיך אויפסניי אָנגעהויבן, און אזוי האָט מען אוועקגעשמועסט ביז מעריב. נאָך מעריב ווידער, אין בית־מדרש, אין מארק, אויף די גאסן, אין די געסעלעך. אויפצומאָרגנס, ווי ס'האָט זיך נאָר געשטעלט דער טאָג — ווידער אָנגעהויבן. פון הויז צו הויז איז געגאנגען דער „וואָיט" מיטן „שרייבער" און דער געשטופּלטער „סטראזשניק" מיט די געלע וואָנסן, געהייסן רייניקן די גאסן, פארבן די דעכער און קאלכן די קוימענס. און קאָצקער יידן ווייסן נישט פון קיין חכמות — דינא דמלכותא — דינא, אז דער קיסר הייסט, פאָלגט מען.

איז געוואָרן א געקלאפּעריי אויף די דעכער, און א האלבע שטאָט מענטשן זענען ארומגעגאנגען מיט טעפּ קאלך און פּענדזלען אין די

הענט. די בלעכער זענען אראָפּ און די קאלכער מיט די טעפּ — ארויף. עס זענען נאָר פארביי א פּאָר געציילטע טעג, און דאָס שטעטעלע האָט אויסגעזען ווי אן אָפּגעטאָקטער פּורים־קוילעש. אלע דעכער אָפּגעפארבט רויט, די קוימענס ווייס, ריין, ציכטיק, א מחיה.

אין בית־המדרש, אין מארק, וווּ די יידן זענען נאָר געשטאנען, האָט מען אלץ גערעדט וואָס מ׳זאָל טון, ווי אזוי מ׳זאָל דעם קיסר מקבל־פּנים־זיין. צום לוקאָווער בית־דין האָט מען געשיקט א שליח מיט א פארחתמעטן בריוו, האלטן אן עצה — צי מ׳זאָל אנטקעגן־גיין מיט א ספר־תורה אָדער מיט ברויט און זאלץ.

אלע פארנאכט זענען מיר געלאָפן זען ווי מען האלט מיטן טויער, ס׳איז געלעגן אָנגעלייגט האָלץ, סטאָליארעס האָבן געזעגט, געקלאפּט. אויף דער ערד ארום זענען געזעסן שיקסעס און געפלאָכטן קרענץ פון דעמבענע בלעטער. יעדער איינער האָט זיך געפילט גדולדיק, ווי דער קיסר וואָלט געקומען נאָר צו אים. ווען דאָס גאנצע שטעטל האָט אויסגעזען ווי א פרייטיק פארנאכט אין א יידישער הויז, וווּ מען ווארט אויפן אָנקומען פון הייליקן שבת, האָט א בלאָז־געטון א ווינטל און ס׳איז אראָפּ א רעגן, אז אויף דער גאס איז קיין לעבעדיקער נפש נישט געבליבן. בשעת מעשה איז געוואָרן א שמחה, מ׳האָט געמיינט, עס איז מן השמים, כדי אלעם זאָל זיך אָפּוואשן לכבוד דעם קיסר, נאָר — תשעה־באב איז געוואָרן, ווען מ׳האָט זיך אויפגעכאפּט צומאָרגנס און דערזען דעם חורבן, וואָס דער רעגן האָט אָנגעמאכט. דער קאלך איז צערונען, די רויט־געפארבטע דעכער זענען ווייס געוואָרן און די ווייס־געקאלכטע קוימענס — רויט געוואָרן.

דער „וואָיט”, דער „שרייבער” מיט אלע „סטראזשניקעס” און דער אלטער מולאר כארלינסקי זענען ארומגעלאָפן ווי פארסממטע און גלייך האָט זיך צעטראָגן א באפעל, אלע קוימענס נאָכאמאָל איבערקאלכן מיט וואפּנע, ריינע וואפּנע, נישט מיט קיין קאלך. עס איז געוואָרן א גרעגעריי אין מארק, מ׳האָט אויסגערופן, אז דינסטיק פרי, ניין אזייגער, וועט „ער” אָנקומען. און יעדער איינער האָט דערציילט דעם אנדערן, אז „ער” וועט אריין דורכן טויער, און מ׳וועט „אים” דאָרט מקבל־פּנים־זיין. נאָכן קבלת־פּנים, דורכגיין די שטאָט ביזן כראביעס הויף.

מאָנטיק פארנאכט האָט דער ראדזינער וועג געקאָכט ווי אין א

קעסל. מ׳איז געגאנגען און געלאָפן. פון טויער צום טויער, געטראָגן, געשלעפּט, סתם צוגעקוקט, געגעבן עצות. צוערשט האָט מען דעם טויער ארומגעהילט מיט גרינע ביימעלעך, אויף די ביימעלעך — בלעטער, אויף די בלעטער — נאָדלען, ארום די נאָדלען — נאָכאמאָל גרינע צווייגעלעך, און צום סוף — א וועלט מיט בלומען, פּאפּירענע אין אלע קאָלירן. גאנץ הויך אויפן שפּיץ — א בילד פון דער „הייליקער מאַמע” מיט א צלם. און אזוי האָבן אלע קאָצקער יידעלעך, און איך בתוכם, זוכה־געווען צו דערלעבן צו דעם גרויסן טאָג.

גאנץ פרי האָט זיך פארזאמלט דאָס גאנצע שטעטעלע פון ביידע זייטן שאָסיי, זיך אויסגעשטעלט פון קליין ביז גרויס. פּלוצלינג האָט זיך באוויזן א שטויב, הערצער האָבן אָנגעהויבן קלאַפּן, מ׳האָט זיך אויסגעצויגן, געשטעלט אויף די שפּיץ־פינגער, יעדער האָט געוואָלט זוכה־זיין מיט זיינע אייגענע אויגן „אים” צו זען.

נעבן טויער זענען געשטאנען די אלטע גלחים מיט א יונג גלחל, דער „וואָיט”, דער „שרייבער” און די כלי קודש אין שבתדיקע אטלאסענע קאָפּאָטעס, געהאלטן דאָס קלענסטע ספר־תורהלע און א טאַץ, ווו עס איז געלעגן אויף אן אויסגעשפּרייט ווייסינקע טישטוך, א שווארץ ברויטל און א זאלץ־מעסטל זאלץ.

מ׳האָט געזען פון ווייטן ווי מ׳בייגט זיך און מ׳דרייט זיך. פּלוצלינג האָבן אָנגעהויבן רייטן זעלנער, און נאָך די רייטער איז געפאָרן א קאָטש מיט פיר פערד אין געשפּאַן. אין דער קאָטש האָט מען געזען זיצן די כראַבינע, און נעבן איר — עפּעס א מאַן מיט א גראָבן בויך און א גרוי בערדעלע, און נאָך דער קאָטש ווידער רייטער, און נאָך די רייטער — דאָס בינטל כלי־קודש און נאָך זיי אלע מענטשן, געגאנגען און זיך געשטופּט...

גייענדיק און שטופּנדיק, איז געוואָרן א שטילע מחלוקת. א טייל האָבן געזאָגט, אז עס איז דעם קאָצקער כראַביעס קאָטש, אנדערע האָבן געזאָגט, עס איז דעם ראַדזינער פּריצס קאָטש. ס׳זענען אָבער געווען אזעלכע, וואָס זענען גרייט־געווען צו שווערן אין טלית און קיטל, אז די קאָטש איז א קייזערלעכע קאָטש און נישט קיין פּריצישע.

מיט דער מחלוקת איז מען אָנגעקומען ביז צום „הויף”. די קאָטש איז אריינגעפאָרן, דער אייזערנער טויער האָט זיך פארשלאָסן. מענטשן

האָבן זיך אָנגעכאפּט אָן די קראטן, גלייך ווי זיי וואָלטן געוואָלט זיך דורכשטופּן, און א לאנגע צייט געקוקט אין דעם געשווירענעם ביימער־וועג, ווו די קאָטש איז געפאָרן, געפאָרן און פארשווונדן.

דאָס שטעטל האָט געווארט דינסטיק דעם גאנצן טאָג, מיטוואָך און דאָנערשטיק. א טייל האָבן געזאָגט, אז עס איז גאָר דער קיסר נישט געווען. און דער וואָס איז געווען איז שוין אויך אוועקגעפאָרן. אנדערע ווידער האָבן געזאָגט, אז עס איז יאָ געווען דער קיסר און ער איז נאָך דאָ. א סימן, אז מ׳מאכט בעלער אין הויף. און ווען די בעלער וועלן זיך ענדיקן, דעמאָלט וועט ער ארויסקומען אין דער שטאָט.

— עס זענען געקומען רעגנס, האָבן די דעכער, די קוימענס געוואשן, געשווענקט. זיי זענען אָבער ווי להכעיס רויטע און ווייסע געבליבן.

מ׳האָט אָפּגעלאָזט דעם קיסר און אָנגעהויבן רעדן וועגן מאנעוורעס.

און רעדנדיק האָט מען זיך א נעם־געטון צו דער פּושקע „תומכי־עניים“. זי האָט פּאמעלעך זיך אָנגעפילט. און זייער שנעל אויסגעליידיקט. יידעלעך האָבן מיט יראת־שמים־פּנימער געקוקט אין הימל, געהאָפט צום בורא און געווארט אויף נסים.

יב

די מאנעוורעס

איינמאָל איז א פארבלאָנדזשעטער זעלנער אריינגעריטן אין קאָצקער מארק און גלייך איז געוואָרן א געלויף פון אלע גאסן. מ׳איז אָבער שטיין געבליבן פון דערווייטן, זיך געדרייט און געשמייכלט ווי פארשעמטע חתן־כלה. פּלוצלינג האָט ער ארויסגענומען א לעדערנעם טאש, פון איין זייט מיט א שויב, אונטער וועלכער ס׳איז געלעגן א פּאפּיר. ווי ער האָט נאָר אָנגעהויבן קוקן דורך דער שויב אויפן פּאפּיר, איז געוואָרן א גערעדעריי, אז דאָס איז א מאפּע, אויף וועלכער עס איז אויסגעמאָלט די גאנצע וועלט.

דער עולם האָט זיך ביסלעכווייז צוגערוקט וואָס אמאָל נענטער און אָנגעהויבן אריינלייגן אין אויג. דער איינציקער, וועלכער איז צוגעגאנגען גאנץ נאָענט, איז געווען הערשעלע „טאק טאָטשנאָ“.

הערשעלע איז געווען אַ בן־יחיד, און צום פּריזיוו זיכער־געווען, אַז ס'וועט אים גילטן די „לעגאָטע”. ווייל ער איז אָבער געווען אַ יונג מיט ביינער, האָט מען אים גאָר אָן לאַנגע דיבורים צוגענומען און גלייך אוועקגעשיקט אין פּולק. ס'האָט זיך אָנגעהויבן אַ סדרה מיט שרייבן ביטעס, התמענען עדות, און די „ספּראַוועס” האָבן זיך אוועקגעצויגן אַזוי לאַנג, ביז אונדזער הערשעלע איז ברוך השם באַפֿרייט געוואָרן פֿון גויאישע הענט און אַהיים געברענגט אַ וואָרט „טאַק־טאָטשנאָ”. חברה האָבן דאָס אויפֿגעכאַפּט און דערביי איז ער פֿאַרבליבן ביזן היינטיקן טאָג — „הערשעלע טאַק־טאָטשנאָ”.

הערשעלע איז אַריין מיט די אויגן אין דער שויב און אַ געשריי־געטון: „יידן, איר ווילט זען? אָט איז קאָצק”. ס'איז געוואָרן אַ געשטופּ. אַלע זענען מיט אַ ברען צוגעלאָפֿן, אָבער גלייך שטיין־געבליבן און אָנגעהויבן מורמלען ווי ברוגזע: „אויך מיר אַ מאָפּע צום טיש, ס'איז לא היה ולא נברא, נישט געשטויגן נישט געפֿלויגן, גרויס ווי אַ פּלוי און גיי גלייב, אַז דאָס איז קאָצק”.

דער זעלנער האָט עפּעס איבערגערעדט מיט הערשעלען, זיך געלאָזט גיין, דער גאַנצער עולם נאָך זיי און כסדר געשיט מיט פֿראַגן. איינער האָט געשריען: „הערשעלע, פֿון וואַנען קומט ער”, דער צווייטער — „הערשעלע, וווּ פֿאָרט ער”, „ווי הייסט ער”. דער זעלנער איז צו צום בראָנפֿן־מאָנאָפּאָל, געקויפֿט אַ „פּערציקסטל”, מיט איין קלאַפּ אויף דער דלאָניע איז דער קאָרק אַרויסגעשפּרונגען, ער האָט דאָס, ווי דער שטייגער, איבערגעדרייט מיט דער ברייטער זייט אַרויף און אָנגעהויבן אַריינגיסן. פּלוצלינג האָט איינער אַ זאָג־געטון: „וואָס זאָגט איר נישט צו דעם, ער האָט אפֿילו קיין לחיים נישט געזאָגט”. „לחיים? ער האָט אפֿילו קיין שהכל נישט געמאַכט” — האָט אַ צווייטער אונטערגעכאַפּט.

נאָך דער „כוסה” איז דער זעלנער אַרויף אויפֿן פֿערד, אַ מאַך־געטון מיט די פֿיס, דאָס פֿערד האָט אַ בריקע־געטון און פֿאַרשוווּנדן, איבערלאָזנדיק אַ שטויב, וועלכער האָט כמעט דעם גאַנצן עולם אַרומגעהילט.

אין בית־המדרש ביי מנחה און מעריב האָט געקאָכט אויף טיש און אויף בענק. דער קאָכלעפֿל איז געווען „טאַק־טאָטשנאָ”. ער האָט אַליין געהערט פֿון זעלנער, אַז ס'וועלן זיין גרויסע מאַנעוורעס. די מאַנעווורע וועט

זיך אָנהייבן ביי די לובלינער בערג, אדורכציען די פּערליווער יעזשערע, ביז צום דעמבלינער פּעסטונג, און ביי אונדז אין קאָצק וועט זיין דער שטאבס־קאפּיטאן. און ווען א פארחלומטער מעל־סוחר האָט פּלוצלינג א פרעג־געטון: — „זאָגט מיר, איך בעט אייך, ווי לאנג קען אזא אומגליק געדויערן?” — האָט מעכעלע „גענעראל” א לאַך־געטון און געזאָגט: — „אומגליק? הלוואי אזעלכע אומגליקן אויפן גאנצן פּאָלק ישראל, שוטה, פון אזעלכע אומגליקן ווערן יידן נתעשר!” — און אָנגעהויבן דערציילן — ער האָט אמאָל געקענט צוויי ברידער, שוסטער זענען זיי געווען, לאטוטניקעס, האָבן אין דער יאפּאנישער מלחמה אָנגעהויבן צושטעלן שטיוול, זענען זיי געוואָרן מיליאָנערן, די גרעסטע „פּאָדריאטשיקעס”, און אזוי איז געווען מיט בעקער און מיט שניידער. גלייך האָט זיך געפונען א עדות, וועלכער האָט אליין געזען מיט זיינע אייגענע אויגן, ווי דער זעינער האָט גענומען ביי זעלדע דער בייגל־בעקערין א זעמל, האָט געגעבן א זילבערנעם רובל און האָט בשום אופן קיין רעשט נישט געוואָלט נעמען.

און אזוי האָט זיך אָנגעהויבן א „מאַנעווערניש”. מ׳האָט געציילט טעג, דערנאָך וואָכן, עס זענען ברוך־השם געוואָרן חדשים און גאָט האָט געהאָלפן.

אין א פרימאָרגן, ווען קאָצק האָט זיך אויפגעכאפּט, האָט מען געזען צוויי זעלנער שטיין אויפן גלאָק פון דער קאָצקער „תפלה” — איינער קוקט מיט א שפּאקטיוו, און דער צווייטער רעדט אריין עפּעס אין א קעסטעלע. איז גלייך געוואָרן א גערעדעריי אין מארק, אז דאָס איז די מאַנעווערע.

בעקערס זענען געשטאנען גרייט מיט די „ראָשטשינעס”, אין אלע זייטן געקוקט, א טייל האָבן געזאָגט, אז די מאנעווערע וועט אָנקומען פון דאנען, א טייל האָבן געזאָגט — פון דאָרטן. נאָכמיטאָג האָט זיך דערהערט א שאָס, האָבן אלע ווי מיט איין קול א געשריי־געטון: „זי קומט!”. דערנאָך האָט זיך דערהערט א ווייטערער שאָס, האָט מעכעלע „גענעראל” גלייך דערקלערט, אז מ׳שטויסט אים אָפּ — דעם שונא. און אזוי האָט מען אים „געשטופּט” און „געשטויסן”, ביז די צוויי זעלנער זענען אראָפּ פון גלאָק, אָנגעהויבן צוזאַמענוויקלען שווארצן דראָט און ווי פון א שריפה אנטלאָפן־געוואָרן.

אין שטעטל איז געוואָרן א קרעכצעניש, מ׳האָט געפילט ווי אלע

זיסע חלומות זענען נעבעך צערונען געוואָרן, און ווען דער עולם איז געגאַנגען נאָך מעריב אהיים, איז אים אנטקעגן־געקומען די ארמיי.

א גאנצע נאכט זענען געריטן און געפאָרן הארמאטן, קוילן און וועגענער, פון וועלכע ס׳איז געגאַנגען א רויך. עס פלעגט אויף א פּאָר מינוט אויפהערן און גלייך ווידער אָנהייבן. ביי אונדז קינדער, איז גאָר קיין ספק נישט געווען, אז „אונדזער" קיסר איז דער שטאַרקסטער אויף דער גאַנצער וועלט. נאָר ווען די גרויסע האָבן אָנגעהויבן אריינצוגיין אין התפּעלות און שרייען — „רבונו של עולם, דאָס אַלץ געהערט צו איין מענטש? צו איין קיסר?" — האָט זיך מעבעלע צעלאכט און געזאָגט: — „נאַראָנים, דאָס וואָס איר זעט דאָ, איז ווי א טראָפּן אין ים אנטקעגן דעם, וואָס איך האָב געזען אין דער יאַפּאָנישער מלחמה, אין פּאָרט־ארטור. גלייבט מיר, ווען נישט דאָס, וואָס סטעסעל האָט פאר צוויי פעסלעך גאָלד אוועקגעגעבן די שליסלען פון פעסטונג, וואָלטן מיר זיי מיט די היטלען פארשטיינערט". מעבעלע איז א ווײַלע שטיל־געבליבן, א טראכט־געטון און ווייטער געזאָגט: — „לויט ווי איך זע זיי „אָפּציען", איז ביי מיר גאָר קיין ספק נישט, אז עס וועט זיין א מלחמה און דווקא א גרויסע מלחמה".

דאָס מאָל האָט קיינער די העזה נישט געהאט ארויסצורעדן א וואָרט. ביי אַלעמען האָבן זיך געעפנט די מיילער, אויסגעגלאָצט די אויגן, שטייןגעבליבן דערשראָקענע, גלייך ווי מ׳וואָלט דערהערט א שרעקלעכע בשורה.

יג

די גוואַרדיע

אין קאָצק האָט יעדע געשעעניש געהאט א נאָמען, און כמעט יעדער מענטש — א צונאָמען. למשל, דאָס וואָרט „שחיטה" פלעגט זיך באַווייזן אין גאס און איבערגיין פון מויל צו מויל אין דער צייט פון פּריזיוו, ווייל דער פּריזיוו האָט אין קאָצק געהייסן „שחיטה", און די פּריזיוווניקעס האָט מען פון אייביק אָן גערופן „די גוואַרדיע".

די קאָצקער איינוווינער פלעגן שטיין צום פּריזיוו נאָך סוכות, אָבער איז יענעם זומער, ווען דער קיסר איז געקומען און ס׳איז געווען א מאַ־

נעוורע און מעכעלע „גענעראל" האָט צוגעזאָגט א מלחמה, האָט זיך דער פריזיוו אָנגעהויבן א שטיק פאר תשעה־באב.

ס'איז געוואָרן א געלויף אין דער גמינע, מ'האָט געשריבן, געמעקט. אין הייזער, ווו ס'זענען ברוך־השם געווען אכט אָדער צען קינדער, איז געוואָרן א בן־יחידל, א סך זענען געפאָרן צום רבין, געשריבן קוויטלעך, געפרעגט עצות. און עס האָט געלעבט א מנהג, אז צו די ערשטע סליחות פלעגן זיך אלע פריזיוווניקעס צום ערשטן מאָל טרעפן. עס איז געמאכט געוואָרן „יד אחת" און די דעה האָבן דווקא געהאט די אָרימע. זיי פלעגן זאָגן: סיי ווי זענען מיר די „כפרה". די רייכע האָבן געציטערט פאר זייער קוק, און דעמאָלט האָט זיך אָנגעהויבן דאָס „צערן".

די תורה פון „צערן" פלעגט איבערגיין ווי בירושה פון יאָר אויף יאָר, פון דור צו דור. מ'פלעגט קויפן קערעלעך צום קנאקן און באבעלעך פון געריבענע קארטאָפל געפרעגלט אין אייל. דאָס פלעגט ברענען אויפן הארץ, ליידיק־מאכן דעם מאָגן און דאָס נישט שלאָפן — געל־מאכן די פנימער, אז צו דער „שחיטה" האָט מען אויסגעזען ווי אָפגעשלאָגענע הושענות, וועלכע האָבן זיך דריי יאָר צייט געטרוקנט אויפן בית־מדרש־אויוון.

די ערשטע פאָר נעכט איז געווען מחיהדיק, דערנאָך האָט עס אָנגעהויבן שמעקן מיט אומעט. אָפט פלעגט איינער אָדער צוויי פון די באלעבאטישע בחורים פארשווינדן, די איבערגעבליבענע האָבן געוווּסט, אז זיי וועלן צוריקקומען בעלי־מום, דאָך האָט מען זיי מקנא־געווען און געזאָגט: — „די רייכע האָבן מזל, זיי קענען זיך ראטעווען". אזוי פלעגט מען רעדן און געניצן, זיפצן און זאָגן: — „אוי, אוי, נו וואָס קען מען טון, אז מיר זענען נעבעך אין דעם פינסטערן גלות".

פון די ערשטע סליחות ביז א שטיק נאָך סוכות פלעגן די „גווארדיסטן" ווי די שאטנס זיך ציען דורך די גאסן, פון בית־המדרש אין די שטיבלעך, פון די שטיבלעך ווידער אין בית־המדרש, אמאָל גאָר פלעגט מען זיך אוועקזעצן אין מיטן מארק, ערגעץ אויף א „שטעל" און אָנהייבן, שטיל ווי פאר זיך אליין:

„די מאמע האָט מיר געהייסן
ניסעלעך אָפרייסן"

ס׳פֿלעגט זיך אריינמישן איינער און גלייך נאָך איינער:

„הויך זענען די ביימעלעך,
קליין זענען די יידעלעך,
מיר קענען נישט דערגרייכן,
מיר קענען נישט דערגרייכן.

ס׳פֿלעגט זיך אָן א שיעור מאָל איבערחזרן. ס׳איז געוואָרן מרה־שחורהדיק, קעפּ מיט אויסגעצויגענע העלדזער, האָבן זיך אוועקגעלייגט אויף די הענט און די ליפּן האָבן האלב־שלאָפֿנדיק ווייטער געזונגען:

„הויך זענען די ביימעלעך,
קליין זענען די יידעלעך,
מיר קענען נישט דערגרייכן,
מיר קענען נישט דערגרייכן".

פֿלוצלינג פֿלעגט אריינפֿאלן א שטימע ווי א דונער אין א סוכה:

„אין דרויסן איז א שניי,
אין שטוב איז א בלאָטע,
מ׳האָט מיך שוין „נאזנאטשעט"
אין דער „פֿינפֿטער ראָטע".

אלע פֿלעגן אונטערכאַפּן:

„פֿאָניע, פֿאָניע גנב,
פֿאָניע, פֿאָניע גנב,
פֿאָניע, פֿאָניע גנב,
פֿאָניע איז א גנב".

אזוי פֿלעגט עס זיך פֿירן נאכט נאָך נאכט, ביז מ׳איז געפֿאָרן ציען די „נומערן".

ביים צוריקקומען. איז פֿינסטער געוואָרן אין שטעטל. מ׳האָט דערציילט, אז ס׳איז א שרעקלעכע „שחיטה", „מ׳שניידט" אויף רעכטס און אויף לינקס, יעדער איינער האָט ממש דערפֿילט א חלף אויפֿן האלדז. מ׳פֿלעגט זיך צוזאמענקומען אין גערער שטיבל און מיט גרויס כוונה. גע־גרייט צום יום־הדין.

איינמאָל איז די „גווארדיע" געגאנגען פון שטוב צו שטוב און צוזאמענגענומען וואָס ס'האָט זיך נאָר געלאָזט, קיינער האָט זיך נישט געטאָרט אריינמישן, אפילו די „מענטע", דער געשטופּלטער סטראזשניק מיט די לאנגע וואָנסן, וואָס די גאנצע שטאָט האָט געציטערט פאר זיין קוק, איז דאָס מאָל געשטאנען און צוגעקוקט, נישט גערעדט קיין וואָרט. ער פלעגט בלויז פון וויטן נאָכגיין און זאָגן: „דזיש טשעבא הולאַטש — יוטראָ כיק — מלאך־המות", און ביים וואָרט „כיק", פלעגט ער א מאך טון מיט דער האנט איבער דעם האלדז, און יעדער איינער האָט פארשטאנען, אז דאָס מיינט צו זאָגן, אז מאָרגן איז א „שחיטה".

די לעצטע נאכט פארן פאָרן צום „שטיין", פלעגט די „גווארדיע" פון די אלע צוזאמענגענומענע זאכן. מאכן א סעודה. און ווייל אין יענעם יאָר איז צווישן זיי געווען יאָסעלע מענדל־בנימינס, דעם גבירס זונדל, האָט מען באשלאָסן, אז די סעודה זאָל זיין אין גערער שטיבל, וועלכע איז געווען ביי מענדל בנימינס אויפן הויף, און זיין צווייטע ווייב, וועלכע מ'האָט גערופן „מאדאם", האָט מען מכבד געווען, אז זי זאָל טאקע די סעודה אָנגרייטן.

די נאכט פון דער סעודה פלעגט פארטיילט ווערן אויף דריי „אשמורותן": אין דער ערשטער „אשמורה", האָט זיך יעדער איינער צוגעגרייט צום יום־הדין, אין דער צווייטער „אשמורה", האָט מען געפּראוועט די סעודה, און אין דער דריטער, — איז געווען דער פּריזיוו — יעדער באזונדער איז אויפגערופן געוואָרן מיט א ניגון, ווי צו דער תורה, מ'פלעגט אים בודק־זיין און ווי דער דין — געבן א בילעט, און פּונקט ווי קאָצק האָט באשלאָסן, אזוי איז געווען. ווען מ'איז פארטיק געוואָרן מיטן פּריזיוו, האָט מען געדאווענט מיט מנין, און אוועקגעפאָרן צום אמתן יום־הדין.

אין דער ערשטער „אשמורה" פון דער לעצטער נאכט, האָב איך זיך ארויפגעדראפּעט אויפן דעכל פון קעלער, וועלכעס איז געווען צוגעטשעפּעט צו דער דרום־וואנט פון גערער שטיבל, און דורכן פענסטער אריינגעקוקט.

אָנגעשפּארט ביי א שטענדער, איז געשטאנען יאָסעלע מענדל בנימינס, וועלכן מ'פלעגט רופן „יוסף הנשיא", ווייל ארום זיין קינדישן

פנים האָט זיך צעוואקסן א בלאָנד בערדעלע מיט א סך שפּיצן. און ביי דער „גוואַרדיע" האָט ער געהייסן „יאָסעלע פאַראוואָז", ווייל ער האָט זיך דורכגעלעכערט דאָס הייטל פון אויער, און אז ער פלעגט צוהאלטן די נאָז, איז ארויס א פייף, אז מ'איז דערציטערט געוואָרן.

אז מ'פלעגט אמאָל א קוק טון אויפן קאָצקער מארק און געזען גיין א געפלאָכטענעם קויש, וועלכן די אייער־סוחרים טראָגן אויפן אקסל, ווען זיי גייען אין דאָרף, האָט מען געדארפט וויסן, אז פון דער אנדערער זייט קויש, וועט מען זען א גערגעלע וואָס וואקסט ארויס פון א „נפשל", וועלבער ווערט אויפגערופן צו דער תורה — יעמוד ר' אברהם יעקב יצחק יוסף חיים.

ווען דער „נפש" איז מיט מזל געבוירן געוואָרן, האָט ביי זיין טאטן זיך פארריסן די נאָז, וואָס ער האָט סוף־כל־סוף זוכה־געווען א נאָמען צו געבן. נאָך זיין לאנג פארשטאָרבענעם פאָטער אברהם יעקב. ביי זיין מאַמען ווידער האָט זיך נעבעך די נאָז ארויפגעלאָזט, ווייל זי האָט געוואָלט א נאָמען געבן נאָך איר פארשטאָרבענעם טאטן, יצחק יוסף. און עס איז פארגאנגען אזוי ווייט, אז עס האָט ממש געהאלטן ביי א גט, נאָר שכנים האָבן זיך ארייגעמישט, געמאכט א פשרה, מ'זאָל א נאָמען געבן נאָך ביידע. א צייט שפּעטער איז אונדזער „נפשל" נעבעך קראנק־געוואָרן און עס האָבן נישט געהאָלפן קיין רפואות און סגולות, ביז מ'האָט אים ווי דער שטייגער, ליגנדיק אין בעט פארקנסט מיט זיינער א קרובה, א מיידעלע פון א יאָר ניין, און אים צוגעזעצט א נאָמען חיים. און גאָט האָט געהאָלפן — ער איז ברוך־השם געזונט געוואָרן. דריי יאָר נאָך בר־מצוה, מיט מזל געפירט צו דער חופה. ווען ער איז אלט געווען איין און צוואנציק יאָר און געדארפט שטיין צום פּריזיוו, איז ער ברוך־השם שוין געווען א טאטע צו פיר פיצלעך קינדער. און דאָס פינפטע, האָט מען געשמועסט, איז אין וועג. און אונדזער ר' אברהם יעקב יצחק יוסף חיימל איז יענעם יאָר אויך געווען צווישן דער „גוואַרדיע".

ער איז געלעגן צוזאמענגעקנאדערט ווי אן אלט אויסגעדאוונטער טלית, ווייל מ'האָט אים צוגעזאָגט, אויב ער וועט זיך אביסל אָפּצערן און קלענער מאכן, וועט ער קריגן א „סטראָטשקע".

קאָצק האָט פארמאָגט א ייד מיט א קורצן פוס, מיט א בעלמע אויפן

אויג. ער איז געווען סאַרוועך, דאַנערשטיק און פרייטיק פלעגט ער האַנדלען מיט פיש, גערופן האָט מען אים „חיים טשוואַק״. ווען ער איז איינמאָל געפאָרן זיך זען מיט א כלה, און זי האָט אים געפרעגט, פאַרוואָס ער גייט נישט גלייך, האָט ער געזאָגט, אז דער שוסטער האָט איבערגעלאָזט אין זיין שטיוול א טשוואָק. חברה האָבן דאָס אויפגעכאַפּט און דערביי איז עס פאַרבליבן ביזן היינטיקן טאָג. און ר׳ חיים איז אויך געווען צווישן דער „גוואַרדיע״.

אויף א באַנק איז געשטאַנען דער קורצער פוס פון „חיים טשוואַק״. צום לענגערן פוס, וועלכער האָט געהאַנגען אין דער לופט, איז געווען אָנגעבונדן א צענער־פונט, כדי עס זאָל שלעפן און אים נאָך מער אויסציען.

אויף א טיש איז געזעסן „חיימל טאַטשקע״ — א מענטשעלע גרויס ווי א פינטעלע, געטרונקען וואַסער, פון וועלכע מ׳ווערט ברוין און בלוי, און זיינע פיס האָבן אראָפּגעהאַנגען, כדי זיי זאָלן געשוואָלן ווערן.

אין קאָצקער מאַרק האָט געוווינט א ייד מיטן נאָמען „דודל פויקער״. ער איז אמאָל חתן געוואָרן מיט א יתומה און אָפּגעלאָזן דעם שידוך. און ווייל די כלה האָט אים נישט געוואָלט מוחל זיין, פלעגן ביי אים רחמנא ליצלן שטאַרבן די קינדער אין דער „וואַך־נאַכט״.

איינמאָל ווען זיין ווייב איז געגאַנגען צו קינד, איז ער אריין צום קאָצקער, זיך אוועקגעלייגט אויף דער שוועל, געוויינט און געשריען, אז דער רבי זאָל מבטל־מאַכן די „גזירה״. דער רבי איז ארויס פון בית־מדרש, אים אָנגעהויבן טרעטן מיט די פיס און שרייען: —„אוועק פון מיינע אויגן פושע ישראל״. פלוצלינג איז דער רבי בלאַס געוואָרן, האָט זיך אראָפּגעבויגן און אָנגעהויבן בעטן: „שטיי־אויף, מיין קינד״. דודל איז צעמישט געוואָרן און ווייטער ליגן־געבליבן, ביז דער רבי האָט אים קוים איינגעבעטן, אז ער זאָל אויפשטיין.

ווען ער איז אויפגעשטאַנען, האָט דער רבי געזאָגט: —„גיי אהיים, דיין ווייב וועט האָבן א בן־זכר, רוף אים שמחה, און איך וויל זיין סנדק״.

מ׳קען זיך שוין פאָרשטעלן, וואָס פאַר א קנאַקעדיקער ברית ס׳איז דעמאָלט געווען. גלייך נאָכן „יידישן״ האָט דער רבי אַלעמען געהייסן זיך אויסשטעלן ארום אים, גענומען דאָס קינד אויפן האַנט און געזאָגט: „הער, שייגעץ, אויב דו וועסט קריכן אויפן לייטער, זאָלסטו נישט ציילן די שטאַפּ־

לען, און ביז דיין חופּה זאָל מען דיר אָנטון געקנעפּלטע מייטקעלעך". חסידים האָבן געזאָגט, אז אין רבינס ווערטער שטעקט א גרויסער סוד, און ביז דער חופּה האָט שמחהלע געטראָגן קינדערשע מייטקעלעך, מיט א שפּאַלט פון הינטן, און ווייל זיין העמד פלעגט אים ארויסהענגען, האָט מען אים גערופן „שמחהלע ווידל", און אונדזער „ווידעלע" איז אויך געווען צווישן דער „גוואַרדיע".

ער האָט אוועקגעשטעלט א טיש אויף א טיש, פון אויבן א באַנק, זיך ארויפגעדראפּעט אין דער הויך, אראָפּגעשפּרונגען איינמאָל און נאָכאמאָל. חברה האָבן געזאָגט, אז ער פּאָמפּעט אָן זיין „לופט-באַלאָן".

עס האָט זיך געענדיקט די ערשטע „אשמורה", די צווייטע, אויך די דריטע. פאַרטאָג איז געוואָרן א יללה. אין מאַרק זענען געשטאַנען וועגענער, אויף וועלכע ס'זענען געזעסן די פּריזיוואָניקעס, ארום און ארום — מענטשן, און דאָס גאַנצע שטעטל האָט געוויינט.

יד

אויף די „פּריזבעס"

גייענדיק איינמאָל אין א פרייטיק פאַרנאַכט מיטן טאַטן פון מקוה, האָב איך דערהערט א געשריי. צוקומענדיק צום הויז פון דודל „לויתן", האָב איך געזען ווי אויף דער נאַסער שמאַטע, מיט וועלכער מ'וואַשט דעם פּאָל, איז געלעגן זיין ווייב, זיך געוויקלט פון ווייטיק; און ער מיט א ווילדער רציחה טרעט זי מיט די פיס. די קינדערלעך זענען ארומגעלאָפן האלבנאַקעטע, געביסן די הענטעלעך און געוויינט.

דודל „לויתן" איז געווען אן אָנגעזעעענער באַלעבאָס. געדאַווענט אין קאַרלינער שטיבל, געהאַט א שיין הויז און א גרויסן שפּייכלער אָנגעשטאָפּט מיט פיל גוטס. מיט אלעם האָט ער געהאַנדלט און טאַקע דערפאַר האָט מען אים גערופן „לויתן", ווייל ער האָט געוואָלט איינשלינגען די וועלט.

קומענדיק פון דאַווענען אין זעלבן פרייטיק-צו-נאַכטס, ווען דער טאַטע האָט אָנגעהויבן מיטן תקיפותדיקן ניגון זאָגן „אשת-חיל", האָב

איך א וויין־געטון און גלייך זיך צוגעטוליעט צו דער מאמען, וועלכע איז געזעסן יענעם מאָל און א סך אנדערע מאָל, סיי שבת סיי יום־טוב, ביים קוימען, אין דער צייט ווען מיר אלע פלעגן זיצן און עסן ביים טיש.

יענעם פרייטיק־צונאכטס האָב איך בשום אופן נישט געוואָלט צוגיין צום טיש, נאָר געבליבן ביים קוימען נעבן דער מאמען. דער טאטע האָט מיך געשלאָגן און צום סוף ארויסגעוואָרפן אין פינסטערן „הויז". איך האָב דאָרט אזוי לאנג געוויינט, ביז איך בין איינגעשלאָפן.

אויפצומאָרגנס איז דער טאטע ארומגעלאָפן א צעקאָכטער. געמאכט קולות, געשריען, אז ער האָט מיך אביסל צופיל אָפּגעלאָזן און צוגעזאָגט, אז ער וועט זיך ערשט איצט צו מיר נעמען. דעם זעלביקן שבת נאָכן עסן, ווען ער האָט זיך צוגעלייגט שלאָפן, האָט ער מיטן האנטוך מיך צוגעבונדן צום בעט, כדי איך זאָל נישט קענען ארויס צו דער חברה.

נאָכן שלאָף האָט ער מיך אויפגעבונדן און גלייך גענומען צום לערנען. צוערשט האָבן מיר געלערנט „פּרקי־אבות", דערנאָך פארשידענע מוסר־ספרים, וועגן „יצר־טוב" און „יצר־הרע", גיהנום און גן־עדן. איך האָב אלץ געטון און געשוויגן.

נאָך מעריב, ווען מיר זענען געגאנגען אהיים פון מעזריטשער שטיבל, האָב איך געטראָפן דעם שול־שמש, וועלכער איז אויך געווען „באגרעבער", ארויסגיין פון „לויתנם" הויז, מיט א לאמטערנע אין דער האנט און א ברעטל אונטערן אָרעם, אויף וועלכן ס'איז געלעגן עפּעס איינגעוויקלט אין ווייסן, און איז געגאנגען צום בית־הקברות, — האָב איך פארשטאנען, אז ער גייט מקבר־זיין א „נפלע". און אזוי איז טאקע געווען, דעם „לויתנם" ווייב האָט נעבעך מפּיל־געווען.

מ'האָט אָנגעהויבן רופן פעלדשערס און דאָקטוירים. זי האָט אָבער קיינעם נישט צוגעלאָזט און אז זי פלעגט דערזען דעם מאן, האָט זי אָנגעהויבן געוואלדעוועט — „אוועק פון מיינע אויגן, מערדער, רוצח!"

אויף די „פּריזבעס" זענען גוטהארציקע ווייבער געזעסן, האָבן איר־מזל באוויינט — „א רחמנות נעבעך — האָט חיה־שרה דעם געלן מענדלס געזאָגט — „זי האָט שוין קיין עין הרע פיר מיידעלעך און קען נעבעך צו קיין זכר נישט קומען.

— „שוין דאָס דריטע מאָל ווי זי מפּילט — האָט א צווייטע יידענע

זיך אָנגערופן — די ערשטע צוויי מאָל איז נישט געווען אזוי געפּערלעך, אָבער איצט, איצט דאַרף זי נעבעך האָבן גרויס רחמים" — פריער „זיין ליבער נאָמען", דערנאָך דער דאָקטאָר, אָבער ווער ווייסט, ווער ווייסט.

— „דאָס מאָל איז עס איר געקומען פון שרעק", — האָט א בלאַסע יידענע מיט א „וצדקתך" פּנים געזאָגט — „זי האָט זיך דערשראָקן, פאר א הונט האָט זי זיך דערשראָקן, צווישן מנחה און מעריב, אויסגעגאָסן אומריינע וואַסער אָן א פאַרטוך, און האָט א פּנים דריי מאָל „היט זיך, היט זיך" נישט געזאָגט".

מיט די אייגענע רחמנות־פּנימער האָט מען אָנגעהויבן רעדן פון אים, פונעם „לויתן" — ווי ער ליידט נעבעך אזעלכע צרות, אז עס רייסט ביים האַרץ.

דערביי האָט זיך אויפגעשטעלט א תקיפותדיקע יידענע מיט א פּאָר גראָבע ליפּן און א האָריקע בראָדאַווקע אויף דער גאָמבע און געשריען: — „איך פאַרשטיי אים נישט, פאַרוואָס גט ער זיך נישט מיט איר. האָט איר געהערט א חוצפּה, זי לעבט ביי אים ווי א בת־מלכה, צוויי שטובן און א קיך, ער ברענגט אהיים כל־טוב און זי קען אפילו קיין בן־זכר נישט האָבן, און שטייט נאָך גרויס".

אויף אַנדערע „פּריזבעס", זענען אַנדערע ווײַבער געזעסן, האָבן אויך דערפון גערעדט, נאָר גאַנץ אַנדערע סיבות געפונען. איינע האָט געזאָגט, — אז זי איז סתם א שלים־מזל. די צווייטע האָט געזאָגט, — עס איז באַשטימט א „בייז אויג", און עס זענען אויך געווען אזעלכע, וואָס האָבן געזאָגט, — אז עס קומט פון שלעכטע חלומות.

איינמאָל, ווען איך בין, ווי דער שטייגער, מיט די חדר־יינגלעך אין א פאַרנאַכט אַרויס הינטערן שטאָט און געבליבן שטיין ביים שעכט־הויז, האָב איך זיך דערמאָנט אָן די מעשהלעך, וואָס די קינדער האָבן מיר אמאָל דערציילט. און א טראַכט געטון וועגן דעם דאָקטאָרס הונט „פּודעל", וועלכער פלעגט מיט אזוי פיל ליבע און רחמנות יעדן פרימאָרגן אָן שום דיבורים צוברענגען א גנבהשן זעמל דער צויג מיט די הינטעלעך...

דעם „לויתנס" ווייב איז ברוך השם געזונט געוואָרן, האָט מיט מזל א בן־זכר אויך געבוירן, נאָר א קורצע צייט שפּעטער ווידער מפּיל געווען און געמאַכט דעם „לויתן" פאַר אן אלמן.

אויף די „פּריזבעס” האָבן, ווי דער שטייגער, גוטהאַרציקע ווייבער מענטשלעכע מזלות באַווײַנט. — „אַ רחמנות נעבעך — האָבן זיי געזאָגט — אַן אַלמן מיט פינף קליינע יתומימלעך. — און וועגן דער אַלטער יידענע, וועלכע איז נאָכגעגאַנגען ביי דער לוויה און געשריען: — „רוצחים, וואָס האָט איר דערהרגעט מיין קינד” — האָבן די „פּריזבע”־ווייבער געזאָגט, אַז זי איז אַ זשעליכאָווערין, דער פאַרשטאָרבענערס מאַמע.

קאָצקער יידן, וואָס פלעגן אַרומפאָרן אויף ירידים, האָבן ליצנותדיק דערציילט, אַז אין זשעליכאָוו לויפט אַרום אַן אַלטע יידענע צווישן די קאָצקער שטעלן און שרייט ווי אַ משוגענע:

— אַרויס פון מיין שטאָט, רוצחים, איר האָט מיר דערהרגעט מיין קינד.

טו

מ'האָט מיך אָפּגענאַרט

אין מיין וועלט האָט זיך כסדר אַרומגעפּלאָנטערט „דאָס פינסטערע גלות”, און די דריי ווערטער האָבן מיר ממש אָנגעהויבן וויי־טון. ביי יעדער געשעעניש, ביי יעדער געלעגנהייט, פלעגט זיך דאָס ערשטע דערהערן — וואָס קען מען טון, אַז מיר זענען נעבעך אין דעם פינסטערן גלות — אָדער — „זיין ליבער נאָמען” זאָל אויף אונדז רחמנות האָבן און אַרויסנעמען פון דעם פינסטערן גלות. — קודם כל האָב איך געוואָלט וויסן, וואָס איז דאָס „פינסטערע גלות”, און פאַרוואָס האָבן דווקא מיר זיך אין אים אַריינגעזעצט, כדי „דער ליבער נאָמען” זאָל אונדז דאַרפן אַרויסנעמען, און ווער איז דאָס אייגנטלעך „דער ליבער נאָמען”, וואָס מ'דאַרף אים אַזוי לאַנג בעטן.

אַזוי האָבן זיך געטראָגן די טעג, געצויגן די נעכט, פאַרפּלאָנטערטע מיט אָן אַ שיעור פראַגן. איך פלעג אַרומגיין אַ פאַרטראַכטער, ביים לערנען בין איך געזעסן אַ פאַרחלומטער. דער רבי פלעגט זאָגן, אַז איך קלער, ווי דער הונט האָט דעם פּוליק. די חברים האָבן מיר אַ נאָמען געגעבן „אַברהמעלע בעל־מחשבות”. מ'האָט כסדר דערציילט פון שחיטות, פּאַנראַמען. אין גרויסע שטעט האָבן די יידן אָנגעהויבן בויען שולן, ווי

„תפלות”, להבדיל. אין קליינע שטעטלעך האָט זיך אריינגעריסן ר”ל דער שמד און אָנגעמאכט „חורבות”. קאָצקער יידעלעך זענען ארומגעלאָפן מיט דערשראָקענע אויגן, אין אלע ווינקעלעך געזוכט, געשנאפּט, ווייבער האָבן קנייפּנדיק די באקן איינע דער אנדערער דערציילט, אז — מעבעלע וואליגאלאווסקים טאָכטער איז אנטלאָפן מיט א שייגעץ און דער קאָצקער נלח וועט זי שמדן.

מעבעלע איז אריין צום רבין ר’ יושע מיט א געוויין, אוועקגעלייגט אויפן טיש א בייטל געלט פאר אָרימעלייט, געפאלן צום רבינס פיס און געבעטן א „תשובה” פאר זיין חטא, ווייל —מ’האָט געזאָגט— אויף מעבעלען איז געקומען אן עונש מן השמים.

וואליגאלאווסקע איז געווען א קליין דאָרף, דורך וועלכן עס האָט זיך געצויגן א טייכל. מעבעלע האָט דאָרט געהאט א ביר־שענק, און ווען עס זענען אמאָל געקומען שלעכטע צייטן, האָט ער גענומען א ברעטל, אָנגעטריפט א ליכטל, עס אָנגעצונדן און ביינאכט ארויפגעלאָזט אויפן טייך. ווי די גויים האָבן דאָס דערזען, איז געוואָרן א געוואלד, אז גאָט האָט זיך באוויזן. די מעשה איז אָנגעקומען צום טשענסטאָכאָווער ביסקופּ און ער האָט געגעבן א באפעל, אז מ’זאָל אויף יענעם אָרט, ווו דאָס ליכטל האָט זיך באוויזן, אויפשטעלן א גרויסע „תפלה” און יעדן יאָר זאָלן דאָרט זיין א חודש צייט „אדפּוסטן”. און עס האָט גאָרנישט לאנג געדויערט, ווי אונדזער מעבעלע איז געוואָרן אן „עושר”. נאָר זיין בת־יחידקע מלכהלע האָט זיך פארליבט אין א שייגעץ, וועלכער פלעגט ארומפאָרן אויף „אָדפּוסטן” פארקויפן צלמים און „טריפה־פסול”, און טאקע מיט אים איז זי אנטלאָפן.

איינמאָל האָט זיך אין מארק דערהערט א געשריי: „די שמדקע שפּאצירט מיטן שייגעץ הינטערן שטאָט”, און גלייך איז געוואָרן א געלויף, מיט פויסטן, שטעקנס, קאָטשערעס און לאָפּאטעס.

אויף דער לאָנקע, הינטערן גלחס סאָד, האָבן שפּאצירט א שייגעץ מיט א שיקסע. מעבעלעס ווייב איז זיי נאָכגעלאָפן, געוויינט און געבעטן.

דאָס איז געווען דאָס ערשטע מאָל, ווי מלכהלע האָט זיך אָנגעטון ווי א שיקסע, און איז ארויס מיטן שייגעץ שפּאצירן. מעבעלעס ווייב האָט זי גלייך דערקענט, איז צוגעפאלן, אָנגעהויבן קושן זייערע פיס, דער טאָכ־

טערס, דעם שייגעץ, געוויינט, געשריען, גערעדט וואָס עס איז איר נאָר געקומען אין מויל.

צוערשט האָט זיך מלכהלע אפילו נישט געוואָלט אומקוקן, דערנאָך האָט זי אָנגעהויבן שרייען: — „גיי! גיי דיר צו דיינע „פארכאטע זשידעס״. מעכעלעס ווייב האָט אויפגעהויבן די הענט, גלייך ווי זי וואָלט אויף זיי די גאנצע „תוכחה״ ארויפגעוואָרפן. פלוצלינג האָט זי דערזען דעם לויפנדיקן עולם מיט שטעקנס אין די הענט, האָט זי אָנגעהויבן שרייען: — „מלכהלע, אנטלויף! זיי וועלן דיך דערהרגענען! האָב רחמנות אויף דיין אומגליקלעכער מאמע, אנטלויף! און מיט די אויסגעשפרייטע הענט זיך א לאָז־געטון צום עולם און ווי א צעקאליעטשעטע חיה געשריען: — „דערהרגעט נישט מיין קינד! דערהרגעט נישט מיין איין און איינציק קינד״.

פון די פויסטן זענען הענט געוואָרן, די שטעקנס האָבן זיך אראָפגעלאָזט, נאָר מיטן זעלבן אימפעט ווייטער געלאָפן ביז צום גלחס סאָד. דאָס פאָר איז אויף דער אנדערער זייט שוין געווען. ביים סאָד זענען אלע ווי איינער שטיין־געבליבן, און איין געדאנק איז אויף די פנימער ווי אָנגעשריבן געווען — „ווייטער גיין קענען מיר נישט, מיר זענען אין גלות״.

די „שמדקע״ איז ארויף אויפן פלויט, אויפגעהויבן איר שיקסעקליידל און געוויזן דאָס וואָס עס איז נישט שיין צו שרייבן. דערנאָך זיך אויסגעדרייט, ארויסגעשטעקט א צונג, א שפיי־געטון אויפן עולם, און איז פארשוואונדן.

דער עולם האָט זיך נעבעך אויסגעדרייט. און מיט אראָפגעלאָזטע קעפ אהיימגעגאנגען.

אין א פארנאכט, א פאָר טעג שפעטער, האָט אין דער „תפלה״ א פייערל געברענט, דעמאָלט האָט מען געזאָגט — היינט פירט מען מלכהלען צו דער שמד. מענטשן זענען ווי שאטנס, מיט פארטרויערטע פנימער ארומגעגאנגען, און מיט ווייטיק שטיל ווי צו זיך אליין גערעדט — „רבש״ע הלוואי די תפלה זאָל איינגעזונקען ווערן״. אין בית־מדרש האָבן אלטע יידן שווער געזיפצט, וואָס די וועלט איז ר״ל אזוי זינדיק. די בעלי־הזוהר האָבן אויפגעוויזן מיט אותות ומופתים, אז משיח דארף קומען, און געזאָגט אז ס׳וועלן זיך אָנהייבן „מלחמות גוג ומגוג״, ווייל ביי די „שקיעות״ זענען רויטע הימלען.

מעכעלע האָט פאר חרפה זיך אראָפגעוואָרפן פון א ווינט־מיל און דערממיתט. זיין ווייב איז פאר צרות משוגע־געוואָרן. און אויף קאָצקער „אָדפוסטן" אָדער סתם חגא־טעג פלעגט מען גאנץ אָפט א טייטל־טון מיט א פינגער אויף א שטעל, ווו מ'האָט פארקויפט „טריפה־פסולען" און צלמים און דערביי געזאָגט, האלב מיט חוזק, האלב מיט ווייטיק — אָט שטייט זי, אונדזער שאנדע!

עס האָבן אָנגעהויבן קומען יידן. איינער נאָכן אנדערן, אָנגעטון אין זיידענע קאפאָטעס, מיט סאמעטענע היטלען. ארומשפאצירט פון הויז צו הויז, מיט צעריסענע „פאראסאָלן". געזאָגט מוסר, געהאלטן דרשות, און דאָס גאנצע שטעטל איז פול געוואָרן מיט בעלי־תשובה. און איך האָב בשום אופן נישט געקענט פארשטיין, פארוואָס שלאָגט מען אונדז? און אז מ'שלאָגט, פארוואָס שמדט מען זיך? און אז מיר זענען שוין געשטראָפט מיט קלעפ און שמד, פארוואָס מוסרט מען אונדז נאָך?

אין עשרת ימי תשובה האָט זיך אָנגעהויבן רודערן ביי אונדז אין שטעטל, אז עס דארף קומען דער „שניידערישער מגיד". גלייך האָבן זיך אין אלע ראָגעס אויסגעקלעפט קוויטלעך, אז „שבת־שובה" וועט ער האלטן א פייערדיקע דרשה אין דער שול.

יענעם שבת נאָכן עסן איז קיין איינציקער נישט געשלאָפן. אפילו מיין טאטע, וועלכער פלעגט בכלל נישט האלטן פון מגידים, איז צום „שניידערישן מגיד" דאָך געקומען.

מיין גרויסער ברודער האָט מיך ארויפגעשטעלט אויפן אקסל און קוים זיך דורכגעשטופט צום באלעמער. די שול איז געווען פול געפאקט, אפילו דער פאָליש, עס האָט געקאָכט ווי אין א קעסל. פון דער ווייבער־שול, פון אויבן, האָבן ארונטערגעקוקט טשיפיקעס, שייטלען און שאלן, מיט וועלכע מיידלעך האָבן צוגעדעקט זייערע האָר.

אויף דעם גרויסן באלעמער־טיש. זענען געפאלן דריי שווערע קלעפ פון שלמה־שמשס אויסגעביינערטער האנט, און עס איז געוואָרן אזוי שטיל, אז די פייגעלעך האָבן זיך פאר דער שטילקייט דערשראָקן, דורך די צעבראָכענע שויבן־פענסטערלעך ארויסגעפליגן און מער נישט געקומען.

ביי א שטענדער נעבן ארון־קודש האָט זיך אוועקגעשטעלט דער מגיד,

איינגעהילט אין טלית, די אויגן געשלאָסן און מיט א טרויעריקן ניגון, ווי ביי א הספד, אָנגעהויבן:

— „דער משורר זאָגט — דודי ירד לגנו לערוגת הבושם, דודי — דאָס מיינט מען, דער אויבערשטער, ירד לגנו — איז אראָפּ אויף דער וועלט, לערוגת הבושם — צו זיין בינטל יידעלעך, לראות בגנים, וללקוט שושנים — זיך ארומקוקן, און אויפקלייבן מצוהלעך.

ער איז געגאנגען פון משורר צום מקונן, פון מקונן צום מדרש, פון מדרש צום ילקוט, פון ילקוט צום זוהר, און מיט א זוהר אויסגעטייטשט — „ותפתח ותראהו את הילד" — דאָס מיינט מען פאָלק ישראל, ווייל זיי ווערן אָנגערופן „ילד שעשועים", און ווען די שכינה זעט — „והנה נער בוכה" — אז די יידן וויינען אויף די „מעשי נערות" — „ותחמול עליו" — טוט „זי" זיך דערבארעמען און ארויסנעמען פון גלות.

זיין רעדן איז געוואָרן וואָס אמאָל שטארקער, פייערדיקער, מיט מער ברען, די ווערטער זענען געווען ווי פלאקערן, וועלכע האָבן אָנגעצונדן די יידישע הערצער. יעדער איינער האָט אָנגעהויבן טראכטן וועגן זיינע זינד, די זינדיקע מחשבות האָבן זיך ווי געשטעלט אין האלדז, געשטיקט, די אויגן פארלאָפן מיט טרערן.

ווי דער מגיד האָט דאָס דערזען, האָט ער אָנגעהויבן שרייען — געוואלד, עס ברענט! עס פלאקערט, יידעלעך! עס ברענט אונדזער אמונה! עס פלאצט אונדזער בטחון! וויינט, יידעלעך, וויינט! טרערן לייטערן זינד! ראטעוועט אייך, און ראטעוועט מיך מיט אייך! ובא לציון גואל ונאמר אמן!"

זיינע לעצטע ווערטער האָבן זיך כמעט ווי נישט געהערט. דער עולם איז שטיין־געבליבן ווי א פארשטיינערטער, מיט די אויגן צום הימל, די העלדזער אויסגעצויגן ווי ביי טייבעלעך צו דער שחיטה.

פון דער ווייבער־שול זענען די טרערן אין דער מענער־שול געפאלן, און דאָרט איז ווי א ים פון די טרערן געוואָרן. אלץ האָט געוויינט: די ווייבער, די מענער, דער ארון־קודש, די הענג־לייכטער, אפילו דער נר־תמיד האָט געצאפלט און געוויינט.

די טרערן האָבן אויסגעזען, ווי עס גיסן זיך ארויס די שלעכטע

מחשבות פון די זינדיקע און ציען זיך אוועק אויף אלע וויסטע מדבריות. און דאָ בלייבן איבער מענטשן —נשמהלעך— לויטערע, ריינע.

ביי מנחה, ווען קהל איז געשטאַנען די שטילע שמונה־עשרה, האָט זיך געדאַכט, ווי אלע זענען ארומגענומען ווי אין „ערוגת הבושם”, ווי א בינטל בשמים און זינגען טאַנצנדיק — „אתה אחד ושמך אחד”, און די פמליה של מעלה ענטפערט — „ומי כעמך ישראל גוי אחד”.

דערנאָך האָבן ווייסע „כפרהלעך” זיך געדרייט ארום יידישע קעפ. דער שמש האָט אויסגעשפרייט אין שול שמעקנדיקע היי, דער עולם האָט זיך איינציקווייז אויסגעלייגט, און מ'האָט ארייגעציילט ניין און דרייסיק „מלקות”, געדאַוונט מנחה, געשלאָגן „על־חטא”, געטיילט „צדקה”.

נאָך דער סעודה האָבן ווי בריליאַנטן א לייכט־געטון פלעמלעך, דער „יום־הדין” האָט ארויסגעשריען פון יעדן פענסטער, עס האָט זיך געצויגן דאָס שטעטל. דורך אלע גאַסן אָנגעטון אין ווייסן אין דער גרויסער שול אריין. מ'האָט גאָרנישט געפילט, אז ס'איז געווען אין מיטן וואָך, עס האָט זיך ווי געצויגן א לאַנגער שבת, וועלכער הייסט „שבת־שובה”. קהל האָט זיך געשטעלט ווי א „מחנה שרפים” און אָנגעהויבן „על דעת המקום ועל דעת הקהל”.

נאָך כל נדרי. בין איך געבליבן מיטן טאַטן א גאַנצע נאַכט אין שול, געלערנט זוהר, געזאָגט תהלים, און ווי ס'האָט נאָר אָנגעהויבן טאָגן, האָט איינער נאָכן אנדערן געזאָגט די „ברכות”, און אלע האָבן געענטפערט „אמן”.

דער עולם איז זיך צוזאַמענגעקומען, די פנימער האָבן געפלאַמט פון קדושה, דער טרערן־קוואל האָט זיך געעפנט, איך האָב זיך דערמאָנט אינעם זוהר — „והנה נער בוכה ותחמול עליו” — און האָב ממש געהערט ווי גאָט רעדט פון „סנה” — איך האָב געזען, און איך זע, די פיין פון מיין פאָלק. „וארד להצילו”, — גיי איך אים אראָפּ אויסלייזן.

די זון האָט זיך אָנגעהויבן זעצן אויף די שפיצן ביימער, און עס האָט זיך דערהערט — „פתח לנו שער, בעת נעילת שער, כי פנה היום” — האָב איך פאַרשטאַנען, אז דער „טאָג פון גלות” גייט אוועק, עס פאַרשליסן זיך די „טויערן”, און עס עפנט זיך א נייער טויער פון דער „גאולה”.

איך האָב געמיינט, אז אויף דער בריק פון קאָצקער טייך שטייט

משיח און ווארט אויף דער „תקיעה". פון דער אנדערער זייט, ווּ עס איז געווען דער בית־עולם, עפענען זיך קברים, עס גייען ארויס די מתים, נעמען זיך צוזאמען און קומען גאנצע מחנות.

ביי קידוש לבנה וועט פון הימל אראָפּ די שכינה מיט א פּמליה. פון דער רעכטער זייט וועט אָנקומען משיח, פון דער לינקער זייט — די לעבעדיק־געוואָרענע מתים.

און דער שמש וועט אויסרופן — „ואכלתם בחפּזון" — איר זאָלט עסן איילנדיק, כדי מ׳זאָל נישט אויפהאלטן די גאולה.

ס׳האָט זיך געענדיקט נעילה, אָנגעהויבן דאווענען מעריב. אין שול איז געוואָרן א געשריי, א געפּילדער: דער זוכט א שוך, דעם פעלט א קאלאָש, עס איז געוואָרן א געשלעג איבער די איבערגעבליבענע שטיקלעך ליכט און א געשטופּ, ארויס, ארויס, אין דרויסן ארויס.

אויפן הימל האָט זיך געצויגן א לבנה, א קאלטע, ווי נעכטן, אייערנעכטן. פון וועג, וואָס פירט צום טייך, זענען אָנגעקומען פּויערישע וועגענער אָנגעפּילט מיט היי. אין דער זייט פון בית־עולם. איז געווען א שטילקייט ווי דער טויט אליין.

אויף דער גאס איז געוואָרן א שמחה. מ׳האָט זיך אָנגעהויבן ווינטשן — „איר זאָלט האָבן אלעם גוטס געפּועלט", — האָט מען געשריען, געשריען און געלאָפן. איך האָב פּלוצלינג דערפילט ווי איך בין אליין. איך בין געגאנגען און געגאנגען, ביז איך בין סוף־כל־סוף אהיימגעקומען. אוועקגעפאלן אויפן בעט און אָנגעהויבן וויינען.

מיך האָט פארדראָסן, פארוואָס מ׳האָט מיך אזוי מיאוס אָפּגענארט...

טז

פוןביידע זייטן מארק

פון ר׳ יונתן אייבשיץ צווישטאָקיקע „קאמעניצע", ווּ עס האָט געוווינט דער רב, און די איין און איינציקע אפּטייק, האָט זיך געצויגן א שורה מיט „געהויבענע" הייזער, וועלכע זענען ווי להכעיס שטיין־געבליבן

געבן וועלוול בלאַכאַזש, גלייך ווי זיי וואָלטן געזאָגט: סטאָפּ, ווייטער גייען מיר נישט.

פון גרינעם מאָך, וועלכער איז צעוואַקסן־געווען אויף די האַלב־פאַרפוילטע שינדלענע דעכער, האָט מען געזען, אַז דאָס זענען ירושות פון דורות. ביז דער ערד כמעט פלעגן אַראָפּהענגען, ווי ציגיינערישע אוירינגלעך, די צעקאַליעטשעטע לאָדנס.

יעדעס הייזל האָט געהאַט אַ „פּריזבע״, צוויי־דריי טרעפּלעך, ווּ ס'פלעגן זיך אויסזעצן ווייבער, לייענען „צאינה וראינה״, רעדן לשון־הרע, אָדער געבן דעם רבש״ע עצות, ווי צו פירן זיין וועלט.

פון צווישן די אַלע הייזלעך, האָט איינס אַרויסגעשיינט, שענער פון אַלע, ריינער פון אַלע, און אויך אַ ביסל העכער פון אַלע. דאָס איז געווען דאָס הויז פון ר' שבתי נגיד.

ווען איך האָב ר' שבתין צום ערשטן מאָל געזען, איז ער קיין נגיד שוין נישט געווען, ער האָט אָבער נאָך פאַרמאָגט אַ ליולקע מיט אַ זילבערנעם ציבוק, אַ שטעקן מיט אַ זילבערנער גולע, אַ טלית מיט אַ זילבערנער עטרה, און אַ ווייסע זילבערנע באָרד. האָב איך אים גלייך אַ נאָמען געגעבן „ר' שבתי דער זילבערנער״.

מ'האָט דערציילט, אַז ער האָט געהאַט אַ זון, אַ למדן, אַ מופלג. ר' שבתי האָט אים איבערגעגעבן אַלע זיינע געשעפטן פון האָלץ, און ער איז געוואָרן אַ „דאַנציגער״ סוחר. איינמאָל אין אַ ווינטער־נאַכט, ווען ער איז געפאָרן פון וואַלד אַהיים, זענען די פערד אַראָפּ פון וועג און געבלאָנדזשעט אַ גאַנצע נאַכט, דעמאָלט האָט ער זיך פאַרקילט, קראַנק געוואָרן, פאַרקרענקט דאָס גאַנצע פאַרמעגן, געשטאָרבן, און איבערגעלאָזט זיין ווייב אַן אַלמנה מיט צוויי קליינע יתומהלעך: ליבעלע און פרומעלע.

טשיפּע די אַלמנה איז גלייך אַריבער צום שווער אין הויז, געעפנט אַ ביר־שענק, און דאָס איז געווען די משפחה.

ר' שבתים הויז האָבן אַלע ליב־געהאַט, יידן און גויים, להבדיל, דייכע און אָרימע. אין פאַרנאַכטן פלעגן זיך דאָרט פאַרזאַמלען חדר־קינדער, אויפקלייבן די דורכגעלעכערטע קאָרקעס און פּעקעלעך פון פּאַפּיראָסן, ווּ ס'איז געווען אויסגעמאָלן אַ ציגאַנקע אין אַ רויטער קלייד, מיט גרויסע אוירינגען און אויפגעשריבן „האַי־דאַ־נאַ״.

אז עס פלעגט אמאָל אוועקפאלן אָן אָרימאן, א פארחלשטער אין „הקדש”, איז דאָס ערשטע געווען — עפּעס ברענגען פון ר׳ שבתין, אָדער אריינפירן צו ר׳ שבתין.

און ווען מ׳איז אריין עפּעס ברענגען, האָט מען זיך נישט באנוגנט מיטן בלויזן געבן א יאיכעלע, א שטיקעלע עוף, „אָן אנטריפּעכטס”, אָדער א „צודעמפּעכטס”, נאָר שטענדיק איז ווער מיטגעקומען פון הויז, און מיט אייגענע אויגן געמוזט זען, ווי עס האלט, וואָס עס פעלט, און וואָס מ׳דארף. און כמעט שטענדיק פלעגט דאָס מאכן ליבעלע.

יעדן מיטוואָך האָט מען געזען טשיפּע די אלמנה ארומגיין איבער דער שטאָט, נישט אויסמיידן קיין איינציקע טיר, כדי מ׳זאָל חס־ושלום נישט פארשעמען. אָנגעטון א שבתדיקע קלייד, מיט נאָך עפּעס אָן אָנגעזענער באלעבאָסטע, מיט א ווייס טיכעלע אין האנט, צוזאמענעמען א „חשובע” נדבה.

זי פלעגט אריינקומען, אזוי שטיל, צניעותדיק, עס האָט זיך בלויז באוויזן א האנט מיט א טיכעלע און די ווערטער: „א זייער חשובע נדבה”. און די דריי שטילינקע ווערטער פלעגן עפענען יעדעס פארשטיינערט הארץ.

אפילו יענקל „אבי־געס”, וועלכער האָט געוווינען די פינף און זיבעציק טויזנט, און אויף זיין באלקן האָבן געהאנגען א ווײדל הערינג און א שטיקל צוקער: אז ער פלעגט עסן ברויט, האָט ער געקוקט אויפן הערינג און ביים טיי־טרינקען אויפן צוקער און אן אָרימאן האָט נישט געטאָרט זיין שוועל איבערטרעטן — אפילו ביי אים האָט טשיפּע ר׳ שבתים געקריגן א נדבה.

ווען זי איז אריינגעקומען אין א הויז, וואָס זי האָט געוווּסט, אז מ׳קען נעבעך נישט געבן, פלעגט זי באהאלטן דאָס טיכעלע, זאָגן: „גוט מאָרגן, איך גיי גראדע פארביי, ווייל איך זען וואָס מאכן אייערע קינדערלעך, ליבעלע האָט אייך געזען גיין פון אפּטייק טראָגן וואטע, בין איך אריינגעקומען. — האָט מיר א גוטן, הארציקע, ס׳איז ערב שבת, איך מוז גיין, דער „וואָס איך בין נישט ווערט אָנצורופן זיין נאָמען”, זאָל אייך ווייטער אָפּהיטן פון אלדאָס בייז, אמן”.

עס איז נישט געווען קיין איינציקע חתונה אין קאָצק, ווו מ׳זאָל

נישט באנוצן ר׳ שבתים טיש און בענק, טעלער און לעפל, און אממיינסטן התונות האָבן זיך טאקע אָפּגעשפּילט ביי ר׳ שבתין אין הויז.

ליבעלע און פרומעלע פלעגן אליין וואשן די פּאָלן, ריין־מאכן די לאָמפּן. שבת צום אויפרוף צוזאמענעמען די חברטעס, „געזעגענען די כלה". אינעם טאָג פון דער חופּה — די כלה אויספּוצן, באזעצן, פארן באדעקן — וויינען און דערנאָך טאנצן.

אזוי איז די משפחה געווען ווי איינגעפלאָכטן אין יעדן צער און יעדער שמחה פון דעם שטעטל ווי דער חוט־השדרה אין דעם מענטשלעכן גוף.

* * *

פונעם לאנגן בלעכענעם דאך, וועלכער האָט אָן רחמנות געדושעט די געוועלבער, וואָס זענען געשטאנען ניין איילן אין דער ערד, פון דער אנדערער זייט מארק, אנטקעגן דעם „זילבערנעם ר׳ שבתין", האָט ארויסגעטאנצט א פענסטער פון א חוצפּהדיקן בוידעם־שטיבל, גלייך ווי עס וואָלט געזאָגט — דרך־ארץ, פארכעס, איך בין דאָ באלעבאָס!

אין דעם בוידעם־שטיבל האָבן געוווינט א ברודער און א שוועסטער. שפּרינצעלע „הולטאיקע" און זישעלע „בעל־גאווה" — דער „שיקסע־יונג".

אין שטעטל האָט מען געשמועסט, אז אין דעם בוידעם־שטיבל ליגט אן אוצר. א גרויסער קופערט, וועלכער איז אָנגעשפּארט מיט פארמשכונטע לייכטער און קידוש־בעכער. ביי ירידים און חגא־טעג איז דער „בעל־גאווה" ארומגעגאנגען פון קראָם צו קראָם, מ׳פלעגט זאָגן — דער „שיקסע־יונג" נעמט ארויס דעם מארך פון אונדזערע ביינער.

און קוים האָט אמאָל ווער נאָך א „מאָגערן יריד". אָדער א „נאסע חגא" געזאָגט — ר׳ זישע, האָט רחמנות, איה"ש די צווייטע וואָך, — פלעגט ער קנאפּ נתפּעל ווערן און זאָגן גאנץ געלאסן: „ווייזט אויס, אז איר האָט פארגעסן, אז איך הייס ר׳ זישע בעל־גאווה. איך קום נישט צוויי מאָל", און איידער ער פלעגט ארויסגיין — א געשריי־טון אויפן הויכן קול: — „א ברוין־בלויע כאלערע אין אייערע טריפהנע קישקעס אריין, וואָס איר באראבעוועט מיך אין מיטן טאָג, מערדער!"

איינמאָל אין א זונטיק איז אין חדר אריינגעלאָפן די רביצן פון מארק מיט א געשריי: —„מזל־טוב! ליבעלע ר׳ שבתים איז א כלה גע־

וואָרן מיט זישעלע בעל־גאווה. איה״ש שבת־חנוכה וועלן מיר האָבן א חתונה״. — און אין איין אָטעם ווייטער געשריען — „איר זעט, נאָר בטחון דארףֿ מען האָבן. דער וואָס לעבט אייביק איז דאָך אן אבי יתומים ודיין אלמנות״.

צוערשט האָט מען דערציילט, אז ר׳ שבתי שרייבט אים אָפּ א האלב הויז. דערנאָך האָט מען געזאָגט, אז ער נעמט ליבעלען אָן א גראָשן געלט, אפילו אן אויסשטאטונג און חתונה־הוצאות איז אויך אויףֿ זישעלעס חשבון. צו די תנאים האָט זי באקומען חתימה־געלט — א גאָלדענעם בראנזילעט, א דימענטענעם פינגערל, א פּאָר בריליאנטענע אויערינגלעך און א שנירל פּערל. הלוואי „זיין ליבער נאָמען״ זאָל ווייטער רחמנות האָבן אויףֿ יתומים און עס זאָלן זיין שמחות ביי קינדער און אייניקלעך און ביי אלע יידן, אמן.

אזוי האָט יענעם טאָג דאָס גאנצע שטעטל געקאָכט און גערודערט. מ׳האָט גערעדט אין מארק, געשמועסט אין די יאטקעס, אין די גאסן, אין די געסעלעך, אויףֿ די פּריזבעס. יעדער באזונדער האָט געדאנקט „זיין ליבן נאָמען״, וואָס ער איז אן אבי יתומים ודיין אלמנות, און אָן א שיעור זיך געפרייט מיטן גליק, וואָס האָט ליבעלען געטראָפן.

עס זענען דאָך געווען אין שטעטל צוויי מענטשן, וועלכע זענען מיטן שידוך נישט גאנץ צופרידן געווען: די ערשטע איז געווען ליבעלע אליין, וועלכע מ׳האָט גלייך צומאָרגנס נאָך די תנאים דערזען א טרויעריקע, איז פון טאָג צו טאָג בלאסער געוואָרן, האָט אויפּגעהערט רעדן, לאכן; דער צווייטער איז געווען מיין ברודער מענדל. ער פּלעגט שטענדיק אריינגיין צו ר׳ שבתין, נעמען גמרות. און ווען דער טאטע האָט אים איינמאָל א זאָג־געטון — זאָג מיר, מענדל, אין ר׳ שבתים גמרות לערנט זיך בעסער ווי אין מיינע — האָט ער זיך פארשעמט, איז רויט געוואָרן, אוועקגעפאלן אויפן בעט און אָנגעהויבן וויינען. צומאָרגנס פון די תנאים איז ער אוועק צום זיידן אין דאָרףֿ, איז דאָרט קראנק געוואָרן און איינמאָל אין א פארנאכט גאנץ אומגעריכט געקומען, גענומען א פּעקעלע מיט צוזאמענגעפּאקטע זאכן און די תפילין מיטן תפילין־זעקעלע, וואָס ליבעלע האָט אים אויסגענייט צו זיין בר־מצוה, און פארטאָג, ווען אלע זענען נאָך געשלאָפן, איז ער ארויס און אוועק אין דער מאקאווער ישיבה.

יז

ליבעלעס חתונה

שטייענדיק איינמאָל אין קאָצקער מארק, האָט מען געזען גיין די צוויי שניידער־יונגען, „שימעלע בוליץ” און „וועלוועלע באמבע”, טראָגן מאשינען. און נאָך זיי — „אברהמעלע סקאש”, דעם דאמסקן שניידער, טראָגן נאָדל, פּרעס, שער און אייזן, האָט מען פארשטאנען, אז זיי גייען צו ר׳ שבתין נייען די קליידער צו ליבעלעס חתונה.

גלייך אויף צומאָרגנס האָט זיך דערהערט דאָס קלאפּן פון די מאַשינען און דאָס „שטרייקער־לידל”, וועלכעס האָט זיך ארויסגעזונגען פון וועלוועלע „באמבע”:

„ברוך שולמאן איז אין גאס געגאנגען,
געגאנגען איז ער צו דעם טויט.
געזעגנט האָט ער זיך מיט זיינע חברים,
און די באָמבע אין דער האנט”.

אברהמעלע „סקאש” איז געשטאנען ביים טיש, צוזאמענגעלייגט לייוונט, געמאָסטן, געצייכנט מיט קרייד און זיך צוגעזונגען:

„יידעלע, דיין קרוין איז דאָס פּינטעלע ייד,
פיל געליטן שוין האָט דאָס פּינטעלע ייד,
געמאטערט זיינע גלידערלעך,
געפּייניקט זיינע יידעלעך”.

האָט זיך אין שימעלע „בוליץ” צעפלאקערט די „רעוואָלוציע”, ער האָט פארקאטשעט די ארבל, די גריווע פארוואָרפן אין א זייט, געכאפּט א שער און אָנגעהויבן האקן:

„העי! העי!
דאָלאָי פּאָליציי,

דאָלאָי סאמאָדיערזשעץ
איוו ראסעי,
שוועסטער און ברידער
לאָמיר גיין באזאמען,
מיר וועלן הרגענען
דעם קיסרס מאמען".

פארנאכט פלעגן ארום הויז זיך פארזאמלען חדר־יינגלעך, גראבלען אין מיסט, אויפהייבן שטיקעלעך „סחורה", פּושקעלעך, און אז ס׳האָט זיך באוויזן א קנאָפּ, איז אוועק א געשלעג און עס האָבן זיך געשיט ווערטלעך ווי פּערל.

אז איינער האָט א געשריי־געטון : —א רוח אין דיין גנבהשן טאטן אריין, גיב אהער דעם קנאָפּ", — פלעגט אים באלד דער צווייטער ענטפערן, און גלייך אונטערטראָגן א פויסט אונטערן נאָז : — א רוח אין דיין טאטנס טאטן אריין, מיט דער מאמען פארבראָקט".

און אזוי האָט מען אוועקגענייט א גאנצן חודש, און נישט בלויז געגייט, נאָר געשטאָפּטע הינער, געפּאשעטע גענדז, קאטשינע אייער, גענדזענע אייער, אלץ האָט מען אריינגעטראָגן צו ר׳ שבתין.

אינעם גאנצן שטעטל האָט מען מיט התפּעלות גערעדט וועגן די געוואלדיקע הכנות. מ׳האָט דערציילט — אז דער חתן האָט באשטעלט א פּאָר ניקלאָווע בעטן, א שאנק מיט געטאָקטע פיס און א געשניצטן גזימס. און דאָס פּוכענע בעטגעוואנט, קישנס, איבערבעטן. און אלע האָבן זיך געפּרייט. ווייל מ׳האָט געוווּסט, אז אויף ליבעלעס חתונה וועט די גאנצע שטאָט טאנצן. און גאָט האָט געהאָלפן, עס איז געקומען די וואָך פון דער חתונה.

ביים לאנגן טיש אין דער גרויסער שטוב איז געשטאנען ביילקע די קעכין. צוזאמענגעלייגט פּופּקעס — מעגעלעך און זיך צוגעזונגען :

„פליישׁ ווייקט מען איין,
און מען זאלצט עס גוט אויס.
אן איי מיט א בלוטס־טראָפּן,
ווארפט מען ארויס.

א טעפל און א לעפל,
לויפט מען יעדער ווײַלע.
אויף גאָטס תורה,
פרעגט מען קיין שאלה".

פון דער אנדערער זייט טיש, איז געשטאנען זעלדע די לעקעך־בעקערין, אָנגעפילט גרויסע בעקן, קליינע בעקעלעך, געשניטן מאנדעלעך. איז זיך אויך צוגעזונגען:

„באבעלעך און פארפעלעך
האָבן זיך גענומען,
תשעה־באב די חתונה,
ס'איז קיינער נישט געקומען.
ווער וועט זיין דער טענצער, —
דער שפיגל און דאָס פענסטער,
ווער וועט נעמען קוואטערשאפט, —
דער בעזים און דאָס פאמעשאָף,
אנדערש איז ביי ליבעלען,
זי איז דאָך א צדיקת,
קומען וועלן אלע
גאָר אָן שום ספקות,
דער רב און די בעדערקע,
אלע וועלן טאנצן,
נאָך אביסל צימערינג
און דאָס איז אינגאנצן".

שבת צום „אויפרופן". האָט מען געפירט די כלה אין שול. זי איז געווען אָנגעטון א זיידענע קלייד. מיט א סאמעטענער „בויע", א ווייסן הוט. מיט א גרינעם פעדער. א פּאָר ווארשעווער שיך און זיידענע זאָקן. געהאלטן אין א האנט א „קרבן־מנחה"־סידור מיט א זילבערנעם שלאָס.

פון איין זייט איז געגאנגען סערקעלע די רביצן, פון דער אנדערער זייט — דעם רבס טעכטער, אָנגעזעענע באלעבאָסטעס און סתם שכנות.

ווען מ׳האָט געענדיקט לייענען די פרשה, האָט זיך פון דער ווייבע־שול א שאָט־געטון ווי א האָגל — ניס, צוקערוואַרג, מאַנדעלעך און „זכר־קיכלעך״.

דער עולם האָט אויסגעשפּרייט די טליתים. חברה קליינוואַרג האָבן זיך אויסגעלייגט אויפן פּאָל און געמאַכט יעלות. און ווי עס האָט זיך נאָר געענדיקט דאָס דאַווענען, איז דער גאַנצער עולם געגאַנגען אויף קידוש.

אין די גרויסע שטובן ביי ר׳ שבתין זענען געווען אויסגעשטעלט טישן. אין דער לענג און אין דער ברייט, מיט סערוויזן, אָנגעפּאַקט מיט האָניג־לעקעך, צוקער־לעקעך, געפּילטן פלאָדן, מאַנדל־קוכן און אייער־קוכן.

ס׳האָבן זיך אָנגעהויבן טראָגן פּולמיסקעס מיט פיש, געפּילטע, געבאַקענע, און גלייך נאָך דעם האָבן זיך אָנגעהויבן באַווייזן קוגלען. לאָקשענע קוגלען, מעל־קוגלען, קישקע־קוגלען און מעגעלעך.

איידער ס׳איז פאַרטיק געוואָרן דער עולם פון שול, האָט אָנגעהויבן קומען אַן עולם פון רבס בית־מדרש. פון די חסידים־שטיבלעך. אַלע זענען אַרויס בגילופין, און זיך געווּנטשן — „הלוואי ביי אונדזערע קינדער׳ס חתונות״.

נאָך מיטאָג האָבן זיך אַרויסגעלאָזט די קאָצקער בתולות מיט די צוזאַמענגעצויגענע גאָרסעטן און קוועטשנדיקע שיך. געקומען „געזעגענען די כלה״. מ׳האָט זיך אויסגעזעצט אויף די בענק, גענומען כיבוד, אָנגעהויבן משמח־זיין. און זינגען „דאָס יתומהלע״:

„דאָס קינד טוט זאָגן
מאַמע העלף,
אויב דו קענסט מיר נישט העלפן,
טאָ נעם מיך צו דיר,
שטיי־אויף אַלע טויטע,
שטיי־אויף אַלע געשווינד,
שטיי־אויף אַלע טויטע
און ראַטעוועט מיין קינד״.

יעדע איינע כמעט האָט אָנגעמאָסטן די חתונה־קליידער. געשטראַלט

פון שמחה. אין דער שטיל מקנא געווען. און ווען קיינער האָט נישט געזען — אויך אָפּגעזיפּצט.

הינטער די פענסטער זענען געשטאנען שניידער און שוסטער יונגען. אריינגעקוקט און זיך געחכמעט איבער די „יחסנישע טעכטער”.

אזוי האָט עס זיך פארצויגן ביז שפּעט אין דער נאכט. אלע זענען אהיימגעגאנגען, אריינגעלייגט אין די בעטן, און פארן איינשלאָפן א לאנגע צייט געחלומט מיט אָפענע אויגן, אין דער פינסטער, וועגן דעם באלדאָנקומענדיקן חתונה־טאָג.

די חתונה איז געווען אָפּגעלייגט אויף מיטוואָך. דינסטיק אינדערפרי איז אָנגעקומען די לעווערטאווער קאָפּעלע, ר׳ לייביש כלי־זמר מיט זיינע פינף בנים און דער בדחן. אלע, א חוץ ר׳ לייביש, האָבן געטראָגן לאָקירטע שטיוועלעך און גויאישע היטלען מיט גלאנציקע דאשיקעס.

ווי זיי זענען נאָר אָנגעקומען, האָט זיך גלייך אָנגעהויבן א מחלוקת איבער ירוחם „פּאניע”, וועלכער האָט געהאט א „חזקה” צו שפּילן אויף אלע חתונות מיט דער פּויק.

די לעווערטאווער האָבן ארויסגעוויזן א שטארקע תקיפות און בשום אופן נישט געוואָלט נאָכגעבן. ביז עס זענען אריינגעקומען יאנקעלע „קאָזשיאָל” און יאָסעלע „שפּיי”, די היטעלעך פאררוקט אין א זייט, אוועקגערופן ר׳ לייבישן און געזאָגט: — „הערט, ר׳ לייביש, אויב ירוחם וועט נישט שפּילן אויף דער פּויק, טאָ ברענגט באצייטנס אייער ווייב, ווייל צו קבר־ישראל וועט איר קומען אין קאָצק, און מ׳זאָל נישט דארפן ווארטן מיט דער לוויה. ארקעלע „טריפּניאק”, דער „מיזיניק”, וועלכער איז געגאנגען אין א רויטער רובאשקע, איז צוגעשפּרונגען מיט א געשריי: — „וואָס מיינט איר, מיר האָבן מו — — —, און איידער ער האָט געענדיקט דאָס וואָרט מורא, האָט ער געכאפּט א פּראסק פון יאנקעלע „קאזשיאָל” און גלייך ארונטערגעפאלן הינטערן בעט. ווען ער איז ארויס צוריק, איז שוין געמאכט געווען א פּשרה, אז זאנוול „הארמאט”, דער עלטסטער זון, זאָל שפּילן אויף דער פּויק און ירוחם „פּאניע” — קלאפּן מיט די טאצן. און מיטוואָך נאָך מיטאָג איז געגאנגען די קאפּעלע מיטן בדחן, ירוחם „פּאָניע” מיט די טאצן בראש איבערן קאָצקער מארק, נאָך זיי — א חברה יאטן, אריין צו ר׳ שבתין, צום פּאָרשפּיל.

ביי ר' שבתין איז די כלה געזעסן א בלאסע ביי אן אָפענער תחינה און געוויינט. דער בדחן האָט אָנגעהויבן זינגען „יחדשהו”, די קאפעלע האָט צוגערימפּלט און ירוחם מיט די טאצן האָט געמאכט „באם”.

די סארווערס זענען ארומגעלאָפן, מיט געוואשענע טעלער, פון קיך אין שטוב, פון שטוב אין קיך, און מיטגעברענגט ריחות פון פיש, געקאָכטע אין עסיק און אין ענגליש געווירץ.

און ווען טשיפּע די מחותנתטע האָט די קאפּעלע מכבד געווען מיט לעקעך און בראָנפן, האָבן זיך אין אירע אויגן באוויזן די ערשטע טרערעלעך.

ס'האָבן זיך פארשלאָסן די געוועלבער אין מארק, ביי ר' שבתין האָבן זיך אָנגעצונדן בליץ־לאָמפּן, ס'האָבן אָנגעהויבן גיין מחותנים, מחותנתטעס. די כלה איז געזעסן אויבן־אָן. אין איר חופּה־קלייד. די מיידלעך האָבן אונטערגעהאלטן די שלעפּס און אומגעלומפּערט זיך געדרייט.

זעכצן פּאָרן האָבן געטאנצט א „לאנסע”. אכט פּאָרלעך — א „פּאַי־דעם־פּאַן”. פיר פּאָרלעך — א „שער”. ארקעלע האָט צו זיי פארפירעריש געווונקען; עס איז אריינגעקומען דער שמש און געהייסן צוגרייטן צום „באדעקן”.

דער בדחן האָט אָנגעטון זיין זיידענע יארמולקע, זיך געשטעלט אנטקעגן דער כלה, פון ביידע זייטן — מחותנתטעס מיט ברענענדיקע ליכטלעך אין די הענט, און ער האָט אָנגעהויבן:

„שא־א־א־א!
זאָל זיין שטיל אין שטוב
און הערט ווערטער פון מיר,
איך וועל באזינגען די כלה
וואָס איז א יתומה,
וועלכע מיפירט צו דער חופּה
וואָס האָט שטאנגען פיר".

גלייך איז געוואָרן א יאָמער און א קלאָג. די קאפּעלע האָט צוגעשפּילט איינמאָל און נאָכאמאָל. און דער בדחן האָט ווייטער געזונגען:

„סיאיז היינט געווען א שאלה
ביים בית־דין של מעלה,

ווען דער מלאך מיטן שטעקן
האָט גענומען דיין טאטן פון קבר וועקן,
ער האָט זיך געטון דערשרעקן,
געמיינט, אז מ׳טוט אים צום יום־הדין וועקן,
האָט מען אים געזאָגט — ניין!
ליבעלע טוט היינט מיט איר זיווג צו חופה גיין.
ער איז ארויס צום רבש״ע מיט א געוויין,
געוויינט און געבעטן,
זיין נשמה זאָל פיר איילן פון וויטן שטיין.
טייערע כלה, דו זאָלסט זיך אויף אים ריכטן,
און איצט — —
וועט מען דיינע זיידענע האָר צעפלעכטן".

די כלי־זמר האָבן כסדר צוגעשפילט וויינענדיק, נאָך וויינענדיקער, און ירוחם מיט די טאצן האָט געמאכט „באם! באם!...״

דער כלהס פנים איז געווען באהאלטן אין די הענט. דורך די פינגער־שפאלטן זענען טרערן דורכגערונען — — — און די כשר־געטובלטע כלה האָט מיט אירע אייגענע טרערן דאָס חופה־קלייד אָפגעטובלט...

פון די זייטן האָבן גבאיטעס דער כלהס האָר צעפלאָכטן. סערקעלע די רביצן איז געשטאנען אויף א בענקעלע. און דאָס ערשטע ביסל האָר אָפגעשניטן. מאמעס האָבן עס צעכאפט, איינגעפלאָכטן אין די צעפ פון זייערע טעכטער ווייל עס איז א סגולה פאר כלה־ווערן. פלוצלינג האָט מען אָנגעהויבן שרייען: — „די כלה חלשט! די כלה חלשט!...״ די כלי־זמר האָבן אָנגעהויבן שפילן א פריילעכס — און דער חתן האָט אויף דער פארחלשטער כלה א וויס־זיידענעם טוך ארויפגעוואָרפן און מיט די אונטערפירער פארשוואונדן.

פון ר׳ שבתים הויז ביז צו דער שול האָט מען געפירט צו חופה די כלה מיט דער קאפעלע. פון ביידע זייטן זענען געריטן „חברה״ פון „הכנסת כלה״, אָנגעטאָן ווי קאָזאקן, מיט פלאקערן אין די הענט און נאָך זיי — א וועלט מיט פלעמלעך. עס האָט אויסגעזען, ווי דער הימל מיט די שטערנדלעך זענען אראָפ אויף דער ערד און פירן ליבעלען צו דער חופה.

צוריק. האָט מען געפירט חתן־כלה צוזאַמען. אנטקעגן־געטאַנצט מיט א גרויסן חתונה־קוילעטש. חתן־כלה זענען אריין אין יחוד־שטיבל. דערנאָך האָט מען זיי באַזעצט אויבנאָן. אָנגעהויבן מיט דער „גילדערנער יאָיך". יואל חזן האָט געמאַכט מי־שברכס, דער בדחן האָט אָנגעהויבן רופן דרשה־געשאַנק. פון כלהס צד, פון חתנס צד, און ר׳ לייביש כלי־זמר האָט זיך אויפגעשטעלט — צו שפּילן דאָס חתונה־שטיק.

נישט יעדער בעל שמחה איז בכוח געווען אראָפּצוברענגען די לעווערטאַווער קאַפּעלע, אויך נישט צו יעדן האָבן זיי געוואָלט פאָרן. נאָר אז ר׳ שבתי נגיד מאַכט חתונה דאָס ערשטע אייניקל, איז גאָר קיין ספק נישט געווען, אז דאָ מוזן שפּילן די „לעווערטאַווער". און אַלע האָבן געוווּסט, אז ר׳ לייביש וועט א שפּיל־טון. און אזוי איז טאַקע געווען.

ווי ר׳ לייביש האָט א נעם־געטון דאָס פּידעלע, איז דער גאַנצער עולם זיצן־געבליבן שטיל, מיט דרך ארץ, ווי פאַר א גרויסן רבין.

ר׳ לייביש האָט זיין לינקן אויער צוגעלייגט. דער סמיטשעק איז צום פּידעלע ווי כורעים געפאַלן. און שטיל, ווי מיט יראת־הכבוד דורך דער פערטער סטרונע, ביז צום עק דורכגעגאַנגען. און ווידער צוריק. עס האָט זיך ווי א הייליקער סוד דערציילט. א קלאַנגען־געוועב, וועלכער טראָגט זיך פון איין עק וועלט ביז צום אַנדערן. עס האָט זיך געפילט, ווי דער אָנהייב פון שאַפן. טענער, טיפע, דומפּע, ווי ליכט מיט פינסטערניש כאַפּן זיך ארום און איינס ווערט פונעם אַנדערן פארשלונגען ווי אין „תוהו ובוהו".

דער סמיטשעק האָט אָנגעהויבן גיין, פון דער פערטער אויף דער דריטער. הערצער האָבן א צאַפּל־געטון. עס האָט זיך דערפילט א ליכטיקער פרימאָרגן. נאָך א פינסטערער נאַכט. אין די אויגן. האָבן זיך ווי פלעמעלעך אָנגעצונדן. א זומער האָט זיך פארשפּרייט, מיט פעלדער, גראָזן און בלומען.

דער סמיטשעק האָט ווייטער שפּאַצירט. כסדר זיך געצויגן און אָנגעהויבן אראָפּלאָזן ווי א זונען־אונטערגאַנג. פּלוצלינג שטיין־געבליבן, ווי אין א בין השמשות. און ווידער האָבן זיך קלאַנגען פארשפּרייט — לויטערע, ווי א זילבערנע לבנה־נאַכט. ר׳ לייביש האָט מיטן פינגער געמאַכט בים - בים און ס׳זענען טענער ווי בלישטשענדיקע שטערנדלעך געפאַלן.

אזוי האָט זיך אויסגעשפּילט ליכט און פינסטערניש. טאָג און נאַכט.

ווינטער און זומער, — א גאנצער לעבן. דאָס פידעלע האָט גערעדט, געבעטן, געלאכט און געזונגען. די חתונה־שטוב איז פול געוואָרן מיט פרייד. אויף די פּנימער האָט זיך אויסגעגאָסן א ליכטיקייט. מ'האָט זיך אָנגעהויבן אויפשטעלן. עס האָט זיך געדאכט, אז אָט־אָט הייבן זיך אלע מיטן ניגון און וועלן זיך שטראלנדיק פארטראָגן פון איין עק וועלט ביזן אנדערן.

ר' לייביש האָט זיך אויסגעגלייכט, מיטן פידעלע זיך געצויגן הויך — ווייט, און פּלוצלינג — טראך! ס'האָט געפּלאצט די „קווינטע". די וועלט האָט א ציטער־געטון

ר' לייביש איז א ווילע שטיין־געבליבן. האָט דעם סמיטשעק אויף דער טערציע געלייגט. פון דער טערציע אויף דער סעקונדע. פון דער סעקונדע צום טיפן באס. אויפן באס געצויגן אהין און צוריק. פון דער הויך, אין דער טיף. טיפער, און טיפער, און נאָך טיפער. ווי ביזן תהום. צוזאמען מיטן פידעלע א פארהלשטער אויף א שטול געפאלן.

ר' לייביש איז ביסלעכווייז צו זיך געקומען. יואל חזן האָט געזונגען „שיר המעלות", געזאָגט „שבע ברכות" און דער בדחן האָט אָנגעהויבן רופן צום „מצוה־טענצל".

עס האָבן געטאנצט — דער רב, די דיינים, מחותנים, משפּחה, מיט ווייסע און רויטע פאטשיילעס, דערנאָך חתן־כלה, האנט ביי האנט, „אני לדודי ודודי לי". פּלוצלינג איז די כלה פארשוווּנדן. מחותנתטעס האָבן זי ארויסגעכאפּט. ס'איז געבליבן דער חתן אין רעדל. מ'האָט אָנגעהויבן שרייען „שבת! שבת!" דער חתן איז רויט געוואָרן. יונגעלייט האָבן טאנצנדיק ארום אים געזונגען: „מימינך מיכאל, ומשמאלך גבריאל". פּלוצלינג איז דער חתן פארשוווּנדן. מ'האָט סתם אין דער וועלט אריין אָנגעהויבן שרייען „מזל־טוב! מזל־טוב!"

די סארווער האָבן אראָפּגענומען פון די טישן. מ'האָט אָנגעהויבן ארויסשלעפּן מאנטלען, אָנגעטון, אָדער סתם אָנגעהאנגען אויף די אקסלען אזוי, מעשה ווילער יונג.

אזוי זענען אונדזערע מחותנים און מחותנתטעס. אין יענעם בלויען פארטאָג בגילופנדיק ארויס פון דער חתונה־שטוב און זיך געצויגן דורכן מארק, אין די שמאָלע פארעיפּושטע געסעלעך, ביז זיי זענען סוף־כל־סוף

ווידער אריין אין דער פארמרה־שחורהטער וועלט, וועלכע הייסט דאגת פּרנסה.

יח

נאָך דער חתונה

צומאָרגנס איז מען געשלאָפן ביז אין גרויסן טאָג אריין. אין בית־מדרש ביים דאווענען האָט מען קיין תחנון נישט געזאָגט. און ווען דאָס שטעטל האָט אויפגעוואכט, האָט אָנגעהויבן רודערן און קאָכן. מ׳איז געלאָפן אהין און אהער, הו־הא.

נאָך די שבע־ברכות איז ליבעלע אריבער ווינען אין בוידעם שטיבל, צוזאמען מיט שפּרינצעלע „הולטאיקע". עס האָט אָבער גאָרנישט לאנג געדויערט, ווי שפּרינצעלעס קולות האָבן זיך געהערט אין גאנצן מארק — „מיין ברודער האָט זיך איינגעהאנדלט א „מציאה", גענומען א קראנקע נאקעטע מויד, און זי שטייט נאָך אין גרויסן".

איינמאָל האָב איך געהערט, ווי טשיפּע די אלמנה האָט זיך פאר מיין מאמען אויסגערעדט איר ביטער הארץ און געזאָגט — „אוי מיין טייערינקע, וואָס ווייסט איר, וואָס ווייסט איר ווי די שטילע נשמה ליידט. מ׳דארף דאָך צו „זיין ליבן נאָמען" קיין טענות נישט האָבן, אָבער מיין ליבעלעס מזל האָט געדארפט זיין א בעסערע. איצט ווייס איך, הארציקע, אז עלטערן דארפן זיך צו קינדער נישט מישן. איך האָב גלייך געזען, אז איר הארץ איז נישט דערביי, נאָר די כשרע נשמה האָט מיר געזאָגט — אויב דיר, מאמעשי, איז ליב, איז מיר אוודאי ניחא. און איך, א פאר־פינסטערטע אלמנה נעבעך, וואָס האָב איך געקענט טון? אויף די פריזבעס האָט מען שוין אָנגעהויבן רעדן, אז טשיפּע שבתים קען שטעלן צוויי חופּות אין איין נאכט. איך האָב אויפגעהויבן די הענט צום הימל, און דער שידוך איז געוואָרן".

מיין מאמע האָט אויסגעהערט, אָפּגעזיפצט און געזאָגט: — „גלויבט מיר, הארציקע, אז מיר זינדיקע באשעפענישן קענען גאָרנישט וויסן. גאָט זיצט אויבן און קוקט אונטן. און „ער", וועלכער שפּייזט יעדעס ווערעמל, וועט באשטימט אָן אונדזער ליבעלען אויך געדענקען. איר וועט זען —

האָט די מאמע זיך צוגעבויגן, גלייך ווי זי וואָלט איר וועלן זאָגן א סוד — אז זי וועט איה״ש האָבן א קינד, וועט אלץ אנדערש ווערן. נאָר בטחון, הארציקע, נאָר בטחון, דאָס איז אונדזער איינציקע הילף״.

ביי דער מאמעס ווערטער. האָבן פון דער הארציקער טשיפּעס אויגן געהאלטן אין איין רינען טרערן און האָט וויינענדיק געזאָגט: — „עס איז אמת, טייערינקע, אָבער איידער מ׳וועט דערלעבן די נחמה, קען נאָך חס ושלום אויסגיין די נשמה. זי ווערט דאָך פון זיי אזוי געפּייניקט. ווי פון די גרעסטע מערדער״.

פון טשיפּעס לעצטע ווערטער האָט די מאמע זיך צעוויינט. מיט אן עק פארטוך אָפּגעווישט די נאָז. עטלעכע מאָל א דריי־געטון מיטן קאָפּ, און געזאָגט: — „השי״ת זאָל נאָר אויף איר רחמנות האָבן און העלפן״.

און השי״ת — האָט טאקע געהאָלפן...

אין קאָצקער מארק איז געוואָרן א ליארעם, דער שיקסע־יונג הרגעט ליבעלען. — „ראטעוועט ארויס די צדיקת פון זיינע הענט״ — האָבן אנדערע קולות געשריען. און גלייך האָט זיך אויף דער שוועל באוויזן ליבעלע, איינגעהילט אין א פאטשיילע, אז מ׳האָט קוים א שטיקל פון איר ליכטיקן פּנים ארויסגעזען, איז מיט שנעלע טריט דורכגעגאנגען דעם מארק, ביז אינעם הויז פון ר׳ שבתין, איבערלאָזנדיק הינטער זיך דעם גאנצן עולם און זישעלעם געוואלדן: „האָט איר געזען א צרה אויף מיין קאָפּ, א צדקה־טיילערן געוואָרן אויף מיין חשבון, בדיל־הדלות וועט זי מיך שטעלן, די „יחסנטע״.

דער עולם האָט ליבעלען נאָכגעקוקט, און די בליקן האָבן ווי געזאָגט: „אָך און וויי איז צו איר מזל, אז זי איז נעבעך אריינגעפאלן אין אזעלכע הענט״...

פון יענעם פרימאָרגן אָן, איז ליבעלע געבליבן ביי ר׳ שבתין אין הויז. א גאנצע וואָך האָט מען זי פאר די אויגן נישט געזען. נאָר אום שבת פלעגט זי גיין אין שול, א בלאסינקע, א שטילינקע, ווי א שאָטן. האָט זיך פאר קיינעם נישט באקלאָגט, דאָך האָבן אלע כמעט געפילט איר באהאלטענעם צער. מיט רחמנות געקוקט און אָפּגעזיפצט.

אין דער ווייבער־שול ביים דאווענען פלעגן די ווייבער גאנץ אָפט

א קוק־טון און צווישן זיך רעדן: „א וווייטיק דער מאמען, ווער עס בעט אויף לעבן, און ליבעלע ר״ל — אויף איר אייגענעם טויט״.

זישעלע בעל־גאווה, איז ווי זיין שטייגער ארומגעגאנגען פון קראָם צו קראָם און ארויסגענומען דעם מארך פון די ביינער. און גאנץ אָפט פלעגט ער צוגיין צו א רעדל מענטשן, א טייטל־טון מיטן שטעקן אויף ר׳ שבתים הויז און זאָגן: — די „יחסנים״ וועלן נאָך קומען קושן מיינע טריט, זיי וועלן ערשט געוווויר ווערן, ווער עס איז ר׳ זישע בעל־גאווה — און ווייטער גיין.

אָפט פלעגט איינער פונעם רעדל אָפזיפצן און זאָגן — „אונדזערע חכמים האָבן געזאָגט, ווער עס גיט זיין טאָכטער פאר אן עם הארץ, איז גלייך ווי ער וואָלט זי בינדן און ווארפן פאר א הונגעריקן לייב״. „אזוי איז שטענדיק — פלעגט א צווייטער זאָגן — אז מ׳וויל א „שמאלצן־גרוב״. רינט אויס דאָס שמאלץ און עס בלייבט דער גרוב״.

אזוי האָט מען כסדר גערעדט און געלאכט. באדויערט און זיך געחכמעט. ביז מ׳האָט אויפגעהערט לאכן און רעדן, נאָר מ׳האָט זיך אָנגעהויבן סודען... פון מויל אין אויער. און ביי ר׳ שבתין אין הויז האָט מען איין גרויסע שטוב אויף צוויי העלפטן צעטיילט. און דאָס פאָרפאָלק איז אריבער אין איין העלפט וווינען. אָפגעוווינט א חודש, צוויי און דריי, עס איז געקומען דער אכטער, און ער האָט זיך געענדיקט. עס האָט זיך אָנגעהויבן דער ניינטער. ליבעלען האָט מען, ווי שטענדיק, געזען זיצן א טרויעריקע און שטריקן — היטעלעך, זעקעלעך, און צוגעגרייט ווינדעלעך. און ווען אלץ איז כמעט שוין גרייט געווען, האָט זי באקומען די ערשטע „ווייען״. זי האָט זיך אָבער געשטארקט און איז ווייטער ארומגעגאנגען.

די „ווייען״ זענען ווי דער שטייגער געקומען וואָס אמאָל אָפטער און שטארקער. זי האָט מער נישט געקענט גובר־זיין און געפאלן אויפן קינד־בעט.

די „חבלי־הלידה״ האָבן אָנגעהויבן פון שעהן, ס׳איז פון זיי געוואָרן א טאָג, א נאכט, און נאָך א טאָג, און נאָך א נאכט.

צוערשט האָבן די „ווייען״ זיך פארשטיקט בלויז אין איר צימער. דערנאָך זיך פארשפרייט איבערן גאנצן הויז. און זיך ארויסגעריסן אויף

דער גאס. — „אזא טייערע צדיקת, און לײדט נעבעך אזעלכע צרות” — האָבן אלע מײלער געזאָגט.

ווען מיר זענען אין איינער פון יענע נעכט געשטאנען אויסגעשטעלט ארום טיש צו צוויי־ווייז, געהאלטן ווייסע „כפּרהלעך” און געזאָגט „בני אדם יושבי חושך”, איז די מאמע אריינגעלאָפן א פארוויינטע, געבראָכן די פינגער און געשריען. — „דער זכות פון יום־הדין” זאָל איר נאָר ביישטיין. ווער ווייסט, ווער ווייסט, פאר ווּעמענס זינד אזא אומשולדיקע נשמה דארף נעבעך ליידן”.

מיין עלטערער ברודער איז בלאס־געוואָרן, אָפּגעלאָזט די „כפּרה” און א געשריי־געטון: — „איך וויל נישט כפּרה־שלאָגן”.

ס'האָט נישט געהאָלפן דער מאמעס וויינען, דעם טאטנס רעדן, נישט מיט גוטן, נישט מיט בייזן. ער איז געבליבן ביי זיינעם, און די גאנצע צייט געשריען: „עס איז דאָך א צער־בעלי־חיים, וואָס זענען די עופות שולדיק, אז פרעמדע מענטשן זינדיקן. זאָל זיי גאָט שטראָפן”.

ביים „יום־הדין” האָבן ווי דער שטייגער יידישע הערצער זיך געעפנט, מ'האָט געוויינט, געשריען, און צווישן אלע געוויינען האָט זיך ארויסגעהערט דאָס אָנגעווייטיקטע קול פון דער קינפּעטאָרין. אין דער שול, אין בית־מדרש, אין אלע חסידים־שטיבלעך, האָט מען געזאָגט תהילים און געמאכט מי־שברכן.

נאָך יום כיפּור האָט מען גוזר תענית געווען. דורך דער שול־גאס האָט זיך געצויגן א לאנגער שטריק, ווי אן ערוב־דראָט. איין עק איז געווען אָנגעבונדן ביים בעט פון דער קינפּעטאָרין, און דער צווייטער עק — ביים ארון־קודש. און דאָס האָט געהייסן א „טעלעפאָן צו גאָט”. פאר א סגולה האָט מען געברענגט מקווה־וואסער. און דער מאן האָט זי מיט זיינע אייגענע הענט אויסגעריבן. איין מאָל און נאָך אמאָל. ווען מ'האָט אין בית־מדרש ביי מנחה געלייענט ויחל, זענען אריינגעפאלן צום ארון־קודש די מאמע, די שוועסטער, און געוויינט.

נאָכן לייענען איז ר' שבתי „דער זילבערנער” ארויף אויפן באלעמער, גענומען די ספר תורה, וואָס ער האָט געשריבן, און מנדב געווען אויפן נאָמען פון זיין זון. די ספר תורה איז געווען איינגעהילט מיטן „העמדעלע” פון רויטן סאמעט און די גאָלדענע לייבן, וועלכע ליבעלע האָט מיט אירע

כשרע פינגערלעך אויסגעהאפטן, האָבן ווי עדות געקוקט, און געהערט, וואָס ר׳ שבתי האָט געזאָגט: — „רבונו של עולם, אויב ס׳איז חס ושלום נגזר געוואָרן, אז דאָס ליכט פון מיין קינד זאָל אויסגעלאָשן ווערן, און איך זאָל בלייבן — נעם בעסער מיין נשמה און גיב איר די יאָרן”.

אויף צומאָרגנס, עס איז שוין געווען דער זעקסטער טאָג. דער שטריק האָט אומרואיק זיך געוואָרפן, געקלאפּט אין די דעכער. פון די דעכער איז דאָס אומרואיקייט אריין אין די שטיבער. פון די שטיבער — אין די הערצער און דאָרט וויי־געטון, זייער וויי־געטון. צעריסענע וואָלקנדלעך. האָבן דעם גאנצן טאָג זיך ארומגעטראָגן. פארנאכט־צו. האָבן זיך באוויזן גרעסערע. ביז דער גאנצער הימל איז פארוואָלקנט געוואָרן.

ס׳איז געוואָרן א געלויף אין די גאסן. ווער אין בית־מדרש, ווער אהיים, און ווער סתם געלאָפן. מיטאמאָל האָט זיך דערהערט א געשריי: — „מיין זישעלע איז געוואָרן אן אלמן!”

אלע זענען שטיין־געבליבן און מיט פארגליווערטע אויגן ארויפגעקוקט צום אויפגעפּראלטן פענסטער פון חוצפּהדיקן בוידעם־שטיבל, ווו עס האָט ארויסגעשריען שפּרינצע „די הולטאיקע”...

פארטאָג האָט זיך ביי דער וואנט פון ר׳ שבתים הויז אוועקגעשטעלט משופּעדיק דאָס טהרה־ברעט, מיט דער חברה־קדישא. און געווארט אויפן ראדזינער דאָקטאָר, ער זאָל קומען ארויסנעמען דאָס „ילד”.

די געוועלבער אין מארק זענען געבליבן פארשלאָסן און דאָס גאנצע שטעטל פון קליין ביז גרויס זענען געקומען ווי דעמאָלט צו דער חתונה — אזוי איצט צו דער לוויה. דורך דער זעלבער גאס. געגאנגען צום שול. און אויפן זעלבן אָרט, ווו די חופּה, איז איצט שטיין־געבליבן די מטה.

דער מסדר־קידושין האָט געמאכט א הספּד. יואל־חזן — אן אל מלא רחמים. איבער די אראָפּגעבויגענע מענטשן־קעפּ. זענען ווי צוויי נשמהלעך געפלויגן, איינע א פארשעמטע, וואָס איז ארויסגעוואָרפן געוואָרן. די צווייטע — א באליידיקטע, וועלכע האָט גאָרנישט זוכה־געווען אריינצוגיין.

נאָכן אל מלא רחמים איז שטיל געוואָרן. מ׳האָט די שטילקייט געקענט ווי אָנטאפּן. אָן א קרעכץ, אָן א געוויין, האָבן די מענטשן ווי שאָטנס זיך געשלעפּט נאָך דער מטה. עס האָט אויסגעזען, ווי מ׳פירט די גאנצע וועלט צו קבורה...

פלוצלינג האָט זיך דערהערט א קלאפּ. פון א פאַרזשאווערטער פּושקע. און נאָך פאַרזשאווערטער איז געווען דאָס קול, וואָס האָט געשריען: — „צדקה תציל ממות". — פון דער אנדערער זייט — א צווייטע פּושקע, און נאָך א קול.

די לוויה איז ווייטער געגאנגען. איך האָב אָנגעהויבן אנטלויפן. בין געלאָפן אין דער אנדערער זייט — צום טייך. און נאָך מיר — דאָס קול: „צדקה תציל ממות!" „צדקה תציל ממות!" איך בין פאַרבייגעלאָפן די „תפלה" און די „תפלה"־גלעקער האָבן ווי להכעיס מיר אויסגעקלונגען — „צדקה תציל ממות!" „צדקה תציל ממות!"

ביים טייך זענען געשטאנען פּויערים, צוזאמענגעקלאפּט טראָטוועס" און צוגעזונגען. אויף א צוזאמענגעקלאפּטער טראָטווע איז געשטאנען א הילצערנע שטיבעלע. עס האָט געברענט א פייערל און א ווייס־בלוילעכער רויך האָט זיך געצויגן אין הימל און געשפּיגלט אין טייך.

פּלוצלינג זענען פון שכנותדיקן וואלד אָנגעקומען א מחנה געשניטענע קלעצער, וועלכע זענען מיט אימפּעט איינע נאָך דער אנדערער געפאלן אין טייך. און דער ליארם פון פאלן האָט אין מיינע אויערן ווי געשריען: — „צדקה תציל ממות! צדקה תציל ממות!"

איך בין אויפגעשפּרונגען און אָנגעהויבן אנטלויפן. בין געלאָפן און געלאָפן, נישט וויסנדיק אפילו וווּ איך לויף. עס איז געוואָרן „שקיעהדיק". דער טאָג האָט אָנגעהויבן „גוססן". עס האָט זיך געצויגן אן אומענדלעכער בין־השמשות. איך האָב געפילט, ווי מיינע כוחות גייען מיר אויס. איך האָב זיך אריינגעוואָרפן אין א בונט היי און אָנגעהייבן וויינען.

יט

מיט דער פוטער אַראָפּ

צומאָרגנס איז געווען א קילער פאַרטאָג. דער דרויסן איז געווען איינגעהילט אין א פייכטן נאכט־מאנטל, פון א בלוילעכער ראָסע געוועבט. פון די ביימער זענען געלע בלעטער געפאלן. און אויפן פייכטן זאמד ליגן געבליבן. מיינע טריט האָבן אין זאמד־וועג זיך געטובלט און א זיג־זאגישע סטעזשקע אויסגעטרעטן.

מיט קיינעם זיך נישט געזעגנט, קיינעם קיין וואָרט נישט געזאָגט. איך בין ארויס פונעם מארק, אדורך די שול, פארביי דעם בית־הקברות. און געקומען צום „צלם", וועלכער האָט די שטאָטישע פעלדער. דעם לעצטן „זייט־געזונט" געזאָגט.

דער וועג האָט געפירט צום דאָרף, ווו איך האָב צום ערשטן מאָל געעפנט די אויגן, דערפילט א ווארעם ליכטיקע זון, וואָס שיינט און קוקט אויף א טרויעריק פינסטערער וועלט.

אין מיין זכרון האָט געלעבט דאָס דאָרף ווי אמאָל, פאר דער שריפה. עס איז אָבער קיין זכר פון דעם אלעם נישט געבליבן. אלץ האָט געשמעקט ניי, פרעמד. די הייזער, די שטאלן, די כליוועס פון חזירים, די סטאָדאָלעס פון תבואה. אויפן אָרט פון זיידנס „יחסנדיקער" שטוב איז געשטאנען א שטיבעלע ווי א „טל ומטר׳ל". קיין בוידעם, קיין סטריכן, קיין בארן־ביימער. אפילו דאָס מרוקען פון די קי און דאָס בילן פון די הינט האָט אויך פרעמד געקלונגען אין מיינע אויערן.

בלויז אויפן „ארם־נהרים"־וועג איז שטיין־געבליבן די אלטע קרעטשמע. די קרעטשמע האָט פארמאָגט א גלעזערנע טיר מיט א גלעקל. דאָרט איז געוועזן דאָס „פוילישע געוועלב". און א צווייטע דירה, ווו ס׳האָט געוווינט דער „רימאזש", וועלכער פלעגט ארומגיין מיט א נאגייקע, געפלאָכטן פון אכט רימענס. געהאט לאנגע וואָנסן, ליב געהאט צו טרינקען ביר. און נאָך יעדן וואָרט. פלעגט ער זאָגן: „טאק, טאק — געפילטע פניש". עס האָט געדארפט הייסן, אזוי, אזוי, געפילטע פיש.

רעכטס פון דער קרעטשמע, אויף א ליידיקן פעלד, זענען געשטאנען צוויי הייזעלעך. אין איינעם האָט געוווינט „סטאך סאמיעץ", וואָס פלעגט שינדן געפגרטע פערד, און אין דעם צווייטן הויז — מיר.

בשעתן אריבערפאָרן פון שטאָט אין דאָרף איז מיטגעקומען א גרויסער דלות, וועלכער האָט זיך גלייך באזעצט אויבן־אָן, און אָנגעהויבן באַלעבאַטעווען. און וואָס מ׳האָט נאָר געטון, איז געגאנגען מיט דער פוטער אראָפ.

מיר האָבן געעפנט א געוועלב, א „שטילע" ביר־שענק. און אנשטאט קונים פלעגן קומען די סטראזשניקעס פון דער גמינע פרעסן, זויפן, זיך אָנשטאָפן מיט געלט, אוועקפאָרן און ווידער קומען.

איינמאָל אין א דאָנערשטיק, ווען דער טאטע איז אויפגעשטאנען פּאַר־טאָג און אוועקגעגאנגען אין ראדזין, איז צוגעפאָרן צו אונדזער הויז א פור, און מ'האָט א געשריי־געטון: א רעוויזאָר איז דאָ. עס איז אריין עפּעס א מיאוסע בריאה, מיט א געשטופּלט רויטן פּנים, לאנגע וואָנסן, ווי ביי א קאָטער, „אָנגעטון א מאנטל מיט שליפּעס און גאָלדענע קנעפּ. און דאָס איז געווען דער „מלאך־המות".

ער איז אריין אין דער פינסטערער קאמער און גלייך געפונען פלעשער, אָנגעפילטע מיט ביר און בראָנפן. ער האָט זיך אוועקגעזעצט ביים טיש און אָנגעהויבן שרייבן א פּראָטאָקאָל. ער האָט כסדר געפרעגט און געשריבן, און ווייטער געפרעגט. די מאמע איז געזעסן ביים אויוון א פארקלעמטע, האָט אָבער זייער רואיק אויף אלע פראגן געענטפערט. פּלוצלינג האָט דער רעוויזאָר אויפגעהערט שרייבן, צוגערופן די מאמע צום טיש און אָנגעהויבן איר פאַרלייענען דאָס אָנגעשריבענע. די מאמע איז געשטאנען, אויסגעהערט און בשעת מעשה געדרייט איר אונטערשטע ליפּ מיט די בלאסע פינגער פון דער לינקער האנט. און נישט ווויסנדיק ווי און ווען, האָט די מאמע א ווויין־געטון, אז דאָס גאנצע הויז איז דערציטערט געוואָרן. זי האָט וויינענדיק גערעדט, געבעטן. דער רעוויזאָר איז בשעת מעשה דערשראָקן געוואָרן. דער פּראָטאָקאָל איז ארויסגעפאלן פון דער האנט. ער האָט אָנגעהויבן שטאמלען, דערנאָך רעדן, שרייען. די מאמע האָט נישט געקענט גובר־זיין. האָט געוויינט און געוויינט. און צום סוף, נעבעך אָנגעכאפּט די הענט פון דער מיאוסער בריאה און זיי אָנגעהויבן קושן.

פארנאכט, ווען דער טאטע איז געקומען פון ראדזין, זענען ביי אונדז געזעסן פעטער זעליק, די מומע רויזע, און געגעבן עצות. די מומע רויזע האָט געזאָגט — מ'דארף בעטן די פּריצה אָדער דעם זאזשאנדצא. פעטער זעליק האָט געזאָגט — עס איז דאָס בעסטע צו רעדן מיטן „גאזשעלאנע", ווייל ער קען אלע רעוויזאָרן, אויך די אקציזניקעס, און ער וועט איה"ש די זאך „פארשמירן".

דער טאטע, אויסהערנדיק די אלע רייד, האָט א זאָג־געטון — „עס איז נאָר דאָ איין וועג, ווען גאָט העלפט מיר, איך קען אוועקפאָרן קיין ארץ ישראל און איינמאָל פאר אלעמאָל פּטור ווערן פון דעם פינסטערן גלות.

איבער צוויי שעה האָב איך היינט גערעדט מיט ליכטענשטיינס טאָכטער, וועלכע איז געקומען פון ארץ ישראל און פאָרט באלד צוריק”.

דערהערנדיק דאָס וואָרט ארץ ישראל, האָבן מיר זיך אלע ווי איינער אויסגעשטעלט ארום טיש און אומגעדולדיק געוואַרט, ער זאָל ווייטער דערציילן.

צוערשט האָט ער דערציילט, ווי פיין זי האָט אים אויפגענומען. און בכלל ווי זי האָט גערעדט און געשילדערט דאָס לעבן אין ארץ ישראל.

— „זי אליין ווינט אין חיפה און איז אן אקושאָרקע אויפן כרמל. אין די שטעט פארנעמען זיך יידן מיט האנדל, האָבן גרויסע געוועלבער און פירן געשעפטן. און מ’הייבט אפילו נישט אָן צו וויסן, וואָס עס הייסט גלות. אין די קאָלאָניעס לעבן די יידן ווי גרויסע פריצים, להבדיל. מ’היט אָפּ יידישקייט, מ’גיט יעדעס יאָר „מעשר”, מ’היט אָפּ שמיטה. די קאָלאָניסטן האָבן וויינגערטנער, מאראנצן און מאנדל־גערטנער, און יעדער ייד, וועלכער קומט, קריגט א שטיק פעלד, לויט די גרויס פון זיין משפּחה. און אלע ארבעטן, אקערן, זייען, פלאנצן און שניידן. די פעלדער זענען אזוי פעט, אז מ’דאַרף זיי גאָרנישט מיסטיקן. צום באארבעטן די פעלדער זענען דאָ אזעלכע אייזלען, וועלכע הייסן אויף לשון קודש „פרדות”. און צום רייטן זענען פאראן קליינע אייזעלעך, האָבן דינע פיסעלעך און לויפן אזוי שנעל ווי א באן. און ס’איז טאקע אמת וואָס מ’זאָגט, אז באָקסערן עסן דאָרט די בהמות. ארום יעדן הויז כמעט איז פאראן א גאָרטן, ווו עס וואקסן לולבים, הדסים און אתרוגים. אין דעם גאָרטן שטייען אויך בינשטאָקן מיט האָניג. פליישׁ איז דאָרט זייער טייער, עס וויל אָבער קיינער נישט עסן קיין פלייש. ווייל עס זענען פאראן אזעלכע „ירקות”, וואָס האָבן דעם זעלבן טעם ווי פלייש. און אפשר נאָך בעסער ווי פלייש. און די ירקות וואקסן ביי יעדן קאָלאָניסט הינטערן פענסטער. אויף ימים־טובים איז מען עולה־רגל קיין ירושלים. און מ’דאוונט ביי דער כותל המערבי”. ראש חודש אלול פאָרט מען אויף קבר־אבות צו דער מערת המכפלה. אָדער צום קבר־רחל, וועלכער שטייט טאקע אויפן וועג קיין בית לחם. אין יעדער קאָלאָניע איז פאראן א יידישער „וואָיט” און א יידישער „שרייבער”, און יידישע שומרים מיט ביקסן, וועלכע רייטן אויף פערד בעסער ווי קאָזאקן. און די ישמעאלים ציטערן פאר זיי אימת־מות”.

מיט אלע חושים זענען מיר געווען אריינגעטון אין טאטנס דערציילן. און ווען ער האָט געענדיקט, איז ער אויפגעשטאנען און געזאָגט: — „איך פאָר צום רבין נעמען א הסכמה און מיר וועלן איה״ש פאָרן קיין ארץ ישראל״.

די גאנצע נאכט איז ביי מיר געווען ווי א לאנגער חמשה עשר. איך האָב געחלומט פון טייטלען, פייגן, און ווען איך האָב זיך אויפגעכאפּט פארטאָג, האָב איך געהערט, ווי טאטע־מאמע ליגנדיק אין די בעטן, רעדן פון ארץ ישראל. ער האָט איר דערציילט פון די חכמי הקבלה, וועלכע האָבן געלעבט אין צפת און די תלמידי־חכמים, וועלכע לערנען אין די גרויסע ישיבות אין חברון. ווי ער איז נאָר אויפגעשטאנען, האָט ער גלייך געפונען א מדרש, אז א ייד, וועלכער לעבט אין חוץ־לארץ, איז גלייך ווי ער האָט ר״ל נישט קיין גאָט. און אויב מ׳זינדיקט חו״ש אין ארץ ישראל, איז דער עונש צוויי מאָל אזוי גרויס ווי אין חוץ־לארץ. דערפאר אָבער איז דער שכר פון א מצוה אין ארץ ישראל אויך צוויי מאָל אזוי גרויס.

דערנאָך האָט ער געפונען אין א ספר, אז די וועלט איז ארומגערינגלט מיט ימים. ס׳זעט אויס, ווי מ׳וואָלט אריינגעטון א מאנדעלע אין א גלאָז וואסער. און דער שטארקער שטראָם, וועלכער קומט פון אלע זייטן, האלט־אויף די וועלט און לאָזט זי נישט דערטרונקען ווערן. און ער האָט ווייטער געפונען — ארץ ישראל איז דער מיטל־פונקט פון דער וועלט. ירושלים איז דער מיטל־פונקט פון ארץ ישראל. און דער מקום המקדש איז דער מיטל־פונקט פון ירושלים. איבער דעם „לחם הפּנים״ שטייט דער כסא הכבוד, און דערפאר דארף יעדער ייד, וועלכער לעבט אין ארץ ישראל, וווינען אין ירושלים.

דאָס גאנצע הויז איז פול געוואָרן מיט „ארץ ישראל״. אלע טישן זענען פול געווען מיט „ספרים״. ער פלעגט טאָג און נאכט אין זיי בלעטערן, דערציילן. גאנץ אָפט פלעגן אים די אויגן פארלויפן מיט טרערן, און פאר שמחה וויינען ווי א קינד. ביז ער איז איינמאָל אין א פרימאָרגן אויפגעשטאנען, גענומען זיין שבתדיקע קאַפּאָטע, טלית און תפילין און אוועק צום רבין.

איבער א וואָך איז דער טאטע געווען אונטערוועגס. און צוריקגע־

קומען א פארטרויערטער. ווי אן אבל ר"ל. האָט בכלל זייער ווייניק גערעדט, און דאָס וואָרט „ארץ ישראל" כמעט נישט דערמאָנט.

איינמאָל שבת, ס'איז געווען ראש חודש, זענען מיר געגאנגען אין שכנותדיקן דאָרף רודע צו מנין. פארן דאווענען, ווען די צוזאמענגעקומענע דאָרפסלייט זענען געזעסן ארום טיש, איינגעהילט אין די טלתים, האָט דער טאטע פלוצלינג אָנגעהויבן דערציילן:

— קומענדיק אין מערזריטש, נאָך איידער איך בין אריין צום רבין, האָב איך געהערט פון א ייד, וועלכער הייסט ר' ברוך מאיר און ער האָט א קאָלאָניע אין ארץ ישראל, איז ער קודם כל אריין צו אים.

ר' ברוך מאיר איז א „ליטוואק", א מתנגד, אָבער א ייד א למדן, א מופלג, איז בקי אין ש"ס און אין פוסקים, און דערצו א ירא־שמים. זיין קאָלאָניע הייסט „יסוד המעלה". די פעלדער ווערן אָנגעטרונקען פון ירדן, וועלכער פאלט אריין אין ים כנרת. ער האָט דערציילט, אז יעדע מדינה האָט אין ארץ ישראל איר „כולל". אזוי ווי עס זענען אמאָל געווען די שבטים, אזוי זענען היינט דאָ כוללים. „וואָס זאָל איך אייך זאָגן — האָט מיין טאטע א זאָג געטון — זיצנדיק ביי ר' ברוך מאירן, האָב איך געטראכט, ווען עס קומט אן אָדלער און נעמט מיך אויף זיינע פליגל, וואָלט איך אפילו אהיים נישט געפאָרן, נאָר גלייך געפלויגן".

דער טאטע איז שטיל געבליבן, נאָך א קליינער הפסקה שווער אָפּגעזיפצט און געזאָגט — מן הסתם איז אזוי נגזר־געוואָרן מן השמים" — ער האָט ווידער געמאכט א הפסקה און ווייטער דערציילט:

— גלייך נאָכן שלום האָב איך געזאָגט: — „רבי, מיין נשמה גלוסט פאָרן קיין ארץ ישראל. דער רבי האָט אויפגעהויבן זיינע אויגן מיט די לאנגע ברעמען, א שארפן קוק געטון, און געפרעגט ווי מיט א געבייזער: „נאָך וואָס?" — איך האָב נישט קיין פרנסה — האָט איך געענטפערט. „נאָך דעם ווילסטו פאָרן קיין ארץ ישראל?" — הער, וואָס איך וויל דיר דערציילן — האָט דער רבי געזאָגט:

„עס איז אמאָל געווען א גרויסער גביר, א מכניס־אורח. זענען איינמאָל צו אים געקומען צוויי אָרימע לייט. ער האָט זיי, ווי זיין שטייגער, מקרב געווען מיט עסן און טרינקען. און דערנאָך זיי ביידע געלייגט אין

איין בעט. און ווען מ׳האָט אָנגעהויבן אראָפּנעמען פון טיש, האָט מען געזען ווי עס פעלט א זילבערנער לעפל. דער חשד איז געפאלן אויף די צוויי אורחים. און דער גביר האָט געזאָגט צום משרת, ער זאָל ארייגגיין אָפּנעמען דעם לעפל. דער משרת איז צו צום בעט און אָנגעהויבן שלאָגן דעם; וועלכער איז געלעגן ביים עק און דערביי געשריגן: — גיב אהער דעם לעפל. ווי דער אורח האָט געזען, אז מ׳שלאָגט נאָר אים די גאנצע צייט, האָט ער אין דער פינסטער זיך צוגעכאפּט צו דער וואנט און דעם אנדערן צוגעשטופּט אין עק. דער משרת ווידער האָט זיך געטראכט — דער חשד פאלט דאָך אויף ביידע, פארוואָס זאָל ער נאָר שלאָגן איינעם? — און טאקע גלייך אָנגעהויבן שלאָגן דעם, וועלכער איז געלעגן ביי דער וואנט.

„ס׳קען זיין —האָט דער רבי געזאָגט— אז דו ליגסט די גאנצע צייט אין עק און מ׳שלאָגט דיך ר״ל מיט דחקות. אָבער ווען השי״ת וועט זאָגן צום מלאך, וועלכער איז ממונה איבער פּרנסה, — גיי און זיי מהנה בערלען, וועלכער ווינט אין וואָליע, וועסטו גאָר זיין אין ארץ ישראל. און דער מלאך וועט דיך נישט געפינען. ווייל די מלאכים פון חוץ־לארץ טוען נישט קיין „שליחותן” אין ארץ ישראל. עס איז געדרונגען פון יעקבן — „והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים” — דאָס הייסט, די מלאכים פון חוץ־לארץ זענען ארויפגעגאנגען און די פון ארץ ישראל זענען אראָפּגעגאנגען.

מ׳האָט געלייגט טליתים. ר׳ דוד רודער האָט געדאוונט שחרית. דעם טאטן האָט מען מכבד געווען מיט קריאת התורה. ער האָט געקריגן מפטיר, געבענטשט ראש חודש, געדאווגט מוסף, און ביי דער „הויכער שמונה עשרה”, ווען ער האָט געהאלטן פאר מודים, איז זיין קול געוואָרן ווײנענדיק און ביי „ברות אתה ה׳ המחזיר שכינתו לציון” איז ער פּלוצלינג שטיל געבליבן. די טרערן זענען אים שטיין געבליבן אין האלדז און האָבן געשטיקט. דער עולם האָט מיט דרך ארץ געווארט. דער טאטע איז צו־זיך־געקומען און מיט א שטילן ווײנענדיקן ניגון געענדיקט.

פון ארץ ישראל האָט ער מער נישט גערעדט. דאָס וואָרט איז יענעם שבת ווי דערטרונקען געוואָרן אין זיינע אייגענע טרערן.

ב

דער טאַטע פאָרט זוכן פּרנסה

עס איז געווען א נאַסער זומער אויף גאָטס וועלט. די תבואות אויף די פעלדער זענען פאַרפוילט געוואָרן און תבואה־סוחרים, ווי מיין טאַטע, האָבן נעבעך נישט געהאַט וואָס צו טון. ארומגייענדיק איינמאָל א גאַנצן טאָג איבער פאַרשידענע דערפער, איז ער פאַרנאַכט אהיימגעקומען א פאַרדאַגהטער, זיך אוועקגעזעצט אויף דער שטול, דערנאָך צוגעגאַנגען צום פענסטער, א לאַנגע צייט געקוקט אין דעם ווייטן „גאָרנישט" אריין, זיך אויסגעדרייט און א זאָג געטון, ווי צו זיך אליין — עס איז נישטאָ קיין אנדער עצה, נאָר אוועקפאָרן קיין וואַרשע: „אולי ה" ירחם".

און כדי די מאַמע זאָל דערווייל אליין קענען פירן דאָס געוועלב, וועט ער זי אויסלערנען שרייבן.

אין זעלבן אָוונט, גלייך נאָך דער וויעטשערע, האָט ער איר אפאָרגעשריבן אַן אלף־בית. ווי ער האָט עס איר נאָר אָנגעהויבן פאָרצולייענען, האָט זיך ביי איר דאָס פּנים פאַררויטלט, די גאַנצע צייט געביסן איר אונטערשטע ליפּ. איר צער האָט זיך צעגאָסן איבער דער גאַנצער שטוב, אין אַלע ווינקעלעך. און אזוי איז די ליבע מאַמע, וועלכע האָט שוין געזאָלט זיין א באָבע, געוואָרן א חדר־קינד און אָנגעהויבן פון אלף־בית.

א פּאָר טעג שפּעטער האָט דער טאַטע גענומען זיין שבתדיקע קאַפּאָטע, צוויי העמדער, טלית און תפילין, געמאַכט א פּעקעלע, אָפּגעזאָגט תפילת־הדרך, אוועקגעפאָרן אין וואַרשע. זיך געטראָפן מיט נפתלין, דעם פעטער יאָסלס זון און ביידע האָבן אָנגעהויבן זוכן פּרנסה.

אויף נפתלין פלעגט מען זאָגן, אז ער איז א „זיידענער יונגערמאַן". האָט, ווי דער שטייגער, חתונה געהאַט, גענומען „נדן" פון ביידע צדדים, אָנגעהויבן האַנדלען. און גלייך איז דער שלים־מזל געוואָרן זיין שותף. און ווען דער טאַטע מיט נפתלין האָבן זיך געטראָפן און זיך א לאָזגעטון „איינעמען די וועלט", האָט דער שלים־מזל זיך לאַנג נישט געלאָזט בעטן און זיי נאָכגעגאַנגען טריט ביי טריט.

יעדן פאַרטאָג פלעגן זיי זיך טרעפן אין בית־מדרש פון די „ביא־

לער״, געלערנט א שיעור אין מסכתא יבמות. דערנאָך געדאוונט מיט מנין. עפּעס טועם־געווען, זיך ארויסגעלאָזט אין די שבתדיקע קאַפּאָטעס און צוגעזען ווי יידן „ארבעטן מעשים״ — מאכן טינט, חלבנע ליכט, געפלאָכטענע הבדלות, טליתים קטנים. איינמאָל, ווען נפתלי האָט אריינגעפירט דעם טאטן צו זיינעם א קאלושינער חסיד, וועלכער האָט געהאט א פאבריק פון זאָקן, איז דער טאטע אזוי איבערראשט געוואָרן, אז ער האָט פון גרויס התפּעלות געמאכט א ברכה — „שכוחו וגבורתו מלא עולם״. און כאָטש מ׳האָט אים אלץ זייער גוט דערקלערט, האָט ער דאָך דעם „שכל״, דעם „תמצית״ פון דער זאך בשום אופן נישט געקענט פארשטיין.

זיין התפּעלות איז געוואקסן פון טאָג צו טאָג, נאָר צו פּרנסה איז דאָס אלץ נישט געקומען. די צוויי „גבורים״ אָבער זענען ביי זיך נישט אראָפּגעפאלן. זיי האָבן געהאט בטחון. און מיטן כוח פון בטחון. ווייטערגעגאנגען און כסדר געטראָפן מענטשן, חסידים, וועלכע זענען געקומען אָן א גראָשן געלט, און השי״ת האָט געהאָלפן.

ארומדרייענדיק זיך אזוי א פּאָר וואָכן, און נישט געפינענדיק קיין פּרנסה, האָט מען כאָטש אָנגעהויבן זוכן אביסל נחמה און גלייך געפונען יונגעלייט, וועלכע דרייען זיך שוין ארום יאָרן אין ווארשע און האָבן גאָרנישט געפונען. געטראָפן חסידים, וועלכע זענען געקומען מיט געלט, האָבן עס פארלוירן און געוואָרן נעבעך אביונים. דער טאטע, האָט אָנגעהויבן טראכטן, ווי גרויס עס איז דער כוח פון השגחה און זיך דערמאָנט, וואָס דער רבי האָט אים אמאָל דערציילט, ווען ער האָט אים געזאָגט, אז ער וויל פאָרן קיין ארץ ישראל. ער איז אריין אין גרויס עצבות, אָנגעהויבן מהרהר בתשובה זיין, טראכטן, אז מיטן קומען קיין ווארשע האָט ער עובר געווען אויפן „לאו״ פון „לא תחמוד״. עס הייסט דאָך ממש „הסגת גבול״, ווען מענטשן קומען פון אנדערע ערטער און ווילן, חם ושלום, צונעמען פרעמדע פּרנסות.

פּלוצלינג האָט ער דערהערט, ווי עס רעדט אין אים עפּעס א קול, לאכט אים אויס און זאָגט — שוטה! וואָס נעמסטו דיר צום הארץ, „מאן דיהיב חיא יהיב מזונא״, און דער רבש״ע איז דאָך „כבודו מלא עולם״. מיט די מחשבות האָט ער זיך ארומגעדרייט אין דעם הור־הא אויף נאלעווקעס און אנדערע יידישע גאסן און דערזען, ווי אויף די פארהאָרעוועטע

פּנימער איז אויסגעגאָסן דער צער פון „גידול־בנים”. ער האָט אויף זיי רחמנות געקריגן, זיך דערמאָנט אָן זיין ווייב, אָן זיינע קינדער. און דער צער איז טיפער געוואָרן. ס'האָט אים פּלוצלינג אָנגענומען א חשק צו ארבעטן, אונטערשטעלן זיינע אקסלען און העלפן. נאָר מיטאָמאָל איז אים באפאלן א מרה־שחורה, ווייל ער האָט דערפילט, אז ער יאָגט זיך נאָך דעם „הבל” און דאָס האָט אים ווי געטון, און פון ווייטיק, האָט ער פארגעסן אָן זיין ווייב, אָן זיינע קינדער, אָנגעהויבן בענקען נאָכן „נצח”, וווּ עס זיצן צדיקים און געניסן פון דער לויטערקייט פון דער „שכינה”. די מחשבה האָט אים ווי א הייב־געטון, ער האָט אָנגעהויבן לויפן און פּלוצלינג שטיין געבליבן.

אויף דער שמאָלער מילא, אין א ברייטן פענסטער, איז געהאנגען א לאנגער שילד מיט קידוש־לבנה־אותיות: „ברית חדשה”. ער האָט פאר גרויס שרעק א געשריי־געטון: „רבונו של עולם!” צוקומענדיק צום פענסטער, האָט ער דערזען ווי עס ליגן אויסגעלייגט „טריפה־פּסולן” מיט שרעקלעכע נעמען — „אזא נביא ווי משה רבינו”, „ישו רעדט צו זיינע קינדער”. ס'האָט אין אים א ברען־געטון דער פלאם פון פּנחס בן אלעזר, ווי נחשון, א שפּרונג געטון אין הויף, זיך געוואשן די הענט, אָנגעטון דעם גארטל און שלעפּנדיק נפתלין נאָך זיך, אריין אינעווייניק.

אריינקומענדיק האָט דער טאטע א געשריי־געטון צום „דייטשל”, וועלכער איז געשטאנען הינטערן טיש — ווער זענט איר דאָ? — דערזועענדיק די צוויי פארשוינען, האָט ער צוגעמאכט דאָס בוך און געזאָגט: — אָט ווי איר זעט, בין איך געווען אמאָל דאָס, וואָס איר זענט היינט. איך האָב געלערנט אין בית־המדרש, „אויפגעוועון משמרים”, אָפּגעהיטן אלע מצוות”. — אָבער וואָס זענט איר היינט? — האָט דער טאטע א געשריי־געטון. דאָס „דייטשל” האָט, ווי עס ווייזט אויס, פון טאטנס געבייזער זיך קנאַפּ דערשראָקן און ווייטער גערעדט: „מיר האָבן איינגעזען, אז דער וועג איז נישט דער אמתער, און די תורה, נישט די ריכטיקע. האָבן מיר א נייעם וועג און א נייע תורה געשאפן. מיר גלויבן נאָר אין „תורה שבכתב”, און נישט אין „תורה שבעל־פּה”. — און אין „תורה שבכתב”, גלויבט איר? — האָט דער טאטע א פרעג געטון. יאָ — האָט דאָס „דייטשל” געענטפערט. — „וקשרתם לאות על ידך, ולטוטפות בין עיניך” שטייט אין דער תורה. לייגט איר תפילין? — ניין, ישו האָט אונדז פון דער מצוה גע־

פטורט. — געפטורט? — האָט מיין טאַטע זיך א בייזער־געטון — אויב איר גלויבט, אז גאָט איז אן אייביקער, איז דאָך זיין תורה אויך אן אייביקע. היינט ווי אזוי האָט אייך ישו געקענט פטורן? — דאָס „דייטשל" האָט מיטן פינגער א קוועטש געטון אויפן טיש, עס האָט זיך געעפנט א טיר און עס איז אריין נאָך איינער, אן עלטערער, מיט א באָרד. ווי ער איז נאָר אריין, האָט דאָס „דייטשל" געזאָגט: — פרעגט אים, ער וועט אייך ענטפערן.

— בשעת משה האָט צעבראָכן די לוחות, האָט ער געזאָגט „מי לה' אלי", האָט זיך פארזאמלט שבט לוי. האָט משה געזאָגט: נעמט יעדערער א שווערד און גייט פון טויער צו טויער, און הרגעט יעדער זיין ברודער און שוועסטער. היינט ווי איז דאָס מעגלעך, זיי זאָלן הרגענען ברידער און שוועסטער. זיי זענען דאָך אויך פון זעלבן שבט?

די „דייטשלעך" זענען נעבעך שטיין־געבליבן, און דער מיטן בערדל האָט געזאָגט:

— „כל" הייסט נישט „גאנץ".

— אזוי? „כל" הייסט נישט „גאנץ" — האָט מיין טאַטע א געשריי געטון — פון וואנען איז געדרונגען, אז „כל" הייסט נישט „גאנץ"?

די „דייטשלעך" האָבן געזען, אז עס האלט שלעכט, האָט איינער פון זיי געזאָגט:

— הערט, מיר האָבן איצט נישט קיין צייט, קומט אריין ביינאכט, וועלן מיר קענען רעדן.

— איך האָב מיט אייך נישט פון וואָס צו רעדן — האָט דער טאַטע געזאָגט. — „שקץ תשקצנו ותעב תתעבנו כי חרם הוא" — האָט אויף זיי א שפיי־געטון און ארויסגעגאנגען.

זייענדיק אין דרויסן, האָט ער געשטראַלט פון נצחון, גלייך ווי ער וואָלט איינגענומען די וועלט. עס איז ביי אים גאָר קיין ספק נישט געווען, אז דאָס הייסט „קידוש־השם". ער האָט מיט שמחה א געשריי־געטון: „איך פאָר צום רבין, פון רבין — אהיים, און השי"ת וועט אוודאי העלפן".

* * *

גאנץ אנדערש איז געווען מיט דער מאַמען. ווען דער טאַטע איז געווען פארנומען מיט „קידוש־השם" און געבענקט נאָכן „נצח", האָט די

מאמע אויף זיך גענומען דעם עול פון פרנסה און פון פרי ביז שפעט אין דער נאכט געארבעט מיט אירע לעצטע כוחות.

דאָנערשטיק פארנאכט פלעגט זי אָנזיפן א מולטער מיט מעל, אריינגעשיט הייוון, מיט ווארעמע וואסער געמאכט א ראָשטשינע. און עס צוגעדעקט מיט א ווייסינקן טישטוך, כדי עס זאָל אויפיערן. און ווען מיר האָבן זיך תיכף נאָך דער וויעטשערע געלייגט, פלעגט זיך די מאמע אוועקשטעלן פארקנעטן. אויסוועגן טייגלעך, צעטיילן אין אכט אָדער אין צוועלף טיילן, געמאכט פלעכטלעך און אויסגעפלאָכטן.

גאנץ פרי, ווען מיר האָבן זיך אויפגעכאפט, זענען שוין די חלות געוועזן אָפגעבאקן. די מאמע איז געשטאנען ביים קוימען און צוגעגרייט דעם שבת. ווען דער שבת איז פארטיק געוואָרן, האָט זי אָנגעלייגט צוויי קוישן מיט געבעקס, זיי פארטיילט אויפן דאָרף. פארנאכט געקומען מיט אָנגעפילטע קוישן אייער און גויאישע פוטער, וואָס זי האָט פאר די חלות באַקומען.

דעם ערשטן פרייטיק האָט זי אלץ געמאכט מיט גרויס חשק. אזוי אויך דעם צווייטן. דעם דריטן פרייטיק איז זי אביסל טרויעריק געוועזן, ס'האָט זיך געפילט א מידקייט. אפשר האָט איר ווי געטון, וואָס דער טאטע האָט די גאנצע צייט גאָרנישט געשריבן. בלויז איין מאָל האָט א קרעמער אָפגעגעבן א גרוס, אז ער האָט געטראָפן דעם טאטן ביי א מנין, און ער האָט געבעטן זאָגן, אז ער איז ב"ה געזונט, און ער האָפט אז גאָט וועט העלפן.

דעם פערטן פרייטיק האָט געהאָגלט, געשנייעט און גערעגנט, און אן אומדערבארעמדיקער ווינט. האָט דאָס אלעם אויסגעמישט. די מאמע איז ווי געוועגלעך ארויס מיט די קוישן און ביינאכט ביים אהיימקומען זענען אירע קליידער געוועזן דורכגעווייקט פון שוויים און רעגן. זי איז אוועקגעפאלן אויפן בעט, אָנגעהויבן קלאפן א צאָן אָן א צאָן. האָט זיך געשטארקט, איז אויפגעשטאנען ליכט בענטשן און זיך ווייטער געלייגט.

ווי מיר האָבן אָפגעדאוונט, איז זי אויפגעשטאנען מיט א שרעקלעכן קאָפ־ווייטיק, פארפלאמטע באקן. און ווי זי האָט זיך נאָר אוועקגעשטעלט ביים טיש, אָנגעהויבן מאכן קידוש, איז איר נישט־גוט־געוואָרן, און איז געפאלן חלשות.

ס׳איז געוואָרן א יללה, שכנים זענען אריינגעלאָפן און זי אָפּגעמינטערט. זי האָט פּאמעלעך געעפנט די אויגן און עס האָט זי אָנגעכאפּט א שווידערניש. די שכנטע האָט געמאכט פייער, אָנגעהויבן ווארעמען ציגל און צוגעלייגט איינעם נאָכן אנדערן. ס׳איז געוואָרן שפּעטלעך, דער לאָמפּ האָט אָנגעהויבן אויסגיין. די שכנטע האָט צוגעגאָסן נאפט. ווען כ׳האָב זיך צומאָרגנס אויפגעכאפּט, איז די מאמע געווען איינגעשלאָפן. די שכנטע איז נאָך אלץ געזעסן ביי איר בעט און אויך געכאפּט א דרימל. און דער לאָמפּ האָט אזוי געברענט ביזן האלבן טאָג אריין.

אין שטוב איז געווען טרויעריק. מיר האָבן געדאוונט, געוויינט, געוויינט און געדאוונט. א פּאריתומטער שבת איז דאָס געווען.

נאָכן עסן איז געקומען מומע רויזע אן אויסגעפּוצטע, האָט זיך ברייט אוועקגעזעצט און אָנגעהויבן שמועסן. פּערעלע האָט אין א גלאָז מיטגעברענגט איינגעמאכץ און זלאטקע, די „גרינע פּריצטע”, האָט ארום האלדז ארומגעבונדן איר נאָז־טיכל, ווייל מ׳האָט נישט געטאָרט טראָגן.

דער מאמען איז שווער געווען צו רעדן. זי האָט זיך דאָך געשטארקט, אויפגעזעצט און אביסל אָפּגערעדט פון הארץ: — „זאָל ער שוין קומען, עס איז בכלל געווען אן עוולה דאָס גאנצע פאָרן זיינס. „זיין ליבער נאָמען”, אויב ער וויל וועמען העלפן, געפינט ער אים, ווּ ער איז און מ׳מוז נישט גראדע פאָרן אין ווארשע צו זוכן גליקן”.

זי האָט גלייך אָנגעהויבן רעדן, ווי גרויס עס איז דער כוח פון בטחון, און דערציילט די מעשה פון דעם פּריץ מיט דעם יידישן ארענדאר.

ווי עס ווייזט אויס, איז די מעשה מיטן ארענדאר געווען א ירושה, ווייל איך האָב זי אמאָל געהערט פון זיידן, פון דער באבען, און גאנץ אָפט פון דער מאמען:

—א ייד האָט אמאָל געהאלטן אן ארענדע ביים פּריץ, וועלכער איז געווען אן אוהב ישראל. דער ארענדאר איז ר״ל געוואָרן א יורד. דאָך איז ער ביי זיך נישט אראָפּגעפאלן און געהאָפט, אז „זיין ליבער נאָמען” וועט אוודאי העלפן. און אז דער פּריץ פּלעגט טרעפן דעם ייד און פרעגן: — לייבקא, וואָס הערט זיך? — האָט ער שטענדיק געענטפערט: — גאָט וועט העלפן. — דער פּריץ איז אין כעס געוואָרן און האָט איינמאָל געזאָגט:

וואָס הייסט עס, גאָט וועט העלפן, איך העלף דיר דאָך! — זאָגט דער ייד:
— ניין, גאָט העלפט מיר!

— א פּאָר וואָכן פאר פּסח טרעפט ווידער דער פּריץ דעם ייד און פרעגט אים: — נו, לייבקא, האָסט שוין אויף פּסח? — ענטפערט ער: ניין, אָבער גאָט וועט העלפן. — דער פּריץ איז ווידער אין כעס געוואָרן און באשלאָסן איינמאָל אויסצופּרוּוון.

— א פּאָר טעג פאר פּסח, איז געשטאנען דער פּריץ ביי זיך אין צימער, געציילט גאָלדענע רענדלעך. ער האָט, ווי דער שטייגער, יעדעס מאָל איינגענעצט דעם פינגער און ווייטער געציילט. אין דעם זעלבן צימער איז געווען א מאלפּע, וועלכע האָט דאָס אלץ צוגעזען. און ווען דער פּריץ האָט זיך געלייגט, האָט די מאלפּע ארויסגענומען די רענדלעך און וועלנדיק נאָכטון, האָט זי יעדעס מאָל צוגענומען דעם פינגער צום מויל, ביז זי האָט אלע רענדלעך אויפגעגעסן. אויפן אנדערן טאָג, ווען מ׳האָט געפונען די מאלפּע א טויטע, האָט דער פּריץ געהייסן זי ארויסווארפן. זיינע דינער האָבן זי אריינגעוואָרפן צום ייד דורכן צעבראָכענעם דאך און פון שטארקן פאל איז די מאלפּע צעשפּאָלטן געוואָרן און די רענדלעך זענען ארויסגעפאלן.

— ערב יום־טוב, ווען דער ארענדאר איז ארויף אויפן בוידעם אראָפּנעמען די פּסחדיקע געפעס, האָט ער געפונען די מאלפּע מיט די רענדלעך. ער איז געפאָרן אין שטאָט און אָנגעגרייט א כשרן יום־טוב פון כל טוב.

— אין דער סדר־נאכט האָט דער פּריץ געוואָלט זען, וואָס עס הערט זיך ביים ייד. צוקומענדיק הינטערן פענסטער איז ער שטיין געבליבן א דערשראָקענער. ער האָט גלייך צומאָרגנס געשיקט נאָכן ארענדאר און אים געזאָגט: —לייבקא, דו מוזט מיר זאָגן, ווי האָסטו גענומען אויף פּסח?

— זאָגט ער: גאָט האָט מיר געגעבן. — איך וועל דיר גאָרנישט טון — זאָגט דער פּריץ — אָבער דערצייל מיר, ווי איז דאָס געשען? — און דער ארענדאר האָט די גאנצע מעשה דערציילט. ווען ער האָט געענדיקט, האָט זיך דער פּריץ פארטראכט און דערנאָך געזאָגט: — איצט זע איך, ווי גרויס עס איז דער כוח פון בטחון! גאָט איז אמת און זיין תורה איז אמת!

— א קורצע צייט שפּעטער האָט דער פּריץ פארקויפט זיין פארמעגן. א העלפט פארטיילט אָרימע לייט און מיט דער צווייטער העלפט איז ער אוועק ערגעץ אין א ישיבה און זיך דאָרט מגייר־געווען.

ענדיקנדיק די מעשה, האָט זיך די מאמע מיט א זייער שווערן זיפץ אוועקגעלייגט. און דאָס בעט האָט ממש ווי א מענטש, וועלכער פילט און פארשטייט, אויך א קרעכץ געטון... דאָס בעט איז כמעט א שטיק מאמע געווען. אין דעם בעט האָט זי זיך צוזאמענגעקאָרטשעט, ווען עס האָט איר וויי־געטון, פלעגט איר קאָפּ באהאלטן אין קישן און אריינוויינען. דאָס בעט איז געווען איר איינציקער פריינט, פאר וועלכן זי פלעגט קענען אויסגיסן דאָס אָנגעווייטיקטע הארץ. דער איינציקער עדות, וואָס האָט אלץ צוגעזען און אלץ אויסגעהערט.

די מאמע איז ליגן געבליבן. יעדעס מאָל זיך געשטארקט און אויפגעשטאנען. זי האָט נישט געוואָלט, דער טאטע זאָל זי טרעפן ליגן. אָבער יעדן נאָכמיטאָג — זיך צוריקגעלייגט.

דינסטיק פארנאכט־צו איז אריינגעקומען דער טאטע. מיד און אויסגעדארט. ווי די מאמע האָט אים דערזען, האָט זי אָנגעהויבן וויינען, און גלייך נאָך דער מאמען — מיר.

נאָכן אויסוויינען זיך איז די מאמע אויפגעשטאנען. מיט אירע לעצטע כוחות אָנגעגרייט עסן און פארטאָג, צומאָרגנס, ווען איך האָב זיך אויפגעכאפּט, האָב איך געהערט טאטע־מאמע צווישן זיך רעדן, שטיל, אָבער זייער ערנסט. די מאמע האָט דערציילט, אז זי שפּייט מיט לייכעץ און שטיקלעך בלוט. און א פּאָר טעג שפּעטער איז דער טאטע מיט איר אוועקגעפאָרן אין לוקאווע צום דאָקטאָר. זי איז דאָרט געבליבן. דער טאטע איז אהיימגעקומען און גלייך אָנגעהויבן זוכן פּרנסה.

דער עלטסטער ברודער איז געוואָרן די גאנצע „באלעבאָסטע". ער פלעגט זיך יעדן פרימאָרגן איינהילן אין ווייסן טישטוך מיטן רויטן ראנד, שיילן קארטאָפּל, רייבן קוגעלעך. און מיר פלעגן זיך רייסן ביי די נעזער און אויסדראפּען די אויגן איינער דעם אנדערן.

אזוי איז פארביי א וואָך און צוויי, א חודש און צוויי. איינמאָל איז דער טאטע געקומען פון לוקאווע, צומאָרגנס געשיקט רופן פעטער זעליקן און ער האָט, ווי שטענדיק, קיין צייט נישט געהאט. געשטאנען און זיך געהאלטן ביי דער טיר־קליאמקע די גאנצע צייט. דער טאטע האָט ביידע הענט געהאלטן ביים ווארעמען קוימען, זיך געווארעמט און דערציילט:

— אז די דאָקטוירים האָבן זיך פון איר אָפּגעזאָגט און מ'מוז פאָרן קיין

ווארשע. פעטער זעליק איז רויט געוואָרן, האָט עפעס גערעדט. ס'איז שווער געווען צו כאפן א וואָרט. בלויז אומגעלומפערט גערדרייט מיטן קאָפ, אמאָל רעכטס, אמאָל לינקס. און ווען די טיר איז געווען האלב־געעפנט און פעטער זעליק איז געשטאנען מיט א פוס אין דרויסן, האָט דער טאטע א פרעג געטון — נו, וואָס זאָגסטו דערויף? האָט ער געענטפערט: — ניין, איך קען נישט, און איז פארשוואונדן.

דער טאטע איז א לאנגע צייט שטיין־געבליבן מיט אן אראָפגעלאָזטן קאָפ. ס'האָט אָנגעהויבן טונקל ווערן. ער האָט אָנגעטון דעם גארטל, געזאָגט אשרי און קרבנות, און זייער לאנג געשטאנען שמונה עשרה. נאָך מנחה, ווען מ'האָט אָנגעצונדן דעם לאָמפ, האָט מען געזען, ווי דורך די פיר ווינקעלעך קריכט אריין דער פראָסט, קריכט און פארשפרייט זיך אויף די ווענט. מ'האָט צוגעמאכט די לאָדן, און דאָס דיקע אייז פון די שויבן־פענסטער האָט אָנגעהויבן צעגיין. ביים וויעטשערע־עסן, ווען מיר זענען אלע געזעסן ארום טיש, האָט זיך דערהערט א פייפן, און גלייך איז אריין דער „רימאזש" און א געשריי געטון: — א פלאש ביר! און ביים אוועקזעצן גלייך געזאָגט — „טאק, טאק, געפילטע פניש".

מיט איין זופ האָט ער אויסגעטרונקען דאָס ערשטע גלאָז. ווען ער האָט באַלעקט זיינע וואָנסן און אָנגעגאָסן דאָס צווייטע, האָט ער א געשריי געטון מיט א יום־טובדיקן ניגון: — „נא, פאניע בערעק, מיר וועלן מאכן א חשבון". — דער טאטע האָט ארויסגענומען דעם „געשוואָלענעם" בוך. און ווען ער האָט געענדיקט צוזאמענרעכענען, האָט דער רימאזש ארויסגענומען א רויטן צענער־רובל און געזאָגט: — „דאָס איז פאר דיר, פאניע בערעק, און געפילטע פניש".

צומאָרגנס איז דער טאַטע זייער פרי אוועקגעפאָרן קיין לוקאָוו, איז דאָרט געבליבן איבער שבת און ביים צוריקקומען דערציילט, אז דער מאַמען איז ברוך השם בעסער און אז עס וועט ווערן ווארעמער, וועט זי קומען צופאָרן.

א פאָר טעג שפעטער האָט א שיין־געטון די זון. איך בין גלייך אוועק צום זיידן אָנזאָגן די בשורה, אז די מאמע וועט באלד קומען.

אריינקומענדיק אין שטוב, בין איך שטיין געבליבן א דערשראָקענער. זייער פאראבלט האָט אלץ אויסגעזען. איך האָב נישט פארשטאנען,

וואָס אויף איין מאָל זענען אלע געקומען. פעטער מענדל פון לעווערטאוו, פעטער משה פון ברעזשניצע. אָבער גלייך האָב איך דערזען, אז די באבע ליגט קראנק. כ'בין פּאמעלעך צו צום בעט, די באבע האָט געעפנט די אויגן און א געשריי־געטון: — ווו איז מיין קינד? און גלייך א צווייט מאָל: — ווו איז מיין קינד? איר פּנים האָט זיך שרעקלעך אויסגעקרומט, עס האָט אויסגעזען, ווי יעדער טייל באזונדער וויינט. פעטער מענדל האָט מיך אוועקגענומען און איר אָנגעהויבן איינרעדן, אז „ער" וועט באלד אריינקומען. ערשט שפּעטער האָב איך פארשטאנען, אז דאָס „קינד" האָט זי געמיינט דעם פעטער יאָסל, וועלכער איז שוין געווען אן עלטער־זיידע און אלט געווען צוויי און זעכציק יאָר.

גייענדיק אהיים האָב איך געפילט, ווי איך טראָג אין מיר א ווייטיק, וועלכן איך קען ביים נאָמען נישט אָנרופן. כ'האָב אָנגעהויבן וויינען. און דורך די טרערן־שויבן געזען, ווי ערגעץ אין לוקאָווע, ביי דער באבען אויפן בוידעם־שטיבל, ליגט די מאמע מיט א פארוויינטן פּנים, און שרייט באשטימט: — „ווו זענען מיינע קינדער".

פארנאכט איז אריינגעקומען יצחקל, דעם טאטן ארויסגערופן. און זיי זענען ביידע אוועק. אויפן אנדערן טאָג, גאנץ פרי, איז ווידער געקומען יצחקל, גענומען דעם טאטנס טלית און תפילין. און ווידער אוועק.

אין יענעם פרימאָרגן איז צוזאמענגעשטעלט געוואָרן א מנין פון אן אלמן מיט פאראבלטע קינדער, איידעמס און אייניקלעך, און ס'איז געזאָגט געוואָרן דער ערשטער קדיש נאָך א ריינע ערלעכע נשמה, וועלכע האָט אכט און זיבעציק יאָר געלעבט אין דעם גוף פון דער באבע שרה־צירל.

כא

א טרויעריקער ווינטער

פון אנטעק צובעס צווילינג־הויז, וועלכעס איז געשטאנען אין מיטן דאָרף, אנטקעגן זיידנס שטוב, איז דער שוואָגער פון אנטעק צובע, וועלכער האָט אינעם הויז געוווינט, אוועק אין בראזיל. די ליידיקע דירה האָבן מיר נעדונגען. זיך גלייך אהין אריבערגעצויגן. און ס'האָט אויסגעזען. ווי ערב

א גרויסן יום־טוב. קודם כל האָט מען אָנגעהויבן גליען די קיך. מיט דער מצוה פון גליען האָט זיך מכבד־געווען די מומע רויזע און ווען דאָס האָלץ האָט אָנגעהויבן קנאַקן און דער פלאַם הודזשען, האָט מומע רויזע זיך שנעל געוואַשן די הענט, אַריינגעשיט זאַלץ, געמורמלט מיט די ליפּן, ווייל דאָס הודזשען איז געווען א סימן, אַז די שונאים שעלטן ר״ל און זי האָט עם „אויסגעבייטלט״ צו זייערע קעפּ. מיר האָבן געוואַשן און געריבן. דער טאַטע האָט צוגעקלאַפּט מזוזות אין אַלע טיר־פּוסטעס און שטיל זיך צוגעזונגען מיט א כל מקדש־ניגון: יאַ־באַ־באַ־באַם און יאַ־באַ־באַם. הערנדיק דעם ניגון, האָב איך גלייך דערפילט א ריח פון געבאַקענע פערפל, אויסגעמישט מיט גרויסע צוקער־באָבעס און באַגאַסן מיט פעטער שבתדיקער יאַיך. דער שבת־ריח האָט זיך פּאַמעלעך פאַרשפּרייט אין אַלע ווינקעלעך און דאָס גאַנצע הויז איז ווי אָנגעפילט געוואָרן מיט א „נשמה־יתירה״.

אין דער נייער דירה האָט מען געמאַכט דאָס בשותפותדיקע „חדר״. פון פרי ביז זייער שפּעט האָט מען געהאַלטן אין איין לערנען. געשלאָפן איז דער רבי ביים פעטער זעליק. דער דעמאָלסדיקער רבי האָט געהייסן חנא. מיט דער מומע רויזע האָט ער זיך געהאַלטן פאַר א מחותן, ווייל זיין זון פון דער ערשטער ווייב, מענדל טים־טאַם, האָט חתונה געהאַט מיט דער מומע רויזעס שוועסטער, פריידע „די נאַשערין״.

דעם רבין האָבן מיר זייער ליב געהאַט. ער פלעגט אונדז שטענדיק דערציילן מעשהלעך פון זעלנער. און בכלל האָט אין אים געשטעקט א שטיק זעלנער. זיינע טריט. האָבן זיך געשטעלט ווי נאָך א קאָמאַנדע. זיין באָרד איז געווען צעקעמט ווי ביי א רוסישן פּולקאָווניק, און ביי יעדן צווייטן וואָרט כמעט. פלעגט ער ליב האָבן אַריינמישן „א סקאַריי״ — נו זאָג שוין „סקאַריי״, נו גיי שוין „סקאַריי״, וואָס האָסטו זיך פאַרטראַכט ווי א גולם „סקאַריי״ — „סקאַריי״. דערצו איז ער נאָך געווען א ראַדזינער חסיד, געטראָגן „תכלת״, האָבן מיר אים גערופן „דער ראַדזינער סקאַריי, מיטן בלויען טלית־קטן״.

א טרויעריקער ווינטער איז דעמאָלט געווען. די באָבע איז געשטאָרבן, דער זיידע איז אַוועקגעפאָרן, דאָס הויז איז געבליבן פאַרשלאָסן און פאַרקלאַפּט מיט ברעטער. דער טאַטע מיטן רבין פלעגן זיך קריגן א גאַנצע

וואָך און שבת, פארן לערנען, נאָכן לערנען, און דער עיקר איבערן סדר פון לערנען. די מאמע איז געלעגן א קראנקע. אויףֿ אונדזערע קעפּלעך האָט זיך אויסגעגאָסן די „זעקסטע מכה פון מצרים”. מיר האָבן געטראָגן אונדזערע העמדעלעך א וואָך, צוויי, דריי. דערנאָך זיי איבערגעדרייט אויףֿ דער אנדערער זייט און פריש געטראָגן. ס'האָט געביסן, מיר האָבן אָן רחמנות געקראצט, און ווען מ'איז מיט די צעקראצטע לייבעלעך ארויס אויףֿ דער גאס, זענען געוואָרן ראנעס. אויףֿ דער קעלט האָט עס ווי געטון. ביינאכט, אז מ'איז געלעגן אין דער ווארעם, האָט ווידער געביסן, און מ'האָט ווייטער געקראצט. די ראנעס האָבן זיך פארשפּרייט אויףֿ אלע אברים, איבערן גאנצן גוףֿ.

כב

די מאמע איז געקומען

דער ווינטער איז ברוגז געוואָרן. עס האָט אויסגעזען, גלייך ווי ער וואָלט געזאָגט — אויב איר זענט אויףֿ מיר אזוי ברוגז, גיי איך אוועק. און דאָס אוועקגיין האָט ער געמאכט ווי זייער א חשובער גאסט, מיט ישוב־הדעת. יעדער טריט איז געווען אויסגערעכנט. צוערשט האָט דער פּראָסט אביסל געלאָזט, דער שניי האָט זיך פּאמעלעך אראָפּגעזעצט און אָנגעהויבן צעגיין. און אזוי איז ער געגאנגען און געגאנגען בארג־אראָפּ, ביז ער איז אריינגעפאלן אין טייך. פון טייך מיטן שטראָם זיך אוועקגעצויגן דורך די לאָנקעס, ווו עס פּאשען זיך אום זומער די דאָרפישע קי און פערד. אויפן וועג זיך געטראָפן מיט ביימעלעך, פון וועלכע מיר פלעגן שניידן „הושענות”. גויים האָבן געמאכט בעזימער און שקצימלעך — פייפעלעך צום פייפן.

אין איינעם פון די טעג האָט דער טאטע געדונגען א פערד און שליטן. איז אוועק אין לוקאָווע ברענגען די מאמע. מיר האָבן גלייך נאָכן עסן אָפּגעוואשן דאָס געפעס, צוגערוימט די שטוב, דעם קוימען פארהאנגען מיט דעם ציצענעם פאָרהענגל, זיך געשטעלט ביים פענסטער און אויסגעקוקט.

ביז האַלבער נאַכט. זענען מיר אין איין שרעק געזעסן און געזען, ווי דער שנײַ צעגייט און געוואַקסט, אַז מיט אַ שליטן וועט אוממעגלעך זײַן צו קומען. און אַזוי איז טאַקע געווען. זיי זענען שטעקן־געבליבן און קוים מיט צרות, ווען מיר זענען שוין אַלע געשלאָפן, מערער טויטע ווי לעבעדיקע אָנגעקומען.

פאַרטאָג, ווי כ'האָב זיך אויפגעכאַפּט, איז די מאַמע געשטאַנען בײַם פענסטער, געקוקט אויפן זיידנס שטוב און געוויינט. דער טאַטע איז צו איר צוגעגאַנגען און געזאָגט: — „הער נאָר, עס ווערט געברענגט אין אַ הייליקן ספר, אַז אויב מען פאַרגיסט נאָך שלושים טרערן, ווערט נאָס אין קבר. ערשט דעמאָלט האָב איך פאַרשטאַנען, אַז דאָס זענען יתום־טרערן, וועלכע באַוויינען די באַבע שרה־צירל. די מאַמע האָט גלײַך אויפגעהערט, אויסגעטון די שיך, זיך אוועקגעזעצט אויף אַ בענקעלע, און ווי דער דין אָפּגעזעסן אַ שעה שבעה. און ערשט בײַם אויפשטיין האָב איך דערזען ווי בלאַס איר פּנים איז. פון אירע אויגן האָט אַרויסגעקוקט אַ וועלט מיט גוטסקייט. אַזאַ בליק פאַרמאָגט נאָר אַ מאַמע, אַ מוטער, ווען זי פילט אין זיך דאָס לעבן פון אַ נײַ־אָנקומענדיקן מענטשן... און דאָס געפיל האָט דער מאַמען באַרואיקט און געשטאַרקט.

צוערשט האָט זיך די מאַמע אַ נעם־געטון צו דער וועש. פיר טעג צײַט האָט געקאָכט ווי אין אַ קעסל. צוויי גויעטעס זענען געשטאַנען באָרוויסע, מיט פאַרקאַטשעטע קליידער און אַרויפגעשאַרצטע אַרבל, געוואַשן און געריבן, געקאָכט און געדרייט. בײַם קוימען איז געשטאַנען די מאַמע, געגאָסן וואַסער, אַרײַנגעשניטן זייף, געשיט סאָדע, און מיט אַ פאַרשניצט שטעקעלע כסדר געדרייט די וועש אין די קאָכנדיקע טעפּ, זיי זאָלן חו"ש נישט פאַרברענט ווערן.

ווען מ'איז פאַרטיק געוואָרן מיטן קאָכן, האָט זיך אָנגעהויבן אַ „סדרה" פון בלויען און קראָכמאַלען. און ווייטער געדרייט, געשווענקט, ביז מ'איז סוף כל סוף אַרויף אויפן בוידעם, עס דאָרט צעהאַנגען אויף די שטריק.

די צווייטע וואָך האָט מען די וועש אַראָפּגענומען. די ליילעכער, ציכן און טישטעכער האָט מען פריער צעצויגן, דערנאָך צוזאַמענגעלייגט און אויף דער ברייטער פלײַשיקער באַנק אויסגעמאַנגלט.

נאָך דער וועש האָט מען אַרויסגענומען די „טאָפּעלע" פענסטער־

די ביימער האָבן זיך א הייב־געטון, די צווייגן — פונאנדערגענומען, צעשפּרייט ווי די הענט ביי א מענטשן, ווען ער שטייט אויף פון א לאנגן און פעסטן שלאָף. פון די פּיפּל־ביימער האָבן גנבהש אָנגעהויבן ארויסטאנצן שפּיצן פון גרינע בלעטעלעך. פון קארשן־ביימער האָבן אראָפּגעקוקט פארשלאָסענע קעפּעלעך. גלייך ווי זיי וואָלטן אָנזאָגן, אז באלד וועלן זיי זיך עפּענען, צעבליען, און דערנאָך זיך פארשליסן און וואקסן.

איינמאָל אין א פארנאכט האָט די מאמע א געניץ־געטון און גלייך דעם אנדערן, זי איז ארויסגעגאנגען שפּאצירן, ווו פיר וועגן שיידן זיך. דאָס איז א סגולה פאר א „גוט אויג". עס האָט אָבער נישט געהאָלפן. מ'האָט געמוזט רופן „יוזיקל גנבס" מאמע, וועלכע איז געווען „אן אָפּנעמערן". זי האָט גלייך אָנגעוואָרעמט וואסער און ווען כ'האָב זיך צומאָרגנס אויפגעכאפּט, איז דער מאמעס בעט געווען באהאנגען מיט ווייסע ליילעכער. דער טאטע איז געשטאנען ביים טיש, דורך א טיכל דורכגעזייט „רומיאנעק" פאר דער קימפּעטאָרין צו טרינקען. פון דרויסן האָט אריינגעשיינט א ווארעמע זון, זיך דורכגעריסן דורך די ליילעכער און שטיין־געבליבן אויפן בעט, ווו עס זענען געלעגן די קימפּעטאָרין מיטן ניי־געבוירענעם נפשל, וועלכן מ'האָט שבת ביי קריאת התורה א נאָמען געגעבן נאָך דער פארשטאָרבענער באבע — שרה־צירל.

כג

„מאמע-מילך"

דער זיידע האָט אויסגעוואָרצלט דעם וואלד. און פארזייט גריקע. פאר פינף שטיקלעך צוקער מיט א שבתדיקער בולקע האָב איך געקויפט ביי א שייגעץ א הילצערנעם שפּריצער און אלע פארנאכט האָבן מיר געשפּילט אין פייערלעשער. ס'האָבן זיך צעבליט עפּל, בארן און פלוימען־ביימער און די בינען האָבן זיך זשומענדיק אריינגעגעסן, אָנגעטרונקען מיט זאפט, ווייטער געפלויגן און ווידער געקומען. ארום די ווייסע בזשאזן־ביימער האָבן זיך פארזאמלט זומער־פייגעלעך און געטרונקען דעם זאפט, וועלכער פלעגט ארויסרינען דורך די לעכער פון די אָפּגעבראָכענע צווייגן.

און צווישן דעם אַלעם האָט געבליט און געוואַקסן אונדזער „מענטש־קוויטעלע".

איך ווייס נישט מער, ווען ס'איז קליין געווען. עס דאַכט זיך, אַז ס'איז גלייך געבוירן גרויס און שיין, נאָר פון טאָג צו טאָג גרעסער און שענער געוואָרן. פויערים, פויערטעס, וועלכע זענען געקומען קויפן, האָבן זיך גאָרנישט זאַט געקענט אָנקוקן, זאַט אָנשפּילן. די מאַמע פלעגט שטיין און אָנקוועלן, נאָר יעדעס מאָל אַריינוואַרפן אַ וואָרט: „זאָלץ אייך אין די אויגן". פאַרן אוועקגיין פלעגן די גויעטעס שטיין־בלייבן פון דער ווייטן, נאָך אַמאָל אַ קוק טון אויפן קינד און זאָגן — ווייסט, בערקאָווא, כ'האָב מורא, אַז דאָס קינד וועט זיך נישט אויסכאָווען. עס איז צו שיין און צו קלוג. די מאַמע פלעגט בלאַס ווערן, רויט ווערן, דריי מאָל אויסשפּייען, אָפּזיפצן און זאָגן — „הלוואי, רבש"ע, עס זאָל מיר נאָר זיין צום גוטן. מיינע בייזע געדאַנקען, זאָלן פאַלן אויף אַלע ווילדע וועלדער". און גלייך צולויפן צום קינד, עס כאַפּן אויף די הענט, פּעסט אין זיך עס אַריינדריקן, פון קאָפּ ביז די פיס אויסבייסן און אויסקושן, טאַנצנדיק וואַרפן אין דער לופט, אַרויף און אַראָפּ, רעכטס און לינקס, און דערביי צוזינגען:

כאַפּ־סאַ־סאַ דיי ראַסאַ
דאָס רעדל דרייט זיך,
די מאַמע קאָכט לאָקשן,
דער טאַטע פרייט זיך,
כאַפּט דער טאַטע אַ פייער־טאָפּ,
מאַכט דער מאַמען אַ לאָך אין קאָפּ,
מאַכט די מאַמע אוי־אוי־אוי,
זאָגן די קינדערלעך — עס איז גוט אַזוי.

די לעצטע ווערטער „עס איז גוט אַזוי" פלעגט זי אָן אַ שיעור מאָל איבערחזרן און דערביי צוגיין צום קליינעם בענקעלע, זיך אַוועקזעצן, דאָס קינד האָט גלייך אָנגעהויבן וואַרפן מיט די פיסעלעך און הענטעלעך און שרייען: וואַ־וואַ, פּאַ־פּאַ. די מאַמע פלעגט זייער צערטלעך דרייענדיק מיטן קאָפּ די ווערטער איבערחזרן און ביי די ווערטער „פּאַ־פּאַ" איז דאָס

קינד שוין געלעגן מיט געשלאָסענע אייגעלעך, ארייננגעגעסן אין די ברוסטוואָרצלען. מיט די פינגערלעך זיך פעסט איינגעקלאמערט, גלייך ווי עס וואָלט זאָגן — נאָר מיר אליין געהערסטו. און נישט קיינעם מער.

איינמאָל האָט די מאמע געהאלטן דאָס קינד מיט דער לינקער האנט ביי דער רעכטער ברוסט און מיט דער רעכטער האנט געקרייזלט די גאָלדענע לעקעלעך און צוגעזונגען:

ביבע ביבע קרייזעלע,
אין קראקע שטייט א הייזעלע,
ווער זיצט דארינען,
פיר פאנאלעך שפינען.
איינס שפינט גאָלד,
האָב איך מיין קינדעלע האלד.
איינס שפינט וולוטש . . .

— „פינסטער איז מיין וועלט —האָט די מאמע א געשריי־געטון— איך האָב פארלוירן די מילך" — קוקנדיק אויף דער מאמען, האָט מען געזען, אז נישט נאָר די מילך האָט אויפגעהערט, נאָר ס'האָט אלץ אויפגעהערט: די זון, די לבנה, די שטערן, די מזלות.

דאָס קינד האָט אין איין אָטעם ווייטער געזויגן, די ברוסט ארויסגעלאָזט און מיט א גרעסערן אימפעט גלייך ווידער אָנגעכאפט, געזויגן און געזויגן, ביז עס האָט א וויין־געטון און וויינענדיק אויף דער מאמעס שויס ליגן־געבליבן. די מאמע האָט עס אָנגעהויבן איינוויגן, און ווי עס איז נאָר איינגעשלאָפן, האָט די מאמע אויף זיך געכאפט א טיכל און ארויסגעלאָפן אויפן דאָרף.

עס איז ארייננגעקומען די אלטע „באבקע", יוזיקל גנבס מאמע, האָט מיטגעברענגט געטרוקנטע בלעטער, מ'האָט עס געבריט און געקאָכט, געגעבן דער מאמען צום טרינקען. עס האָט אָבער גאָרנישט געהאָלפן.

אויף צומאָרגנס האָט מען דעם קינד אָנגעהויבן געבן געצוקערטע מילך מיט א לעפעלע, מיט א גלאָז, און ווי עס האָט נאָר אויסגעטרונקען, האָט עס נעבעך אלעס גלייך „צוריקגעגעבן".

דאָס קינד האָט זיך שטארק פארענדערט. עס האָט אויפגעהערט לאכן, אָנגעהויבן וויינען. צוזאמען מיטן קינד האָט מיטגעוויינט דאָס גאנצע הויז.

אויפן דריטן טאָג, ווען די מאמע איז געזעסן און געגעבן דעם קינד צו טרינקען, האָט זיך געעפנט די טיר און עס איז אריינגעקומען די „לאנגע פֿראנקע”, דאָס „הייליקע מיידל”. צוזעענדיק וואָס עס קומט דאָ פֿאָר, האָט זי גאָר אָן לאנגע דיבורים אויפגעפראלט איר בוזים, גענומען דאָס קינד, זיך אוועקגעזעצט אויפן קליינעם בענקעלע און עס צוגעטוליעט צו אירע גרויסע בריסטן. מיט א שטארקן אימפעט איז דאָס קינד צוגעפאלן און אָנגעהויבן זויגן. די מאמע איז געשטאנען פון וויטן, איר קאָפּ אוועקגעלייגט אויף דער דלאָניע פון איר רעכטער האנט, געקוקט און געוויינט.

דאָס קינד איז ביי פֿראנקעס ברוסט איינגעשלאָפן, און ווען די מאמע האָט דאָס געוואָלט אוועקנעמען, האָט עס זיך ווי דערשראָקן, אָנגעקלאַמערט אָן דער ברוסט און ווייטער געזויגן, ביז די לאנגע פֿראנקע איז אויפגעשטאנען, עס אריינגעלייגט אין וויגל און זיך פֿאמעלעך אוועקגענבעט.

ביים פארקנעפלען דעם סטאניק איז די מאמע שוין געשטאנען און געהאלטן פאר איר גרייט א שבתדיקע חלה און א בייטל צוקער. צומאָרגנס איז פֿראנקע ווידער געקומען און האָט זיך אוועקגעזעצט אָנזויגן.

דאָס קינד האָט מיט איין הענטעלע זיך פעסט געקלאמערט אין דער ברוסט און מיט דעם צווייטן הענטעלע — ארומשפאצירט צווישן די קרעלן, וועלכע די לאנגע פֿראנקע האָט געטראָגן אויף איר האלדז, און אזוי לאנג געזוכט, ביז עס האָט אָנגעכאפט א צלמל, וועלכעס האָט אויף די קרעלן געהאנגען.

מיין טאטע איז פֿלוצלינג אריינגעקומען, א ווײַלע שטיין־געבליבן און גלייך צוגעגאנגען צו דער ספרים־שאנק, ארויסגענומען א גרויסן מדרש און אָנגעהויבן זוכן אין די קליינע אותיותלעך און ווען די לאנגע פֿראנקע איז אוועקגעגאנגען און צוגעזאָגט מאָרגן קומען, האָט דער טאטע אָפּגעהוסט, זיך געווענדט צו דער מאמען מיט א „הער נאָר”, און ווי די מאמע איז נאָר צוגעקומען צום טיש, האָט ער גלייך אָנגעהויבן מיט א ניגון פון א מגיד: — „שקלו חכמינו ז”ל, אונדזערע חכמים זכרונם לברכה האָבן אָפּגעוווגן א קינד, ווען עס ווערט געבוירן, האָט עס געוווגן פיר פונט, מ׳האָט דאָס זעלבע קינד אָפּגעוווגן נאָך א יאָר, האָט עס געוווגן

צוועלף פונט, היינט א קינד, אויב עס זויגט פון א גויאישער אם, איז דאָ אין דעם פיר פונט „ייד" און אכט פונט „גוי". די מאמע האָט א וויין געטון, פון געוויין אויסגעשריען: — „איך בין נישט מער ווי א זינדיקע אשה, א מענטש פון פלייש און בלוט, איך בין אָבער א מאמע און איך קען נישט צוזען דעם ביטערן צער פונעם קינד... דאָס אומשולדיקע באַשע־פעניש זויגט און זויגט און איך פיל, ווי מ׳וואָלט מיך געשטאָכן מיט נאָדלען, און „ער" זיצט זיך אויבן, קוקט און שווייגט... די מאמע איז א ווײַלע שטיל־געבליבן און האָט גלייך ווידער אָנגעהויבן מיט דער תקיפות, גלייך ווי זי וואָלט פארלאנגט: — „אויב „ער" וויל האָבן יידישע קינדער, טאָ פארוואָס נעמט ער צו די מילך פון די יידישע מאמעס?... איך וויל נישט מער!... איך קען נישט מער!... איך גיי פון זינען אראָפ!...

דער טאטע איז פון דער מאמעס ווערטער טרויעריק געוואָרן ער האָט פארמאכט דעם מדרש, אים אוועקגערוקט אין א זייט און ווי א מענטש וואָס וויל דעם צווייטן איבערבעטן האָט ער געזאָגט: — זינדיק נישט חלילה, מיר דארפן דאנקען פארן שלעכטן אזוי ווי מיר דאנקען פארן גוטן. עס ווערט געברענגט: ווען משה איז ארויף אויפן הימל, האָט ער געטראָפן דעם רבונו של עולם זיצן שרייבן „השם", „אלקים", „השם" איז רחמים, „אלקים" איז דין, און דאָס איז דערפאר, אז אויב א מענטש ווערט חס ושלום געשטראָפט מיט מדת־הדין, דארף ער זיך ווענדן צום מדת־הרחמים און „ער" וועט דיר באשטימט ענטפערן...

די מאמע האָט זיך ביים וויגל געשטעלט, האָט מיט א טרויעריקן פנים אויפן שלאָפנדיקן נפשל געקוקט און אירע ליפן האָבן שטיל געמורמלט ווי א שטילע תפילה. פלוצלינג האָט זיך דאָס קינד אויפגעכאפט. די מאמע האָט עס ארויסגענומען, האָט זיך מיט דעם אויפן בענקעלע געזעצט, און דאָס נפשל האָט נעבעך די ליידיקע בריסטן געזויגן... און געזויגן...

אזוי איז געווען איין טאָג און נאָך א טאָג. איך פלעג יעדן פרימאָרגן ליגן אויפן פיעקעליק, אראָפקוקן ווי די מאמע זיצט מיט איר קינד ביי איר ברוסט, און דאָס קינד זויגט און זויגט, און די מאמע קוקט און וויינט, ווישט די טרערן, און די נישט אָפגעווישטע פאלן אראָפ פונעם פנים אויף דער ברוסט צום פארהונגערטן קינד אין מויל אריין... און דאָס איז געווען „יידיש", זייער יידיש...

אין א פאַרטאָג איז די מאַמע, ווי שטענדיק, געזעסן אויפן בענקעלע און איך — פון פּיעקעליק אַראָפּגעקוקט. האָט די מאַמע א געשריי־געטון: — „די מילך איז דאָ!” — דעמאָלט, אין יענעם פרימאָרגן, איז די מאַמע ווי פריש געבוירן געוואָרן. איך האָב ממש געהערט, ווי דאָס בלוט וואָלט אָט ערשט אָנגעהויבן לויפן אין אירע אָדערן. איך האָב קיינמאָל די מאַמען אזוי גליקלעך נישט געזען, ווי אין יענעם פרימאָרגן, ווען די מילך איז צוריקגעקומען.

א פּאָר טעג שפּעטער איז דאָס קינד נעבעך קראַנק געוואָרן. מ׳האָט געברענגט דעם דאָקטאָר איינמאָל און נאָכאמאָל. די שטוב איז פול געוואָרן מיט פלעשלעך, כלערליי רפואות, און אויפן פּנים פונעם יונגן נפשל האָט זיך פאַרשפּרייט די געשטאַלט פון דער פאַרשטאָרבענער באבע שרה־צירל, און דאָס האָבן אלע געזען.

עס האָט אויפגעהערט וויינען, אָנגעהויבן סאָפּען, זייער שווער געסאָפּעט, ביז עס איז אינגאנצן שטיל געוואָרן...

די מאמע איז זיצן געבליבן א פאַרשטיינערטע, דער טאטע איז צוקאָפּנס ביים וויגעלע ווי א מצבה געשטאנען, אויפגעהויבן די אויגן, גלייך ווי ער וואָלט זאָגן — רבש״ע, דערצו האָסטו מיך באשאפן, חתונה האָבן, געבוירן קינדער און צו צוזען צרות פון אזעלכע אומשולדיקע נפשהלעך? ער האָט א שווערן זיפץ געטון, די אויגן פּלוצלינג אראָפּגעלאָזט הכנעהדיק, ווי איינער וועלכער איז מקבל דעם דין, און גאנץ שטיל געמורמלט: „ברוך דיין אמת”...

טרויעריקע בליקן האָבן געבלאָנדזשעט אין פרעמדע וועלטן. געזען ווי ס׳הייבט זיך א נשמהלע, טראָגט זיך הויך און פליט גלייך אין גן־עדן. אלע האָבן געגלויבט, אז דאָס איז געווען א גלגול — די נשמה פון דער־באבע שרה־צירל.

כד

נחת פון קינדער

אינעם צווייטן טאָג פון דער „שבעה”, איז בלומע „די צדיקת” געקומען מנחם־אבל זיין. און ווי זי איז נאָר אריין, האָבן זיך ביידע צדדים

קודם כל שטארק צעוויינט און די ערשטע, וועלכע האָט זיך געשטארקט און אָנגעהויבן רעדן, איז געווען די מאמע. — „מיר זינדיקע מענטשן, דארפן צו „זיין ליבן נאָמען" קיין טענות נישט האָבן. מיר דארפן דאנקען פארן שלעכטן, אזוי ווי פאר דעם גוטן. — ס'ווערט געברענגט אין א הייליקן ספר — איינמאָל איז ביי דוד המלך קראנק געוואָרן א קינד. און ווען עס האָט געהאלטן זייער שלעכט, איז דוד המלך אראָפּ פון זיין שטול. אויסגעטון די קרוין און זיך אוועקגעזעצט ווי אן אבל תפילה־טון. פּלוצלינג האָט ער דערזען, ווי זיינע קנעכט גייען ארום און סודען זיך, האָט ער פארשטאנען, אז דאָס קינד איז געשטאָרבן און מ'האָט אים מורא צו דערציילן. ער איז אויפגעשטאנען, אָנגעטון די קרוין, זיך אוועקגעזעצט אויף דער שטול און געזאָגט: — הערט! פריער, ווען דאָס קינד האָט געלעבט, האָבן מיר געדארפט תפילה־טון, כדי ער זאָל געזונט ווערן. אָבער איצט וועלן שוין אונדזערע תפילות נישט העלפן. צו אונדז וועט דאָס קינד מער נישט קומען, מיר וועלן גיין צו אים און דערפאר דארפן מיר זאָרגן פאר די לעבעדיקע, און נישט פאר די טויטע. — עס איז אמת, א מאמעס הארץ ווערט טאקע צעריסן אין טויזנט שטיקער, אָבער „ער" איז א פאָטער, און אז „אים" איז אזוי ליב, איז מיר אוודאי ניחא. איך דאנק אים יעדע מינוט, יעדע רגע פאר דעם נחת, וואָס כ'האָב כאָטש פון מיינע איבעריקע קינדער". דערמיט האָט זי געמיינט איר עלטסטן זון מענדל, וועלכער איז אלט געווען זיבעצן יאָר, האָט געלערנט אין דער ווארשעווער ישיבה און איז דעמאָלט געשטאנען אין גרויסארטיקע שידוכים.

דעם ערשטן בריוו, וואָס דער ראש־ישיבה האָט אונדז געשריבן, איז געווען כהאי לישנא: — „וואָס דער חתן מענדל בר' טוביה דוב ווייסט כמעט נישט קיין איינציקער פון אלע ישיבה־בחורים". עס איז אויך געקומען א צווייטער בריוו, אז דער תלמיד האָט מנצח־געווען דעם רבין. און ס'איז געקומען נאָך א בריוו — אז זיינע קושיות ווערן ארומגעשיקט פון ישיבה צו ישיבה, און מ'קען זיי נישט פארענטפערן. און ווען ער איז איינמאָל מיטגעפאָרן ימים נוראים צום רבין, האָט גאנץ מעזריטש געקלונגען מיט דעם גאונישן קאָפּ, ווען דער רבי האָט אים אוועקגעשטעלט אויפן טיש און אָנגעהויבן פארהערן — „מן הסתם וועל איך נאָך ווערט זיין ביי „זיין ליבן נאָמען", און זוכה זיין צו מאכן שמחות ביי מיינע קינדער און אייניקלעך,

אמן!״ — — — אָבער זוכה געווען, האָט די מאמע נעבעך צו עפּעס אנדערש...

דער „עילוי״ מענדל מיטן גאונישן קאָפּ, וועלכער האָט זיך נישט מער געפונען אין דעם טאטנס „ד׳ אמות״, זענען פאר אים די ווארשעווער ישיבה־ווענט צו ענג געוואָרן. ער האָט זיך נישט געקענט בלויז באפרידיקן מיט אן „אמר רב פפּא״ און „אמר אביי״, נאָר פלעגט איינשלאָפן מיט היינריך היינע און אויפשטיין מיט א „בלאט גמרא״. און דערזעענדיק פאר זיך א נייע וועלט, מיט אנדערע לעבנס, האָט ער אָנגעהויבן קלערן וועגן א תכלית. נאָך א לאנגער מלחמה מיט זיך אליין, ווען עס איז אים נמאס געוואָרן דאָס וואלגערן זיך ביי פרעמדע טישן, האָט ער סוף כל סוף באשלאָסן — אריין אין א פאבריק און אָנגעהויבן ארבעטן.

ס׳איז כמעט אדורך א האלבער ווינטער. גאנץ פרי פלעגט ער לערנען אין ישיבה, ביינאכט — שרייבן און לייענען, בייטאָג — אין דער פאבריק.

איך געדענק א מאָנטיק, ס׳איז געווען א גרויסער פראָסט און א ווינט האָט דעמאָלט געשמיסן אין פּנים. דער טאטע איז געשטאנען איינגעהילט אין טלית און געדאוונט. די מאמע מיט א פארפלאמטן פּנים ביים קוימען און געקאָכט וואַרמעס. האָט זיך אויפגעפראלט די טיר און עס איז אריין דער ברודער אין א דינעם מאנטעלע, בלויז ארומגעהילט מיט א וואָלענעם שאל. ווי ער איז נאָר אריינגעקומען און דערזען ווי די מאמע שטייט ביים קוימען, איז ער אוועקגעפאלן אויף א שטול, אָנגעהויבן וויינען און וויינענדיק געזאָגט — „און איך האָב געמיינט, אז דו לעבסט שוין חס ושלום נישט מער״.

די מאמע האָט גאָרנישט געענטפערט, נאָר אויך אָנגעהויבן וויינען. דער טאטע האָט ווייטער געדאוונט, ער האָט געהאלטן ביי קריאת־שמע און נישט געטאָרט אויסרעדן. נאָך שמונה עשרה, ווי דער טאטע האָט אָנגעהויבן רעדן, האָבן מיר פארשטאנען פון טאטנס רייד, אז א לוקאָווער קאמיסיאָנער האָט איינמאָל אין בית־מדרש אָפּגעגעבן א גרוס, אז ער האָט געטראָפן זיין זון ארבעטן אין א קנעפּל־פאבריק. דעם טאטן איז פון דער בשורה זייער נישט־גוט־געוואָרן און מ׳האָט אים קוים אָפּגעמינטערט, ווען ער איז געפאלן אין חלשות. ווען עס איז אים בעסער געוואָרן, האָט ער גלייך

באשווירן דעם קאָמיסיאָנער, ער זאָל למען־השם קיינעם נישט דערציילן פון זיין חרפּה.

אין יענעם טאָג פון דער בשורה האָט דער טאטע געפאסט. איז זיצן געבליבן אין בית־מדרש אין טלית און תפילין און געזאָגט תהלים. און גלייך אויפצומאָרגנס אוועקגעשיקט א בריוו, אז די מאמע איז שווער־קראַנק, און אויב ער וויל זיך נאָך מיט איר זען, זאָל ער תיכף קומען צו פאָרן.

גלייך האָט דער טאטע אָנגעהויבן דעם ברודער צו מוסרן. די מאמע האָט צוגעהאָלפן. און ביידע האָבן געמאכט א „סך־הכל" — פון די אלע צרות, וואָס טאטע־מאמע דארפן נעבעך אויסשטיין, ביז מ'איז זוכה אביסעלע נחת צו דערלעבן. און ווען מ'דערלעבט שוין סוף כל סוף, און מ'שטייט מיט א קינד אין אזעלכע טייערע שידוכים, איז אויף איינמאָל אזא פּאטש אין פּנים, אזא חרפּה, א בעל־מלאכה. רבש"ע, פארוואָס קומט מיך אזוי צו שטראָפן?" — דאָס רעדן, דאָס וויינען, דאָס מוסרן האָט זיך לאנג פארצויגן. דאָס פייער אין דער קיך האָט אויסגעברענט. די פּארע פון די טעפּ האָט אויפגעהערט. דאָס אָפּגעקאָכטע עסן האָט כמעט אָנגעהויבן קאלט ווערן. פּלוצלינג איז דער טאטע שטיין־געבליבן ביים טיש, גלייך ווי ער וואָלט זיך אָן עפּעס דערמאָנט, נערוועז אָנגעהויבן מישן אין סידור, געמישט, איבערגעמישט, געמישט צוריק, ביי „תחנון" שטיין־געבליבן, דעם טלית אריבערגעצויגן איבערן קאָפּ און ווייטער געדאווענט.

דער ברודער האָט פּאמעלעך זיך אָנגעהויבן ארומקוקן איבער דער שטוב. מיר זענען באהאלטן געווען אין די ווינקעלעך, מ'זאָל אונדז נישט ארויסזען. ס'האָט זיך דערהערט דעם טאטנס קול — „אל תזכר לנו עוונות ראשונים כי דלונו מאד. עזרנו אלהי ישענו. וכפּר על חטאותינו למען שמך". און ביי די לעצטע ווערטער זיך אויסגעדרייט צו דער מאמען, מיט א פינגער א טייטל־געטון אויפן קוימען, אויפן ברודער, און געזאָגט: — „נו, אה!" די מאמע האָט דעם רמז פארשטאנען, אויף איר פּנים האָט זיך באוויזן א וועלט מיט רחמנות. זי האָט געגרייט צום טיש, אָנגעגאָסן א גלאָז טיי און זייער שטיל, ווי אביסל פארשעמט, געזאָגט: „טו אויס דעם פּאלטן, טרינק א גלעזל „ווארעמס". דער ברודער האָט אויפגעהויבן די רויט־פארוויינטע אויגן, וואָס זענען פול געווען מיט חרטה, אויף דער מאמען א קוק געטון. די מאמע איז אוועק צום קוימען און מיטן פארטוך אָנגעהויבן

ווישן איר פּנים. דער ברודער איז אויפגעשטאַנען, א שלוכץ געטון, אויסגעטון דעם פּאַלטן, געטרונקען טיי. און ווי דער טאַטע האָט געענדיקט דאָס דאַווענען, האָט מען זיך גלייך אויסגעזעצט צום טיש עסן וואַרמעס.ביים עסן האָט מען גערעדט סתם אין דער וועלט אריין. דער טאַטע האָט זיך אויסגעפרעגט, וואָס זיין שוועסטער מלכה מאַכט, וואָס דער פעטער יאָסל מאַכט. נאָכן עסן האָט די מאַמע ווידער דערציילט, וואָס זי האָט נעבעך געהאַט אויסצושטיין, ווען דער טאַטע איז אַוועק זוכן פּרנסה. ווי זי איז פאַר צרות קראַנק געוואָרן, די דאָקטוירים האָבן זיך שוין געהאַט גאַנץ מיאש־געווען. און איצט —האָט די מאַמע ווי מיט טרערן אין די אויגן אויסגעפירט— לעב איך ממש בנס. אַנדערש פאַרשטיי איך דאָס גאָרנישט.

אויסהערנדיק די אַלע מעשיות, איז דעם ברודער באַפאַלן א מרה־שחורה. א פּאָר טעג ארומגעגאַנגען, נישט גערעדט קיין וואָרט, דערנאָך, אויפגעמאַכט די ספרים־שאַנק, ארויסגענומען זיינע תפילין מיטן קליינעם סידורל, א גמרא „מסכתא בבא בתרא”, איז אריין אין זיידנס שטיבעלע און זיך אַוועקגעזעצט לערנען.

א סך מאָל פלעגט זיין לערנען זיך הערן ווי אָפּגעהאַקטע טענער. אמאָל העכער, אמאָל טיפער — ווי א פאַרטיפונג אין א שווערער „סוגיא”. אָפטמאָל האָט עס געקלונגען ווי מיט גלאָקן. אן אומבאַשרייבלעכע זיסקייט פלעגט זיך פילן אין זיין לערנען. ס'האָט זיך ארויסגעריסן פון דעם שטיבעלע און צעגאָסן, פאַרשפּרייט. אויפן גאַנצן דאָרף.

גאַנץ אָפט, ווען דער טאַטע איז געזעסן פאַרטיפט אין א „פּני יהושע”, פלעגט זיך פון דעם אַנטקעגן־שטייענדיקן שטיבעלע ווי מיט געוואַלט אריינרייסן דעם ברודערס לערנען. דער טאַטע פלעגט שטיל בלייבן, פלעגט זיך אַוועקלייגן א פּאַטשיילע אויפן „פּני יהושע” ווי אַן „ערוב”, אין די אויגן פלעגט זיך באַווייזן א נייגעריקייט, גלייך ווי ער וואָלט וועלן כאַפּן, ווו דער ברודער האַלט. די מאַמע פלעגט שטייענדיק ביים קוימען זיך שמעלצן פאַר נחת און האָט גאָרנישט געפילט, ווי דאָס פעטע פון דער יאָיך פלעגט אויסלויפן, אָדער ערשט דערפילן ביים עסן, אַז זי האָט פון גרויס נחת פאַרגעסן צו זאַלצן די קאַרטאָפל.

איינמאָל, ווען יצחק רודער איז געזעסן און גערעדט מיטן טאַטן, אַז

מענדל זאָל געבן זיין בערעלען א שיעור, האָט דער טאטע געענטפערט: — ניין, ווייל מענדל איז איצט פארנומען מיט שרייבן א „חיבור" אויף „מסכתא בבא בתרא". איך האָב גלייך פארשטאנען, אז דאָס מוז זיין א זייער גרויסע זאך. ווייל דער טאטע האָט אָנגעהויבן פּויקן מיט די פינגער אין טיש, גלייך ווי ער וואָלט געזאָגט — נו, וואָס זאָגט איר צו דעם? ביי יצחק רודער האָבן בשעת־מעשה די אויגן זיך צוגעמאכט, דערנאָך זיך געעפנט און עטלעכע מאָל איבערגעפרעגט: — „א חיבור אויף בבא בתרא"? און דער קאָפּ האָט זיך א שאָקל געטון, פון רעכטס אויף לינקס, פון לינקס אויף רעכטס. מיט די ווערטער: — „א ווא — א ווא" — און דאָס איז געווען א סימן, פון גרויסע התפעלות.

אָפּט פלעגן די פּויערים זאָגן, ווען פון אונדזער דאָרף וועט ווערן א שטאָט, וועט מענדל זיין אונדזער „ראבין". די מאמע פלעגט שטענדיק במעט צו דער „חכמה" א שמייכל־טון און זאָגן — אז גאָט וועט נאָר מאכן פון אונדזער דאָרף א שטאָט, וועלן מיר א „ראבין" אויך געפינען.

יעדן שבת נאָכן עסן פלעגט קומען די מומע רויזע אויסגעפּוצט און זיך אוועקגעזעצט לויבן אירע קינדער. ווען זי איז געווען אין ראדזין, האָט דער ברודער גדליה איר געזאָגט, אז יצחקל איז געוואָרן א „מתמיד". ס'איז ב'לעבן א שאָד —האָט זי ווייטער גערעדט— ווען איך וואָלט געוווסט, אז מענדל וועט קומען פון דער ישיבה, וואָלט איך מיין יצחקלען גאָרנישט אוועקגעשיקט. זיי וואָלטן געקענטביידע צוזאמען לערנען. זי פלעגט א זים שמייכעלע טון. און זאָגן: ווייסטו פּעסיע, ס'איז זייער גוט, וואָס מענדל איז אהיימגעקומען. מיין יצחקל האָט זיך איינגעקשנט, אז ער וויל אויך פּאָרן אין ישיבה. כ'וועל דיר אָבער זאָגן דעם אמת, כ'האָב נישט געוואָלט, אז מיינס א קינד זאָל זיך ארומוואלגערן ביי פרעמדע טישן. די מאמע פלעגט נעבעך רויט ווערן, ווייס ווערן און נישט קענען ענטפערן. ביז דער טאטע פלעגט איר צוהילף קומען און זאָגן: „רויזע, קענסטו נאָטע טורקלטויבס טאָכטער? ער האָט שוין עטלעכע מאָל געשיקט, איך זאָל זיך מיט אים משדך־זיין... ס'איז אמת, ער איז א זייער פיינער ייד און א זייער גרויסער בעל־צדקה, און וועגן דער כלה, זאָגט מען, אז זי איז א יפת־תואר. כ'וועל דיר אָבער זאָגן דעם אמת, כ'האָב זייער שטארק מורא אָנהייבן מיט ראדזינער. דעם טאטנס פּאָר ווערטער זענען גענוג געווען, אז זי זאָל א

לאַנגע צייט זיצן־בלייבן און נישט קענען אויסרעדן א וואָרט. ערשטנס, איז זי אַליין געווען א ראַדזינערין, און צווייטנס — איר איינציקער ווּנטש איז געווען, זי זאָל זוכה־זיין, אז נאָטע טורקלטויב זאָל זיין איר מחותן און זיין טאָכטער — איר שנור.

דערנאָך האָט זי אָנגעהויבן לויבן זלאַטקען. אז זי לייענט פּויליש, רוסיש, ווי א וואַסער. און וואָס די אויגן זעען, מאַכן די הענט. די מאַמע פלעגט תמימותדיק אָנהייבן צו באַוווּנדערן, און ווער ווייסט, ווי ווייט די מומע רויזע וואָלט דערגאַנגען. מיין טאַטע אָבער האָט די כוונה פאַרשטאַנען און גאַנץ בכבודיק איר אַריינגעזאָגט: — „פאַר מיינע קינדער וועל איך נעמען כלות, וועלכע קענען דאַווענען און לייענען „צאינה וראינה". א יידישע טאָכטער דאַרף נאָר וויסן אָפּצוהיטן די מצוות, וואָס די הייליקע תורה האָט איר געגעבן און נישט מער. פון דעם טאַטנס ווערטער האָט זי פאַרשטאַנען, אז מיט אירע קינדער וועט ער זיך נישט משדך־זיין.

גאַנץ אָפט פלעגט קומען לאה, דוד רודערס טאָכטער. דאָס איז געווען אַן אַרענדאַר, וועלכער האָט געהאַט א פּאַראָווע מיל אין א שכנותדיקן דאָרף. מיטגעבראַכט דער מאַמען א מתנה, א דאַר קעזל, א שטיקעלע פרישע פּוטער, אָדער אביסל איינגעמאַכץ, זיך אַוועקזעצן רעדן, אויספרעגן, פלעגט פּרוּוון עטלעכע מאָל אויפשטיין ווי צום גיין, און דאָך זיצן־געבליבן, ביז מענדל איז אַריינגעקומען. דעמאָלט פלעגט זי רויט ווערן און זיצן די גאַנצע צייט מיט אַראָפּגעלאָזטע אויגן.

מיר אַלע האָבן די רודער זייער ליב געהאַט. די אַלטע, די יונגע, די קינדער. מיר האָבן זיי ליב געהאַט פאַר זייער איינפאַכקייט, פאַר דער אומבאַשרייבלעכער גוטסקייט. און לאהן האָבן מיר גערופן „די פּרינצעסין", די „בת־מלכה". און אזוי האָט זי אויך אויסגעזען, ווי אַן אמתע בת־מלכה. איך האָב מיך קיינמאָל נישט געקענט זאַט אויף לאהן אָנקוקן. זי איז געווען ווי אויסגעקנעטן פון א שטיק יידישן חן. ס'פלעגט מיך שטענדיק פאַרדריסן, פאַרוואָס מיר זענען בלויז פריינט און נישט קיין משפּחה. און מיין איינציקער ווּנטש איז געווען, אז די רודער זאָלן מיט אונדז משפּחה ווערן. זיי האָבן דאָס אפשר אויך געוואָלט און נישט איינמאָל וועגן דעם געטראַכט. דער איינציקער אָבער, וועלכער האָט דערפון אפילו נישט געחלומט, איז געווען מענדל.

נאָך זיין צוריקקומען האָט ער זיך שטארק פארענדערט. ער פּלעגט ארומגיין ווי אין פרעמדע וועלטן. אינדערהיים האָט מען אים זייער ווייניק געזען. פארטאָג, ווען מיר פּלעגן זיך אויפכאפּן, פּלעגט מען שוין הערן זיין לערנען. ביינאכט, ביים איינשלאָפן — ווידער זיין לערנען. איך האָב אים נאָר געזען ביים אריינקומען צום עסן, אָדער ווען איך פּלעג אים אינדערפרי אריינטראָגן א גלעזל „ווארעמס" צום טרינקען.

איינמאָל, ס'איז דעמאָלט געווען נאָך א גאנצע נאכט לערנען, איז ער אריינגעקומען א בלאסער, געזאָגט — ער וויל דאווענען און עפּעס טועם־זיין. ער האָט ארויסגענומען די תפילין, אויסגעטון דעם לינקן ארבל, געזאָגט „לשם יחוד", אָנגעטון דעם „של יד" און גלייך דעם „של ראש". און ווען ער האָט אָנגעהויבן אויף דעם מיטעלן פינגער אויסוויקלען דעם „ש" פון „שדי" און זאָגן: „וארשתיך לי לעולם", האָט זיין פּנים זיך פארקרומט, מ'האָט ממש געזען ווי עפּעס קומט ביזן האלדז און הייבט אָן שטיקן.

דאָס איז געווען א שטיק בלוט, וועלכע האָט זיך אין יענעם פרימאָרגן אָפּגעריסן פון זיין לונג און פאר אונדזערע אלעמענס אויגן אויפן שמוציקן פּאָל ליגן געבליבן.

גלייך איז נאָכגעקומען א צווייטע און א דריטע שטיק. די מאמע איז צוגעלאָפן, אָפּגעשלאָסן די טיר. זיך אָנגעהויבן רייסן די האָר פון קאָפּ און שרייען: — „רבונו של עולם, וואָס טוט מען זיך פאר אן עצה" — ער איז צוגעלאָפן צום פאס קאלטע וואסער, אָנגעהויבן טרינקען מיט א שרעקלעכן אימפּעט. גלייך ווי ער וואָלט וועלן פארלעשן א גרויסע שריפה. ס'איז אים א ווײַלע בעסער געוואָרן. ער איז אוועקגעפאלן אויף א שטול און אָנגעהויבן זייער טיף צו עטעמען. די מאמע האָט אים צוגעטראָגן א גלאָז מילך, דער טאטע איז אריינגעקומען און געגעבן צו שלינגען אייז. ער האָט אָנגעהויבן ווייטער דאווענען און שטייענדיק שמונה עשרה האָט אים ווידער ווי אָנגעהויבן שטיקן, בשום אופן נישט געקענט גובר־זיין. געמוזט אויפהערן, אוועקגעפאלן אויפן בעט און אָנגעהויבן קרענקען.

די ערשטע פּאָר טעג האָט מען דאָס געהאלטן בסוד. פאר דעם קראנקן האָט מען איינגעקאָכט מילך מיט פּוטער. מ'האָט אים געגעבן צו טרינקען לויזע אייער. ער האָט באקומען היץ און דעמאָלט איז מען גלייך

מיט אים אוועק צום קאָצקער דאָקטאָר. א פּאָר טעג שפּעטער איז נאָך ערגער געוואָרן. מ׳איז מיט אים אוועקגעפאָרן צום לוקאָווער דאָקטאָר. און דער לוקאָווער דאָקטאָר האָט געזאָגט, אז די לאגע איז א זייער ערנסטע, ווייל פאר זיין הייך איז ער צו דאר. מ׳האָט אים אָנגעהויבן געבן סמעטענע, קאָכן פעטע יאיכעלעך. אויפן קאָפּ איז כסדר געלעגן א פענכער אָנגעפילט מיט שטיקער אייז. און דאָס פּנים האָט געברענט ווי מיט פלאמען.

איינמאָל האָט ער אין גרויסער היץ אריינגערופן דעם טאטן און מיט אים אָנגעהויבן רעדן פון לערנען. ער האָט געפרעגט און געענטפערט. דער טאטע איז ממש דערשראָקן געוואָרן פאר זיין געוואלדיקער שארפקייט. א צווייטן מאָל ווידער האָט ער אריינגערופן די מאמען און אָנגעהויבן בעטן, אז זי זאָל נישט לאָזן פירן ליבעלען צו דער חופּה. — עס איז א רחמנות, זי איז דאָך א יתומה — האָט ער געשריען.

די לאגע אין שטוב איז געוואָרן א שרעקלעכע. די פּויערים האָבן אויפגעהערט אריינקומען, און די מענטשן, וואָס פלעגן יאָ קומען, האָבן אונדז נאָר מצער־געווען מיט זייערע רחמנות־פּנימער. פעטער זעליק איז געוואָרן א גוטער און האָט אָנגעהויבן צו־גיסן צו דער מילך. מומע רויזע פלעגט קומען אָן אויסגעפּוצטע, זיך ברייט אוועקזעצן און געגעבן עצות. די איינציקע אמתע גוטע־פריינט זענען געווען די רודער. איך געדענק ווי איינמאָל שבת איז געקומען דוד רודערס ווייב מיט אירעביידע טעכטער: רבקה און לאה און די גאנצע צייט, וואָס זיי זענען געווען, האָט מען נאָר גערעדט וועגן קאָכן, באקן, וועגן קאטשקעס און הינער. זיי האָבן דאָס געמאכט מיט אזא נאַטירלעכקייט, אז מ׳האָט בשעת־מעשה גאנץ פארגעסן, אז פאר די אויגן ליגט נעבעך אזא שווער קראנקער. איך געדענק אָבער ווי ביים אהיימגיין האָבן זיי אָפּגעטרעטן ביים פעטער זעליק און דאָרט זיך נעבעך אזוי צעוויינט, אז עס האָט געשניטן ביים הארץ פון בלויזן צו־זען. און ביים אהיימקומען איז לאה די בת־מלכּה קראנק געוואָרן פאר צרות. א פּאָר טעג שפּעטער איז געקומען דוד רודער מיטן איידעם און גערעדט מיטן טאטן, אז מ׳דארף פאָרן קיין ווארשע צו א פּראָפעסאָר. און גלייך אויף צומאָרגנס איז מען מיט אים אוועקגעפאָרן. ביים צוריקקומען האָט מען מיט געוואלדיקע התפעלות געהאלטן אין איין דערציילן. פון ווארשע, פון פּראָפעסאָר. דאָס איז געווען דער פּראָפעסאָר סאָלאָוויטשיק,

ר׳ חײמל בריסקערס א ברודער. דער טאטע האָט מיט זײנע אײגענע אויגן געזען בײ אים שטײן „װילנער ש״ס״, מזוזות אָנגעקלאפּט אין אַלע טירן. אום שבת פאָרט ער נישט, און אויב ער גײט אמאָל אום שבת צו א חולה, נעמט ער נישט קײן געלט. דער פּראָפעסאָר האָט דעם קראנקן זײער לאנג באטראכט, געגעבן רפואות, אָבער געזאָגט האָט ער, אז העלפן קען אים נאָר דער רבש״ע.

דעם פארנאכט, װען זײ זענען צוריקגעקומען, האָט דער ברודער זיך אװעקגעזעצט בײ דער שװעל. דער טאטע האָט פאר אים צוזאמענגעקלאפּט אײ־װײסל מיט קאנדלצוקער. מיר האָבן זיך נעבן אים ארומגעזעצט. ער האָט געהאלטן דעם קאָפּ אין זײנע הענט און ערגעץ װײט געקוקט. אין װען די זון האָט זיך אָנגעהויבן ארױפּלאָזן און אונטערגײן, האָט ער א זיפץ־געטון און אָנגעהויבן זינגען מיט א טרויעריקן ניגון פּסוקים אין נוסח פון „קוהלת״:

„װאָס האָט דען א מענטש
פון זײן לעבן אויף דער װעלט,
ער גנבעט און גזלט
און זאמלט־אָן פיל געלט.
עס שײנט־אויף די זון
און גײט זיך אװעק,
אויף מאָרגן קומט זי װידער,
צוריק צום זעלבן עק.
װאָס האָט דען א מענטש
פון זײן לעבן אויף דער װעלט,
ער גנבעט און גזלט
און זאמלט־אָן פיל געלט״.

פון דעם טרויעריקן ניגון און פון די פּאָר װערטער. האָט זיך װי להכעיס ארויסגעפילט א געװאלדיקע בענקשאפט צום לעבן.

דער פּראָפעסאָר האָט געהײסן, אז ער זאָל ליגן בײ אָפענע פענסטער. בײ פרישע לופט. און אזוי פלעגט ער ליגן גאנצע טעג און רעדן צו די

פייגעלעך, וועלכע פלעגן זיך שטעלן אויפן שכנס דאך, אָדער שעהן לאנג־רעדן מיטן ווינט, פארוואָס ער בייזערט זיך, שמייסט די מענטשן און רייסט די דעכער.

איינמאָל זענען זיך צוזאמענגעקומען אלע פריינט פון די שכנותדיקע דערפער: שלום טשעפעלינער, יהושע אָסאָוונער, דוד רודער. דעמאָלט האָב איך זיך דערמאָנט אָן „איוב”, ווען עס זענען צו אים געקומען זיינע פריינט: אליפז התימני, בלדד השוחי און צופר הנעמתי. און כ'האָב גלייך פארשטאנען, אז מיר זענען אין א גרויסער צרה.

ווער עס איז נאָר צו אים אריין, האָט ער יעדן געענטפערט ווי אויף זיין שטייגער מיט א לאך, מיט א ווערטל, און וועמען מיט א פסוק. ס'זענען געווען טעג, אין וועלכע ער פלעגט ליגן, טראכטן און שווייגן. אָבער אין טעג פון גרויסע היץ, פלעגט ער רעדן און רעדן וועגן „ש”ס” און „פוסקים”. איינמאָל אין א פארטאָג האָט זיך דערהערט א געשריי: „געוואלד, עס ברענט!” און גלייך נאָך א געשריי: „איך ווער פארברענט!” ווי מיר זענען צו אים אריין, האָט ער אָנגעהויבן שרייען: „ראטעוועט! עס ברענט!” און עס האָט טאקע דעמאָלט געברענט. זיין פנים, די הענט, דער גאנצער גוף איז געווען ווי אין פלאמען. איך געדענק, ווי ער האָט זיך געדרייט פון זייט אויף זייט. גלייך ווי ער וואָלט מיט עמעצן זיך געראנגלט. מ'האָט אים אָנגעהויבן געבן רפואות, צולייגן אייז. ס'איז אביסל בעסער געוואָרן און ער איז איינגעשלאָפן.

נאָך מיטאָג, ווען מיר זענען אלע געזעסן, יעדער אין זיין ווינקעלע, איז פארפאָרן צו אונדזער הויז א פריצישע קאָטש און שטיין־געבליבן. דער טאטע איז צו צום פענסטער און א געשריי־געטון: — ר' שמאי בארקער איז געקומען. אין שטוב איז געוואָרן א מהומה. די מאמע האָט קודם כל זיך גלייך־געמאכט דאָס טיכל אויפן קאָפ. באהאלטן די פאָר האָר, וועלכע האָבן ארויסגעקוקט, פארהאנגען דעם קוימען, אָפגעווישט דעם טיש, און די שטולן סתם אין דער וועלט אריין א רוק־געטון. דער טאטע איז ארויסגעלאָפן, האָט זיך מיט אים אין דרויסן אויפגעהאלטן און דערנאָך אריינגעקומען.

שמאי בארקער, האָב איך געוווסט, איז ביי דעם בארקער פריץ אין דער מיל א „נאמן”. אָבער געשמועסט האָט מען, אז שמאי איז טאקע דער

פּריץ, ווייל וואָס ער טוט איז געטון, און וואָס ער מאכט איז געמאכט, און דער פּריץ יאשווינסקי מישט זיך כמעט נישט. און אדאנק שמאין האָט דאָס בארקער מעל, חמצדיקס, פּסחדיקס, געהאט א גרויסן שם אין גאנץ פּוילן. און אויך די קארפּן, וועלכע מ'פלעגט דאָרט האָדעווען איז די „סאדזעווקעס". מיט איין וואָרט — יעדער זאך, וואָס האָט אויף זיך נאָר געטראָגן דעם נאָמען „בארקער", איז געווען הייליק. און אויף שמאי אליין האָט מען טאקע געקענט זאָגן, אז תורה, חכמה און גדולה האָבן זיך צוזאמענגענומען, געדונגען א בשותּפותדיקע דירה ביי ר' שמאי בארקער.

איך האָב אין מיין לעבן ר' שמאין דריי מאָל געזען. און קען אים בשום אופן ביזן היינטיקן טאָג נישט פארגעסן. דאָס ערשטע מאָל, ווען כ'האָב שמאין געזען, איז געווען, ווען מענדל איז געוואָרן בר־מצוה. איך געדענק, ווי מ'האָט דעמאָלט געלייגט צוויי „ערובין", כדי ער זאָל קענען קומען אום שבת צום מנין. ביי זיין אריינקומען האָבן זיך אלע אויפגעשטעלט ווי פאר א גרויסן רבין. ווי ער האָט אויסגעטון זיין מאנטל, איז ער זיצן־געבליבן אין א זיידענעם טלית. אין די ציצית איז געווען אריינגעפלאָכטן א פּאָדעם "תכלת". ביים עק פּון טלית — אויסגעהאפטן א זילבערנע „עטרה".

יענעם שבת האָט דער טאטע געדאוונט שחרית. ר' שמאין האָט מען מכבד־געווען מיט קריאת התורה. ער האָט אויך געקריגן ששי. געדאוונט מוסף. ר' שמאי איז געווען ביי אונדז מוהל. און דער טאטע האָט דאָס געהאלטן פאר א זייער גרויסן כבוד.

דאָס צווייטע מאָל האָב איך געזען ר' שמאין, ווען עס זענען געווען אין די שכנותדיקע שטעטלעך ר"ל מגיפות און מיר האָבן נישט געקענט פּאָרן אויף ימים נוראים אין שטאָט. זענען מיר געפּאָרן אין בארקע. זיין הויז, אין וועלכן ער האָט געוווינט, האָט אויסגעזען ווי א פּאלאץ. ארום די ווענט פּון אינעווייניק זענען געשטאנען שענק פּול געפּאקט מיט ספרים. אויף די ליידיקע שטיקלעך ווענט זענען געהאנגען בילדער פּון גאונים, צדיקים. ביי „תקיעות" האָבן זיך ביי אים אויסגעבלאָזן „מלכויות", „זכרונות" און „שופרות", גלייך ווי עס וואָלט גאָר קיין „שטן" אויף דער וועלט נישט געווען. און יום כיפּור, ווען ער האָט זיך אוועקגעשטעלט ביים עמוד מיטן ווייסן קיטל, האָט ער ממש אויסגעזען ווי דער כהן גדול. און דאָס

דריטע מאָל, האָב איך שמאין געזען, ווען ער איז געקומען מבקר־חולה־זיין מענדלען.

ביים אריינקומען איז ער געוועזן זייער ערנסט. עס האָט פון אים אראָפּגעשיינט א געוואלדיקער חן. יעדער בליק, יעדע תנועה, האָט געזאָגט חכמה און כבוד. זיצנדיק אביסל אין דער גרויסער שטוב, איז ער גלייך אריין צום חולה. ער האָט זיך אוועקגעזעצט נעבן קראנקנס בעט. איך געדענק, ווי מענדל איז געלעגן אין גרוים היץ. דאָך האָט ער זיך אויפגעזעצט און אָנגעהויבן רעדן וועגן „השארת הנפש". — די „פּוליסיפים" זאָגן, אז די מענטשלעכע נשמה ווערט פארטיילט אין פיר טיילן: „נפש, רוח, נשמה, נשמה דנשמה". „נפש" — דאָס הייסן די תנועות פון די אברים, „רוח" — הייסט דער כוח פון רעדן. עס שטייט „ויהי אדם לנפש חיה" — זאָגט דערויף דער „בעל־התרגום" — „לרוח ממללא". „נשמה", — הייסט שכל. „נשמה דנשמה" — הייסט מחשבה. דער „בעל־שם־טוב" האָט געזאָגט: עס איז געדרונגען פון דעם פּסוק „נפשי יצאה בדברי", דאָס הייסט, אז נאָך יעדער ארבעט, נאָך יעדן געדאנק, ווערט אוועקגענומען א שטיקל פון דער נשמה. און דאָס אוועקגענומענע בלייבט. און דאָס הייסט „השארת הנפש". מענדל האָט זיך אביסל אָפּגערוט און ווייטער גערעדט — דער רמב"ם זאָגט: עס זענען פאראנען בלאָנדזשענדיקע נשמות פון מענטשן, וועלכע האָבן דאָס גאנצע לעבן געפּלאנצט און געזייט, אריינגעלאָזט געווען אין וואָכעדיקייט און זייערע נשמות געפינען נישט קיין תיקון, נאָר דורך א צופאל, ווען גאָט שיקט צו מיט הונדערט אָדער מיט צוויי הונדערט יאָר שפּעטער א צדיק, וועלכער עסט פון זייערע פּירות און מאכט א ברכה, אָדער ווען א קראנקער ווערט דורך זייער פארמעגן געהיילט. פונעם רעדן האָט ער זיך פארהוסט, און הוסטנדיק אויסגעשפּיגן א שטיקל בלוט. אויף ר' שמאיס ליכטיקן פּנים האָט זיך א וואָלקנדל פארשפּרייט און אין די אויגן האָבן ווי אָנגעהויבן בלישטשען טרערן.

— ווייסט איר, ר' שמאי, —האָט דער קראנקער ווייטער געזאָגט— די גאנצע צייט וואָס איך ליג דאָ קראנק, האָב איך געטראכט, אז מ'וואָלט אפשר געדאַרפט עפּעס אנדערש מאכן, אָדער אנדערש זאָגן. איך מיין — ביים „יידישן" א קינד. זאָגט מען „בדמיך חיי", מ'וואָלט אפשר געדאַרפט זאָגן פארקערט, ווייל ס'זענען פאראן א סך מענטשן וועלכע גייען אוים...

ענדיקן האָט מענדל נעבעך נישט געקענט. ער איז אוועקגעפאלן און אָנגעהויבן וויינען. ר׳ שמאי האָט זיין האנט אוועקגעלייגט אויף דעם קראנקנס שטערן. דער קראנקער האָט זיך בארואיקט און אָנגעהויבן איינשלאָפן.

מיר זענען אריין אין דער גרויסער שטוב. ר׳ שמאי האָט זיך געוואשן די הענט, געדאוונט מנחה און זייער לאנג געשטאנען שמונה עשרה. ס׳האָט אָנגעהויבן טונקל ווערן. ר׳ שמאי האָט זיך געזעגנט און ערשט ביים ארויסגיין האָב איך געזען, ווי עס פאָרט אוועק א גאנץ אנדערער מענטש ווי געקומען. ער איז געווען איינגעבויגן און צעבראָכן.

אויפצומאָרגנס איז געוואָרן ערגער. ס׳איז אים שווער געווען צו רעדן. ער האָט געבעטן, מ׳זאָל אים נישט לאָזן אליין. מ׳זאָל ביי אים זיצן. ער האָט נישט געוואָלט, ס׳זאָלן קומען פרעמדע מענטשן, נאָר אייגענע. בכלל האָט ער זייער ליב געהאט, ווען די מאמע פלעגט ביי אים זיצן. און גאנץ אָפט האָט ער זי געבעטן, אים דערציילן מעשהלעך און די מאמע פלעגט פאָלגן.

איינמאָל האָט זי אים דערציילט פונעם פוילישן אויפשטאנד. ווי עס זענען ארויס אלט און יונג. מ׳האָט געברענט און געשלאָגן. און טאקע מנצח־געווען. נאָכן נצחון זענען ארויס אויף די וועגן די ווייבער, געווארט אויף די מענער. און די מאמעס — אויסגעקוקט זייערע קינדער. פון שלאכטפעלד פלעגן צוריקקומען גאנצע מחנות. מ׳פלעגט זיך ארומכאפן מיט אייגענע, פרעמדע, און זיך צעגיין יעדערער אין זיין ווינקעלע. די צוריקקומענדיקע מחנות פלעגן אויפהערן, אָבער די ווייבער און די מאמעס זענען שטיין־געבליבן און געווארט. די ווייבער פלעגן זייער שנעל מיד ווערן, האָבן זיך אנדערע מענער גענומען. די מאמעס אָבער זענען נישט מיד געוואָרן. זיי האָבן דאָס גאנצע לעבן געהאָפט און געווארט. נאָך א קליינער הפסקה האָט די מאמע א זיפץ־געטון און געזאָגט: דו פארשטייסט, מיין קינד, מאמעס קענען אנדערע קינדער פאר זיך נישט נעמען.

א צווייטן מאָל ווידער האָט אים די מאמע דערציילט, ווי א פריץ איז ארויסגעריטן אויף „פאָלאָוואניע”. רייטנדיק מיטן לאקיי האָבן זיי געטראָפן א ווילדן חזיר. מ׳האָט אויף אים געשאָסן און צעבלוטיקט. ער איז ווילד געוואָרן און אָנגעהויבן נאָכיאָגן. דער לאקיי איז אוועק און ־עם פריץ האָט ער געיאָגט. ווי דער פריץ האָט געזען, אז דאָס פערד ווערט

מיד, הָאט ער זיך אָנגעכאפט אָן א צווייג און איז ארויף אויף א בוים. די צעבלוטיקטע חיה הָאט אָנגעהויבן גראָבן דעם בוים. ער הָאט דערזען, אז עס האלט שלעכט און ער איז אין א גרויסער סכנה, הָאט ער זיך אָנגעהויבן אראָפלאָזן פון בוים. און ווי דער חזיר איז געשטאנען און געגראָבן, איז ער אויף אים ארויפגעשפרונגען, אים אָנגעכאפט פאר די האָר און רייטנדיק אויף אים מיטן מעסער דערשטאָכן. פון גאנץ פוילן און אנדערע מדינות זענען זיך צוזאמענגעקומען פריצים און סתם גרויסע לייט, אָנצוקוקן דעם העלד, שרייבער האָבן דערפון ביכער געשריבן, מאָלער האָבן בילדער געמאכט, בעטלער האָבן אין די „הייף"-לידער געזונגען און די אלטע גראפיניע, זיין מאמע, ווען זי הָאט זיך דערפון דערווּסט, איז זי געפאלן אין חלשות, דערנאָך גענומען די פעל פון דער חיה, אויסגעשפרייט אין איר צימער און דריי מאָל יעדן טאָג זיך אוועקגעשטעלט אויף די קני און געדאנקט גאָט פאר דעם נס, וואָס ער הָאט מציל געווען איר קינד.

כה

לעבן רעדט...

דער ווינטער הָאט אָנגעהויבן גיין זיין וועג, מיטגענומען פורים, איינגעשלונגען פסח. די שטרויענע דעכער האָבן פון זיך אראָפגעוואָרפן די „פוכענע פערענעס", וועלכע האָבן זיי צוגעדעקט דעם גאנצן ווינטער. די צווייגן פון די טאָפאָל-ביימער האָבן זיך באפרייט פון שניי, וועלכער איז געלעגן ווי אָנגעשמירטע פוטער אויף שווארצן ברויט. דורך דעם ברייטגעעפנטן פענסטער הָאט אריינגעשיינט א ווארעמע זון, זיך צעשפרייט אויפן בעט, וווּ עס איז געלעגן דער קראנקער און מיט געשלאָסענע אויגן צוגעהערט צום צוויטשען פון די פייגעלעך.

ביים בעט איז געשטאנען די מאמע און געקוקט אויפן ברוסט-קאסטן, וועלכער הָאט זיך געהויבן און געזונקען ביים איינעטעמען לופט. מיטאמאָל הָאט די מאמע א ציטער-געטון. אויפן שכנס דאך הָאט זיך א וואָראָנע געשטעלט און אָנגעהויבן קראקען. א פארצווייפלטע הָאט זי אָנגעהויבן ברעכן

די פינגער פון די הענט, שטילגעבליבן, זיך נאָענט צוגעבויגן צום בלאסן פּנים מיט די רויטע פארפלאמטע באקן, א לאנגע צייט אין דעם זיך איינגעקוקט, דערנאָך זיך אוועקגעזעצט און אָנגעהויבן וויינען. א בלאסע האנט מיט אויסגעדארטע פינגער האָט אָנגעהויבן ווי עפּעס זוכן. די האנט האָט ווי געוואָלט דאָס געוויין אָנכאפּן, איז אין מיטן שטיין־געבליבן. בלויז א שוואכע שטימע האָט מיט שווער פארעטעמטע ווערטער געפרעגט:

— מאמע, וואָס וויינסטו?

— איך וויין נישט, ווער זאָגט דען, אז איך וויין — האָט די מאמע מיט פארשטיקטע טרערן געענטפערט.

— נאָר וואָס דען טוסטו?

— איך טראכט סתם אזוי.

— זאָג מיר, וואָס דו טראכסט, מאמע, איך וויל הערן וואָס דו טראכסט.

די מאמע האָט אָנגעהויבן בייסן די ליפּן, גלייך ווי זי וואָלט דעם גאנצן ווייטיק וועלן אראָפּשלינגען. און זייער שטיל, ווי א מענטש רעדט צו זיך, אָדער צו גאָט, אָנגעהויבן:

— ס'דאכט זיך ווי ס'איז געשען ערשט נעכטן, אָדער היינט, אזוי לעבעדיק און פריש ליגט אלץ פאר מיינע אויגן — איך בין ארומגעלאָפן א באָרוויסע, זיך געשפּילט אין זאמד מיט די שיקסלעך פון דאָרף. ווען דער זיידע איז געקומען פון שטאָט, בין איך א פארסאפּעטע אריינגעלאָפן. האָט ער א געשריי־געטון: — וואָס לויפּסטו ארום א באָרוויסע, עס דארף דאָך באלד קומען א חתן. איך האָב זיך פארשעמט און אָנגעהויבן וויינען.

— א פּאָר טעג שפּעטער, ס'איז געווען אין א דינסטיק, האָט די באבע צוגערוימט די שטוב, האָט מיך פארקעמט, אין מיין שווארצן צאָפּ אריינגעפלאָכטן א רויטע שלייף, אָנגעטון מיין שבתדיקע קלייד, מיט הויך פארקנעפּלטע שיך. צו אונדזער הויז איז פארפאָרן א וואָגן מיט א יידישן בעל־עגלה. ס'איז אריינגעקומען ר' ישראל יצחק בעקער. נאָך אים איז געגאנגען דער טאטע. א יונגינקער בחורל איז ער דעמאָלט געווען, א דארער, א בלאסער, נאָך אים — זיין באבע. קיין מאמען האָט ער נעבעך נישט געהאט — ער איז געווען א יתום.

— ווי זיי זענען נאָר אריינגעקומען, האָב איך דערפילט, אז מיינע

שיך קוועטשן מיך. איך האָב געוואָלט אָנהייבן וויינען, נאָר כ׳האָב זיך געשעמט. די מחותנים האָבן כמעט גאָרנישט גערעדט, נאָר געקוקט אויף די מענטשן, אויפן הויז, אין אַלע ווינקעלעך. דער חתן איז געזעסן א דערשראָקענער, מיט אראָפּגעלאָזטע אויגן. מ׳האָט דערלאנגט טיי. די מחותנים האָבן אָנגעהויבן עפּעס רעדן צווישן זיך, דערנאָך ארויסגעגאנגען, זיך ארומגעדרייט, און ביים אריינקומען איז צו מיר צוגעקומען דער מחותן און געפּרעגט, אויב דער חתן געפעלט מיר. און איך האָב ווי א יידישע טאָכטער געענטפערט און געזאָגט — אויב עס געפעלט מיין טאַטן און מיין מאַמען, געפעלט מיר אויך. מ׳האָט זיך ווידער געזעצט צום טיש און ווייטער גערעדט. די מחותנים האָבן זיך געגעבן די הענט. די באבע מיטן זיידן זענען אריין אין שלאָף־צימער, אויפגעשלאָסן דעם קופערט און אריינגעקומען מיט א רויטן צענער־רובל אין האנט — דעם חתן א מתנה. דעם טאַטנס באבע האָט אויפגעהויבן איר קלייד, ארויסגענומען א טיכעלע און אָנגעהויבן אויפקניפּן. אין דעם אויפגעקניפּטן טיכעלע איז געלעגן נאָך א טיכעלע און אין דעם צווייטן טיכעלע — א פּושקעלע. זי האָט עס אויפגעעפנט, ארויסגענומען צוויי בריליאנטענע אויירינגלעך — א מתנה פאַר דער כלה. איך האָב זיך פאררויטלט און געזאָגט — איר זאָלט דערלעבן אויף שמחות ביי אייערע קינדער און אייניקלעך. א קורצע צייט שפּעטער איז געוועזן א חתונה. מ׳האָט אונדז אָפּגעגעבן דעם קליינעם אלקיער צו וווינען. דער טאַטע פלעגט דאָרט זיצן גאנצע טעג און נעכט און לערנען. און אז איך פלעג אהין אריינקומען, פלעגט ער אויפשטיין און אנטלויפן. און אז ער פלעגט אריינקומען, פלעג איך מיך פארשעמען און אנטלויפן. דאָס פרעמדקייט איז צווישן אונדז געלעגן ווי א תהום. עס איז אויף מיר אָנגעפאלן א פחד. כ׳האָב פּלוצלינג דערפילט, אז כ׳בין אליין און אָנגעהויבן בענקען, נישט וויסנדיק אפילו צו וועמען.

איינמאָל האָב איך אָנגעוווירן דעם חשק צום עסן. איך האָב דערפילט א קלעמונג אונטערן הארץ. ס׳האָט זיך געדאכט, ווי קעלט און וואַרעמקייט טאנצן אין מיר ארום. כ׳האָב נישט געהאט וועמען דאָס צו דערציילן. איז עס געוואָרן מיין סוד. און ווי ס׳איז נאָר נאכט־געוואָרן, בין איך אריין אינעם אלקיער און זיך געלייגט.

דער טאַטע איז געזעסן און געלערנט. איך האָב זיך איבערגעדעקט

און מיטן סוד איינגעשלאָפן. שלאָפנדיק האָב איך אָנגעהויבן חלומען, אז דער סוד צעגליט זיך אין מיר ווי א זון, הייבט אָן לייכטן — און דאָס איז דאָס ליכט פון דער וועלט. און דאָס ליכט עפנט מיך, גייט ארויס און צעוואקסט זיך ווי א הויכער טורעם. און אין דעם טורעם, איז פארשלאָסן דאָס לעבן פון א מענטשן... און ווען דער טורעם איז געווען זייער הויך, האָט ער אָנגעהויבן קלענער ווערן. ביז ער איז אינגאנצן פארשוווּנדן. איך האָב זיך פארשלאָסן און אָנגעהויבן פילן, ווי דער סוד אין מיר זינגט. און דאָס געזאנגט האָט מיך אויפגעוועקט... אויף א שכנותדיקן בוים זענען געשטאנען פייגעלעך און געזונגען.

מיין פחד איז פארשוווּנדן. איך האָב דערפילט, אז איך בין נישט מער אליין. און איינמאָל, ווען אלע שטוב־מענטשן זענען געזעסן, יעדער איינער פארטיפט אין זיין ארבעט, און איך צווישן זיי, האָב איך דערהערט ווי ס׳רעדט אין מיר א קול. א דערשראָקענע האָב איך אויפגעהויבן די אויגן און געזען, ווי אלע זענען ווי פריער זיצן געבליבן. האָב איך פארשטאנען, אז דאָס קול איז מיין סוד. און נאָר איך אליין דארף דאָס הערן...

דער סוד האָט זיך אָנגעהויבן בייזערן. עס איז אים ענג געוואָרן. ער האָט געוואָלט ארויס. און דאָס האָט אָנגעהויבן וויי־טון. און דעמאָלט איז עס שוין מער קיין סוד נישט געווען... מיט זיבעצן יאָר צוריק. איז דאָס געשען, ווען איך בין מיט שרעקלעכע ווייען אויף דעם בעט געלעגן, אויף וועלכן דו ליגסט היינט. איך געדענק, ווי כ׳האָב זיך געדרייט, געוויקלט פאר ווייטיק, די פינגער מיר געביסן און געשוויגן. מיינע ליפּן האָבן בלויז א קורצע תפילה געמורמלט: „מיר פאר דיר זאָל זיין”. איך בין דעמאָלט געווען אין א גרויסער סכנה און כ׳האָב גערופן צו די הייליקע „אבות”. נישט פאר מיר חלילה געבעטן, נאָר פארן קינד געבעטן, פאר זיין לעבן, און דאָס קינד ביסטו געווען.

פלוצלינג האָט מיך ווי א וואָרף־געטון. כ׳האָב געפילט ווי איך פאל פון איין עק וועלט ביזן אנדערן. אין דעם פאלן האָט זיך מיין גאנצער אינער אָפּגעריסן. און כ׳האָב געפילט, ווי כ׳בין אין צוויי שטיקער צעריסן געוואָרן. אָן לעבן כמעט ליגן געבליבן.

אין דער שטוב־שטילקייט האָט זיך א געוויין דורכגעשניטן. א קול פון א ניי־געבוירן נפשל. און דאָס קול האָב איך גלייך דערפילט. ס׳איז

געוועזן מיין קול. מיינע הענט האָבן זיך ווי אויפגעהויבן, געצויגן, און אויף איין אָרט ליגן־געבליבן. מיין שוואכער גוף איז אָנגעפילט געוואָרן מיט א שטארקן ווילן צום לעבן. נישט פאר מיר, נאָר פאר דיר, דיינטוועגן.

דאָס בעט איז פארהאנגען געוואָרן מיט ווייסע ליילעכער און אויסגעשריבענע קוויטלעך — „הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל”. ביי מיר צוקאָפּנס איז געלעגן דאָס „ספרל” „רזיאל המלאך”. אין דער נאכט צום אכטן טאָג איז געווען א „ליל־שמורים”. דער טאַטע איז די גאנצע נאכט געזעסן און געלערנט „זוהר”. ביי דיר צוקאָפּנס איז געלעגן דאָס מוהל־מעסער. דער קאָצקער דיין איז געווען סנדק, ר' שמאי בארקער — מוחל. ווען די „קוואטער” האָבן דיך אריינגעברענגט צום „יידישן”, איז ליכטיק געוואָרן אין שטוב. און אלע האָבן געזאָגט, אז דו וועסט אויסוואקסן א בן תורה. ווייל אין דיר איז א נשמה פון א גרויסן צדיק. ווען דו ביסט אלט געוואָרן א חודש, האָט מען געמאכט א פּדיון־הבן. דער „מעזריטשער” ז"ל איז געווען כהן. איך געדענק, ווי דו ביסט געלעגן אויפן שווארצן פליגל־טיש, ווי א קרבן אויפן מזבח, איינגעהילט אין טלית. ארום האלדז האָט די באבע דיר ארומגעבונדן אירע שנורן פּערל. פון איין זייט טיש איז געשטאנען דער „מעזריטשער”, פון דער אנדערער זייט — דער טאַטע און געזאָגט די פּרשה. און ווען מ'האָט דיך צוריקגעברענגט, נאָכן אויסלייזן, האָב איך דיך פעסט צוגעדריקט און געבעטן ביים רבש"ע, עס זאָל זיין גלייך, ווי איך וואָלט דיך מקריב געווען פאר א קרבן. דיינע פינגערלעך זענען דערמאָלט געווען קליין און ווארעם. זיי האָבן זיך אריינגעקוועטשט אין מיין ברוסט און דו האָסט געזויגן און געזויגן. און דאָס איז געווען ווי א תשובה, א סימן, אז מיין תפילה איז אויסגעהערט. און איך האָב דיך אָנגענומען, ווי א מתנה פון „זיין ליבן נאָמען”.

שפּעטער ביסטו קראנק געוואָרן. פריער אויף מאָזלען, דערנאָך פּאָקן. האָסט געדארפט ליגן אין דער ווארעם. און ווען עס האָט זיך אָנגעהויבן היילן, פלעגסטו אלץ פון זיך אראָפּווארפן. איך בין א נאקעטע אין קאלטע ווינטער־נעכט ביי דיין וויגעלע געשטאנען. מיט מיין גוף דיך געווארעמט. איך האָב זיך פארקילט, קראנק געוואָרן. און איך האָב ווייטער תפילה־געטון — איך זאָל געזונט ווערן, נישט פאר מיינעטוועגן, נאָר פאר דיינעטוועגן.

איך בין געזונט געוואָרן, און דו ביסט געוואָרן א חדר־יינגל. אָנגעהויבן אלף־בית, און אינעם זעלבן זמן — חומש. דעמאָלט האָט מען געמאכט א גרויסע סעודה. האָסט אָנגעהויבן גמרא, דו ביסט געוואָרן בר־מצוה. איך געדענק, ווי דו האָסט זיך אוועקגעשטעלט אויפן טיש, געהאלטן א פייערדיקע דרשה. איך זע דיך איצט פאר מיינע אויגן, אין דעם אטלאסענעם קאפּאָטעלע, מיטן זיידנעם גארטעלע. פון אונטער דעם קאפּעלע האָבן ארויסגעהאנגען צוויי לאנגע געלאָקטע פּיאות. דיינע אויגן האָבן געפינקלט ווי שטערן, די באקן פאררויטלט, און די ווערטער האָבן זיך געשאָטן ווי פערל.

שטייענדיק דעמאָלט, האָב איך געפילט, אז די תורה ברענט אין דיר ווי א פלאם. און פון דעם פלאם, שפּריצן פונקען, פונקען ווי פערל. און ווי א פלאם האָט זיך די תורה אין דיר צעפלאקערט, ביז זי האָט דיך אָנגעצונדן... און דו ברענסט.

און אויב עס איז פאראן אויף דער וועלט, דין און גערעכטיקייט — פארוואָס קומט מיך אזוי צו פייניקן? פארוואָס קומט מיך אזוי צו שטראָפן? פארוואָס? אלע דיינע מצוות האָב איך אָפּגעהיטן. אלע מיינע נדרים האָב איך מקיים־געווען. און אויב עס איז חס־ושלום אזוי נגזר־געוואָרן מן השמים, קענסטו דאָך די גזירה מבטל־מאכן. אויב נישט אין מיין זכות, איז אין זכות פון אונדזערע אבות.

דו באווייזט זיך דאָך שטענדיק צום פאָלק ישראל, ווען זיי זענען אין א צרה, זיי צו העלפן. העלף מיר דאָך איצט אין מיין צרה און שיק א רפואה שלימה פאר מיין קינד. און אויב מיר זענען נעבעך אזוי זינדיק, און דו קענסט אונדז נישט מוחל־זיין — הער־זשע אוים מיינע ווערטער: זיבעצן יאָר צייט האָב איך געבעטן פאר דיין כסא־הכבוד, דו זאָלסט מיר שענקען מיין לעבן. נישט פאר מיר, חלילה, נאָר פאר אים, פאר זיינעטוועגן האָב איך געוואָלט לעבן. און היינט, היינט, רעדט דאָס לעבן. מיין לעבן רעדט. דאָס לעבן, וואָס דו האָסט מיר פאר זיינעטוועגן געשענקט. איך האָב צו דיר נאָר איין און איינציקע בקשה. און דאָס איז די לעצטע: — היינט וויל איך פאר זיינעטוועגן שטארבן. איך וויל בעסער אין דעם פלאם פארברענט ווערן. איך! איך! פארוואָס נישט איך?... פארוואָס נישט איך?...

א טרויעריקע שקיעה פאר אן אבלדיקער נאכט איז דעמאָלט געווען.

אין גאנצן דאָרף האָבן געוואָיעט די הינט. דעם קראנקנס סאפּען האָט זיך געהערט ווי א גראנגל, ווי א קאמף צווישן מענטש און וועלט... דאָס איז געווען דער קאמף פון וועלן זיין... פּלוצלינג האָט א ריס־געטון א ווינט און אָנגעהויבן וויינען. און נאָכן ווינט — א דונער און א בליץ. און ווידער א בליץ, און ווידער א דונער. ס׳האָבן זיך א הייב־געטון וואָלקנס זאמד. געטראָגן און געפאלן, מענטשלעכע אויגן פארשיט און זיי וויינענדיק געמאכט.

אויף „ארם־נהרים"־וועג האָבן אין די ביימער זיך דונערן אריינגעשלאָגן, זיי צעבראָכן און ווייטער געגאנגען. אויפן „הויפּישן וועג" האָבן זיך ווייסע בזשאָזעס ווי צום אומפאלן איינגעבויגן. און זענען דאָך שטיין געבליבן.

מיט א יונגינקע ביימעלע האָט דער שטורעם א גאנצע נאכט מלחמה געהאלטן. ער האָט עס געוואָרפן און געריסן. ביז צו דער ערד געבויגן. און ווידער אויפגעהויבן.

פארטאָג, ווען די פאסטוכער האָבן געטריבן די סטאדעס אין פעלד, זענען די הימלען געווען פארוויינט. עס האָט געקאפּעט פון די דעכער, פון די צווייגן, פון די ביימער זענען גרויסע טראָפּן ווי טרערן געפאלן... אפילו די קי האָבן וויינענדיק געמוקעט — מו — מו — און דאָס יונגינקע ביימעלע איז אן אויסגעריסענע געלעגן, מיטן וואָרצל אויסגעריסן. די וואָלקנס זאמד האָבן זיך אין דעם ביימעלע אָנגעשלאָגן, און עס איז א בערגל ערד, ווי א פריש געגראָבענער קבר ליגן־געבליבן...

* * *

פארנאכטצו, זענען אלע געקומען פון שטאָט. מ׳האָט זיך אויסגעזעצט „שבעה". דעם עלטערן ברודער האָט יצחק רודער מיט א פּאָר טעג פריער געגעבן אויף הוצאות און אוועקגעשיקט אין דער בריסקער ישיבה. עס איז פּוסט־געוואָרן. דאָס פוסטקייט איז אריין אין דער שטוב, אין די הערצער. פון קליידער־שאנק האָבן ארויסגעשריען דעם נפטרס בגדים. גלייך ווי זיי וואָלטן פרעגן: — פארוואָס? פארוואָס? איך בין ארומגעגאנגען פון ווינקל צו ווינקל און געוויינט. א קורצע צייט שפּעטער, ס׳איז

געווען א פריטיק, די מאַמע האָט מיר געגעבן א פריש־געוואַשענע העמד. דער טאַטע האָט מיך געשיקט אָפּטובלען אין טייך. ווייל כ׳בין געוואָרן בר־מצוה. ביים צוריקקומען האָט ער מיר געגעבן דעם פאַרשטאָרבענעם ברודערס תפילין, וועלכע זענען געווען אינעם תפילין־זעקל, וואָס ליבעלע די „צדיקת" האָט מיט אירע כשרע פינגערלעך אויסגעהאַפטן צו זיין בר־מצוה. און ביים באַרירן די תפילין, וועלכע זענען זיך צוזאַמענגעזעגנט, דער „של־ראש" נעבן „של־יד", האָב איך א טראַכט־געטון וועגן צוויי נשמות... ביים דאַווענען תפילה־געטון, אז דער רבונו של עולם זאָל אויף זיי רחמנות האָבן און אריינעמען אין גן עדן.

איך האָב ליבעלען ליב געהאַט. איך האָב נאָך איר זייער געטרויערט. נאָך מיין ברודער ביטער געוויינט. די טרערן זענען אין דעם טרויער געפאַלן, און ס׳איז באַשאַפן געוואָרן א „נר־תמיד", וועלכער ברענט און טריפט ביז היינטיקן טאָג...

שבת פרי זענען מיר געגאַנגען צום מנין אין רודע. איך האָב געקריגן מפטיר, געלייענט די הפטורה. דער טאַטע האָט געמאַכט די ברכה, און ביים צוריקגיין האָב איך ממש געפילט, ווי מ׳וואָלט אויף מיר ארויפגעליגט א שווערע משא.

כ׳פלעג מיך ארומדרייען א פאַרטרויערטער איינער אליין און וויינען. טאַטע־מאַמע האָבן צווישן זיך אָנגעהויבן רעדן וועגן א „תכלית". און איינמאָל, נאָך א „געוועש", האָט די מאַמע צוזאַמענגענומען מיינע העמדער, האָט זיי פאַרלאַטעט און געלאָזן ליגן. נישט אריינגעליגט אין דער וועששאַנק. און שבת ביים טיש האָט דער טאַטע געזאָגט, אז איה״ש מאָרגן פאָר איך אין דער בריסקער ישיבה.

מוצאי שבת נאָך הבדלה האָט די מאַמע אָנגעטון איר טיכל און געזאָגט: קום, דו וועסט זיך געזעגענען. ביים פעטער זעליק איז די גאַנצע משפחה געזעסן ארום טיש און געטרונקען געצוקערטע טיי. די רוק־באַנק איז געווען אויסגעבעט מיט ווייס־קלאָרע ליילעכער און קישן. פון די ווענט האָט ארויפגעשפיגלט דאָס אָפּגעפּוצטע מעש און קופּער. און כ׳האָב זיי מיטן גאַנצן האַרץ מקנא געווען...

ביים געזעגענען האָט מיר יעדער איינער צוגעווונטשן. פעטער זעליק האָט געזאָגט: — פאָר געזונט, זאָלסט באַגערן צו לערנען. מומע רויזע האָט

געזאָגט: — פאַר געזונט און ווער א מענטש, אברהמעלע. און ביים אהיימגיין האָט די מאמע דעם גאנצן וועג געוויינט. און ווען איך האָב זי געפרעגט: — מאמע, וואָס וויינסטו? — האָט זי מיר געענטפערט — פאַרוואָס זאָל איך נישט וויינען, דו פאָרסט אוועק און ביי וואָס בלייב איך. דו זאָלסט כאָטש זיין א ייד, א מענטש. מיר זענען ווייטער געגאנגען. איך האָב געזוכט עפּעס דער מאמען זאָגן, איך האָב זי געוואָלט טרייסטן, און כ׳האָב מיר דעם הימל מיט די שטערן פאר עדות גענומען, און א נדר־געטון: צו זיין א ייד, כדי די מאמע זאָל האָבן פון מיר נחת. ווען מיר זענען אריינגעקומען אין שטוב, איז דער טאטע געזעסן און געזונגען „אל תירא עבדי יעקב”. איך האָב מיך, ווי שטענדיק, געלייגט אויפן פּיעקעליק. די מאמע האָט אָנגעהויבן צוזאמענפּאקן מיינע זאכן. און ווי ס׳האָט נאָר אָנגעהויבן טאָגן, בין איך אראָפּ פון געלעגער, אָפּגעגאָסן די נעגל, געזאָגט מודה אני. דער טאטע איז געשטאנען שוין גרייט מיט „האק און פּאק” ווי די יידן ביי יציאת מצרים. איך האָב גענומען דאָס פּעקעלע, א קוש געטון די מזוזה, דער מאמען געזאָגט „זיי געזונט”, און מיטן רעכטן פוס ארויסגעגאנגען.

זייענדיק אין דרויסן, האָב איך געהערט ווי די מאמע זאָגט מיר נאָך:

— „גיי געזונט, זיי א ייד און זיי א מענטש”.

דאָס גאנצע דאָרף איז געשלאָפן, ארומגעהילט מיט א שטילן ריח פון אָנקומענדיקן חגא־טאָג. אין די טויבנשלעק האָבן געוואָרקעט טייבעלעך. ערגעץ אויף א בוידעם האָבן א פּאטש־געטון פליגל. און גלייך האָט זיך דערהערט א קרייען פון הייזעריקע הענער. מיר האָבן אָנגעהויבן גיין צווישן די בייטן פון די דאָרפישע גערטנער. און קומענדיק אויף דער גרינער לאָנקע, האָט דער טאטע אָנגעהויבן זאָגן „אדון עולם”. מיר זענען פארביי דעם „הויף”, רעכטס איז ליגן־געבליבן דאָס פארגרינטע טייכל, ווּ עס פלעגן ארומשווימען קאטשקעס און זיך וויקן די שטעקעלעך פון פּויערישן פלאקס. לינקס אויפן בערגל איז געשטאנען ווי אָנגעברוגזט דאָס וועלדל און נישט גערעדט קיין וואָרט.

פלוצלינג האָט אַ קלאַפּ־געטון א צווייג. פון הינטער א בוים איז עפּעס ארויסגעשפּרונגען און אָנגעהויבן אנטלויפן. און גלייך האָב איך זיך דער־

מאָנט אינעם „איל" פון דער „עקידה". אין דעם „וישכם אברהם בבוקר", אין יענעם פרימאָרגן, ווען אברהם האָט געפירט יצחקן.

מיר זענען ווייטער געגאנגען. עס האָט זיך מיר געדאכט, אז איך גיי שוין טויזנטער יאָרן. פון יענעם פרימאָרגן נאָך. דור איין — דור אויס. און פון דאָרט. האָב איך ווי ארויסגעהערט דער מאמעס קול — „גיי! זיי א ייד און זיי א מענטש!"

דער וועג האָט זיך געצויגן דורך פעלדער, וועלדער, איבער דערפער און צמענטארן. אויף די ביימער פון ביידע זייטן וועג איז א געדיכטע „ראָסע" געפאלן. און ווען דער טאטע האָט אָנגעהויבן זאָגן די „ברכות", און איך, ווי דער דין, ענטפערן „אמן" — האָט זיך די „ראָסע" פארשפרייט, אראָפגעפאלן, ליגן געבליבן. און די גאנצע וועלט איז פארנעפלט געוואָרן...

און אין דעם נעפל זענען מיר געגאנגען — דער טאטע און דער זון.

דאָס פּוילישע ייִדנטום

ביכער־סעריע פון דעם צענטראַל־פאַרבאַנד פון פּוילישע יידן
אין ארגענטינע
רעדאַקטאָר: מאַרק טורקאָוו

ביז איצט דערשינען:

1) מארק טורקאָוו: מלכה אָוושיאַני דערציילט... (אויספארקויפט)
2) ה. ד. נאָמבערג: י. ל. פּרץ (אויספארקויפט)
3) וו. גראָסמאַן־. וויערניק: טרעבלינקע (אויספארקויפט)
4) פרץ גראַנאַטשטיין: מיין חרוב שטעטל סאָקאָלאָוו (אויספארקויפט)
5) ישראל טאַבאַקסבלאַט: חורבן לאָדזש (אויספארקויפט)
6) זרובבל: באַרג חורבן (קאַפּיטלען פּוילן) (אויספארקויפט)
7) אלחנן צייטלין: אין א ליטעראַרישער שטוב (אויספארקויפט)
8) ד״ר ח. שאָשקעס: פּוילן — 1946 (אויספארקויפט)
9) ז. סעגאַלאָוויטש: טלאָמאַצקע 13 (אויספארקויפט)
10) מ. נודעלמאַן: געלעכטער דורך טרערן
11) ד״ר מאיר באַלאַבאַן: די יידן־שטאָט לובלין
12) ישראל אפרת: היימלאָזע יידן
13) ד״ר יעקב שאַצקי: אין שאָטן פון עבר
14) דוד פלינקער: א הויז אויף גזשיבאָוו
15) ד״ר הלל זיידמאַן: טאָגבוך פון וואַרשעווער געטאָ
16) קינדער־מאַרטיראָלאָגיע (זאַמלונג פון דאָקומענטן)
17) חיים גראַזע: פּליטים
18) ש. קאַטשערגינסקי: פּאַרטיזאַנער גייען!... (ווילנער געטאָ)
19) פרידע זרובבל: נע ונד (פאַרצייכנונגען פון א פּליטה)
20) מרדכי שטריגלער: מאַידאַנעק
21) יעקב לעשצינסקי: אויפן ראַנד פון אָפּגרונט
22) ז. סעגאַלאָוויטש: געברענטע טריט
23) אברהם טייטלבוים: וואַרשעווער הייף
24) טאַניאַ פוקס: א וואַנדערונג איבער אָקופּירטע געביטן
25) ש. ל. שניידערמאַן: צווישן שרעק און האָפענונג
26) לעאָ פינקלשטיין: מגילת פּוילן
27) יאָנאַס טורקאָוו: אזוי איז עס געווען... (חורבן וואַרשע)
28) ש. איזבאַן: „אומלעגאַלע״ יידן שפּאַלטן ימען
29) יעקב פאַט: הענעך
30) ד״ר י. קערמיש: דער אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ

31) שמחה פאָליאקעוויטש: א טאָג אין טרעבלינקע
32) מרדכי שטריגלער: אין די פּאבריקן פון טויט
33) אברהם נחתומי: אין שאָטן פון דורות

עס דרוקט זיך און דערשיינט בקרוב:

יחיאל לערער: מיין היים
י. הירשהויט: פּינצטערע נעכט אין פּאוויאק
צפורה נאכומאָוו־קאצענעלסאָן: יצחק קאצענעלסאָן
שלמה וואגא: חורבן טשענסטאָכאוו
הערשעלע: שבת אויפן טראקט
ד. שושנה־קאהאן: אין פּייער און פּלאמען (טאָגבוך)
מנשה אונגער: פּשיסכע און קאָצק
א. אלמי: מאָמענטן פון א לעבן
יהושע פערלע: יידן פון א גאנץ יאָר

עס גרייט זיך צום דרוק:

יוסף אקרוטני: אין קלעם
י. אשענדאָרף: איינאקטערס
רחל אויערבאך: פון רינגעלבלום־ארכיוו
פ. בימקאָ: אמאָל אין פּוילן
עוזר ווארשאווסקי: שמוגלארס
אברהם לעוו: א ליד נאָך אייך
נחמן מייזיל: דיכטער־מארטירער
קאדיע מאלאדאָווסקי: ווארשע
נחום סאָקאָלאָוו: פּויליש־יידישע פּערזענלעכקייטן
מ. קאָסטרינסקי: פּינסק
רחל ה. קאָרן: היים און היימלאָזיקייט
בער י. ראָזען: טלאָמאצקע 13
י. ראפאפּאָרט: י. מ. וויסנבערג
ד״ר עמנואל רינגעלבלום: צו דער געשיכטע פון יידן אין פּוילן
ד״ר יצחק שיפּער: קאפּיטלען געשיכטע

פּרעסע שטימען וועגן דער ביכער סעריע

דאָס פּוילישע יידנטום

●

אברהם שוואַרץ שרייבט וועגן דעם בוך פון יאָנאַס טורקאָוו „חורבן ווארשע" („פאָלקסבלאַט", מאָנטעווידעאָ, 11טן אפּריל 1948):

דער חורבן ווארשע, דער אומקום פון די פיל הונדערטער טויזנטער יידן אין ווארשעווער געטאָ, דער געראנגל ערב דעם אומקום און דער שווערער קאָשמאַר פון דער גרויסער מענטשנמאַסע, וואָס האָט דאָרט געליטן, איז איצט ארויסגעבראכט געוואָרן דאָקומענטאריש מיט אַלע איינצלהייטן אויף אַן אָביעקטיוון אופן דורך יאָנאַס טורקאָוו אין זיין בוך: „אַזוי איז עס געווען... חורבן ווארשע", וואָס איז נאָר וואָס דערשינען אינעם פארלאג פון דער ביכער־סעריע „דאָס פּוילישע יידנטום", ארויסגעגעבן דורכן צענטראַל פאַרבאַנד פון פּוילישע יידן אין ארגענטינע.

זייער פיל איז שוין ביז איצט געשריבן געוואָרן וועגן חורבן און אומקום פונעם פּוילישן יידנטום אונטער דער נאַצישער אָקופּאציע. די ביכער־סעריע „דאָס פּוילישע יידנטום" האָט שוין ארויסגעגעבן א היפּשע פּאָר ביכער אויף דער זעלבער טעמע. דאָס בוך פון יאָנאַס טורקאָוו שטייגט אָבער איבער אַלע צוליב דער דאָקומענטארישקייט, אויף אויטענטישע דאָקומענטן פון א טאָגבוך, וועלכן דער מחבר האָט געפירט אין געטאָ און וועלכן עס איז אים געלונגען צו באַגראָבן אַ חודש פארן אויפשטאנד, געפינענדיק אים אויפן זעלבן פּלאַץ אומבאַשעדיקט. פון דאָס אַלץ, וואָס יאָנאַס טורקאָוו האָט געהאט ביי זיך פארצייכנט אינעם טאָגבוך האָט ער אָנגעשריבן דעם ווערטפולן בוך. געשריבן אָן שרייבערישע פּרעטענזיעס, דערפאר אָבער מיט גרויס אחריות פאר דער געשיכטע, און ווי ער אליין זאָגט אין דער הקדמה, דערמאָנט ער פיל נעמען און מענטשן פון וועלכע בלויז געציילטע האָבן זיך געראטעוועט און איניקע וועלן זיכער נישט זיין צופרידן צוליבן געשיכטלעכן אמת, וועלכן ער גיט איבער אזוי ווי דאָס איז אין דער ווירקלעכקייט פאָרגעקומען.

דאָס בוך פאנגט זיך אָן מיטן ארייַנפיר פון דריי חדשים איידער די מלחמה איז אויסגעבראָכן, וווּ דער מחבר שילדערט די שטימונג, וועלכע האָט געהערשט אין פּוילן ערב דעם מלחמה־אויסברוך און פירט אריין דעם לייענער אין יענע גרויליקע טעג פונעם אָנפאנג פון דער מלחמה, פון דער באלאגערונג פון ווארשע מיטן העראָאישן ווידערשטאנד, וואָס האָט געדויערט דריי וואָכן ביזן ארייַנמאַרש פון די נאַציס אין דער שטאָט, וועלכע האָבן שנעל אָנגעפאנגען זייער ווילדע און בייזע ממשלה, וואָס האָט אויפן ערשטן פּלאַץ געטראָפן שווער און גרויליק דער יידישער באַפעלקערונג.

עס פאנגען זיך נאכהער אָן א סעריע קאפּיטלען, מיט וועלכע דער מחבר באקענט דעם לייענער, ווי אזוי דאָס יידיש לעבן האָט זיך אָנגעפאנגען איינצואָרדענען אונטער דער נאַצישער אָקופּאציע. דאָס אנטשטיין פונעם „יידנראט", מיטן שפּעטערדיקן מאַרטירער אינזש. אַדאַם טשערניאַקאָוו, אלס „יודענעלטסטער". מיט אָן אויסערגעוונלעכער פּינקטלעכקייט גיט דאָ איבער

דער מחבר אַלע איינצלהייטן פונעם דאָזיקן אַפּאַראַט, מיט די נעמען פון די פּערזאָנען, וועלכע האָבן דעם זעלבן צוזאַמענגעשטעלט, מיט דער אייגנאַרטיקער אַדמיניסטראַציע, מיט איר רעגולירונג פון שיקן די יידן צו דער צוואַנגסאַרבעט, וואָס די נאַציס האָבן געפאָדערט, מיט די פאַרשידענע רעסאָרטן ביים זעלבן יידנראַט, ווי דאָס שפּיטאָל־וועזן, סאָציאַלע שוץ, אַפּראָוויזאַציע, געזונטהייט אָפּטיילונג, פּאָסט־אָפּטיילונג, וווינונג־אָפּטיילונג, תפיסה־אָפּטיילונג, יידישע פּאָליציי מיטן משומד און גרויסן אַנטיסעמיט פון די אַמאָליקע צייטן, פּאָלקאָווניק שערינסקי, אַלס הויפּט־קאָמענדאַנט.

בשעת דער מחבר שילדערט די אַלע איינצלהייטן געפינט מען אויס, אַז עס האָבן נישט געפעלט קיין יידישע אויסוואָרפן, וועלכע האָבן געשפּילט אַ טרויעריקע ראָל אויפן חורבן פונעם יידנטום, פּונקט ווי ער דערמאָנט און הייבט אַרויס די וועלכע קענען באַצייכנט ווערן אַלס העלדן, וועלכע האָבן זיך מקריב געווען פאַרן יידישן כלל.

דער מחבר גופא האָט געשפּילט אַ וויכטיקע ראָל אין געטאָ. ער האָט אָנגעפירט מיט דער „יידישער אַליינהילף”, וואָס האָט געהאַט פּילפּאַביקע אויפגאַבן סיי אויפן געביט פון הילף ווי אויך אינעם קאַמף קעגן דער קאָרופּציע פון יידישע אויסוואָרפן, קעגן אַ ספּעציעלן געזינדל, וואָס האָט געהאַט דעם טרויעריק באַרימטן נאָמען „דאָס דרייצנטל”, פון וועלכן כאָטש בראש עס איז געשטאַנען אַזאַ פאַרשוין, וואָס האָט געהייסן אברהם גאַנצווייך, וואָס איז בלי־ספק איינע פון די טרויעריקסטע קאַפּיטלען געווען אינעם לעבן און ליידן פון געטאָ. די קאָרופּציע און אויסגעלאַסנקייט האָט אויך געהערשט אין אַנדערע אָרגאַנען פונעם געטאָ. עס איז גענוג צו לייענען דאָס קאַפּיטל ווו דער מחבר שילדערט די יידישע תפיסה, ווו די אויסגעלאַסנקייט ביי די אָנפירער איז דערגאַנגען אַזוי ווייט, אַז מען האָט אין די נעכט געפּראַוועט אָרגיעס, בשעת יידן האָט מען געגרייט צום טויט.

דער טרויעריק באַרימטער „אומשלאַגפּלאַץ”, פון וואַנען מען האָט געפירט די יידן צו די גאַז־קאַמערן אין טרעבלינקע און מאַידאַנעק, ווערט געשילדערט פונעם מחבר אַזוי ווי ער האָט דאָס געזען מיט זיינע אייגענע אויגן, מיט די סעלעקציעס וואָס זענען דאָרט דורכגעפירט געוואָרן, מיט דער טרויעריקער ראָל פון דער יידישער פּאָליציי, ביז עס איז דערגאַנגען צו דער פולשטענדיקער ליקווידאַציע פונעם געטאָ און דער אָנפאַנג פון אַקטיוויטעט פון דער יידישער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע (זשאָב), וואָס האָט שוין יאָ אַריינגעשריבן אַ שיין בלעטל אין דער געשיכטע פון יענעם טראַגישן געראַנגל.

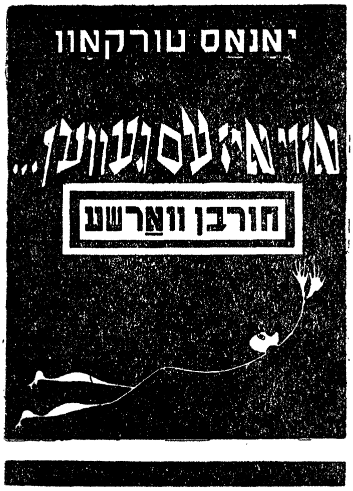

37 קאַפּיטלען, פון וועלכע יעדער פון זיי איז אַן אָנגעצויגענע געשיכ־

טע מיט פאקטן, איבער וועלכע די געשיכטע וועט ערשט דארפן ארויסטראָגן אן אורטייל, פארענדיקט דער מחבר דעם בוך מיטן לעצטן טאָג איידער עס האָט זיך אָנגעפאנגען דער גרויסער אויפשטאנד, דעם 19טן אפּריל 1943, אָנווייזנדיק געשיכטלעך אויף די צוגרייטונגען, ווי אזוי זיי זענען געמאכט געוואָרן צום אויפשטאנד.

דער בוך אנטהאלט 545 זייטן און לייענט זיך מיט א פארכאפּטן אָטעם צוליב די שילדערונגען, וועלכע ווערן אזוי רעאל ארויסגעבראכט מיטן גרויסן שלל פון דאטן, נעמען און געשעענישן, עס ווערן אוועקגעשטעלט אויף זייער א ריכטיק אָרט די קדושים, די וועלכע האָבן מקדש געווען דעם יידישן נאָמען מיט זייער קאמף צו קענען מיט עפּעס לינדערן די נויטן און ווייטיקן פון זייערע ברידער אין גרויסן אומגליק און עס ווערן אוועקגעשטעלט אין זייער פינסטערניש יענע באנדעס אויסווורפן, וואָס האָבן זיך איזדיעקעוועט אויף די צרות און פּיין פון די אומגליקלעכע יידן.

דאָס איז נישט סתם קיין דערציילונג פון א געוויסער געשעעניש, נאָר דאָס איז די געשיכטע פון דער גרעסטער געשעעניש אינעם חורבן און אומקום פון פוילישן יידנטום. נישט נאָר בלויז לייענען דארף מען דאָס בוך, נאָר שטודירן און גוט איינחזרן אלע פאקטן, געשעענישן מיט נעמען, וועלכע זענען אין אים פאראן, כדי מען זאָל קענען דענקען און אורטיילן, אנאליזירן די סיבות פון די נעגאטיווע שטעלן, וואָס זענען געווען ביי פיל יידן אין געטאָ.

עס איז א מאטעריאל פאר א גרעסערן פּסיכאָ־אנאליז צו קענען פעסטשטעלן אויף ווי ווייט עס דערגרייכט דער עגאָאיזם פון מענטשן ווען ער וויל זיך ראטעווען, נישט וועלנדיק דערקענען קיין מיטמענטשן. עס איז א מאטעריאל פאר שטודיום און דיסקוסיעס איבער די געשעענישן אין דער גרעסטער טראגישער צייט פון א גרויסן טייל פון אונדזער פאָלק. עס איז אויך די געשיכטע באזירט אויף פאקטן, וואָס שטעלט ווידער אמאָל אוועק דעם בייזן סאדיזם פון דער נאציישער חיה, פון דער דייטשער מעטאָדישקייט אויסצוראָטן א פאָלק.

יאָנאס טורקאָוו האָט זיך מיטן דאָזיקן בוך דערהויבן נישט ווייניקער, ווי ער האָט זיך דערהויבן אין זיינע אומצייליקע אקציעס און מסירת נפשדיקע קאמפן אין די פיר יאָר צייט פון שווערן נאצישן קאָשמאר. די וועלט האָט באקומען א דאָקומענטאריש בילד וועגן געראנגל, קאמף און אומקום פון דער גרעסטער יידישער קהילה אין פוילן.

ש. ניגער שרייבט וועגן מ. נודעלמאנס בוך „געלעכטער אָן טרערן”

(„דער טאָג”, ניו־יאָרק, 18טן יאנואר 1948):

מ. נודעלמאנס „זאמלונג פון הומאָריסטיש־סאטירישע שאפונגען פון דעם נאָך־מלחמהדיקן לעבן פון פוילישע יידן” איז אן אנגענעם און סימפאטיש בוך, געשריבן פון א פעאיקן זשורנאליסט. דאָך וואָלט איך זיך אפשר נישט געאיילט צו שרייבן וועגן אָט די גאנץ אויבנאויפיקע הומאָריסטיש־סאטירישע פעליעטאָנען, כ'וואָלט אפשר גאָרנישט געזעצט זיך זיי לייענען אין בוך־פאָרם, כאָטש איך לייען זיי גערן אין דער טעגלעכער פרעסע. פאר בוך־פאָרם בעט זיך אויך אינהאלט פון א בוך — און דאָס מיינט אביסל מער פארטיפונג, אויך מער וואָגיקייט... אז לייכטע ווערק קאָנען זיין אויך טיף, איז פונקט אזוי זעלבסטפארשטענדלעך ווי די באהויפטונג, אז א ליטערארישע שאפונג קאָן זיין טיף —

און דאָך לייכט. מ. נודעלמאנס שאַפונגען זענען בלויז לייכט, און היפּשע עטלעכע צווישן זיי זענען אפשר צו־לייכט צו טראָגן אויף זיך די לאסט פון טאָוולען. אָבער ווען איז עס גערעדט געוואָרן? אין געוועגלעכע צייטן. איצט, אין אונדזערע טעג, אין די יידישע ליטעראטור אזא פאַרביטערטע, אזא פאַרוויינטע! און זי קאָן דען זיין אנדערש? טייכן טרערן און שטראָמען בלוט זענען געוואָרן א פּינקטלעכע באשרייבונג, ס'איז נישט מער קיין מליצה. מעג מען איצט אויף א שמייכל, ווען ער ווייזט זיך אויף א יידישן שרייבערס פּנים, מאכן שהחיינו.

מ. נודעלמאַן דערוועגט זיך נישט מודה צו זיין, אז ער אליין שמייכלט. אין זיין התנצלות המחבר רעדט ער ערנסט וועגן צוויי ערנסטע אויפגאבן. איינע איז — העלפן מיטן קרומען שפּיגל „דורכפירן די „פאַרשענערונגס־אָפּעראציע" אין דעם נייעם יידיש־געזעלשאפטלעכן פּרצוף פון פּוילן", און די צווייטע — „צוריקצוברענגען אויפן פּנים פון דעם אָפּגעראטעוועטן פּוילישן ייד כאָטש אן אָנדייטונג פון געלעכטער" (ז. 11). אָט די צווייטע — באמת וויכטיקע — אויפגאבע וואָלט איך געשטעלט אויף דעם ערשטן אָרט, ווייל — „נאָך די לעצטע חורבן־יאָרן", דערציילט נודעלמאַן, וואָס האָט אליין אָט די יאָרן מיטגעלעבט מיט די פּוילישע יידן, „איז אָפּגעמעקט געוואָרן דער שמייכל ביים פּוילישן יידן. און מאכן היינט לאכן א פּוילישן ייד — דאָס איז היינט נישט סתם א „פּראָפעסיאָנעלע ארבעט", דאָס איז פיל מער" (דאָרט). דאָס איז, וואָלט איך צוגעגעבן, א טייל פון דער „גייסטיקער פאַרשענערונגס אָפּעראציע", וואָס אונדזער הומאָריסטישער סאטיריקער האלט פאַר זיין ערשטן חוב. יאָ, דאָס איז א געזעלשאפטלעך־עטישער אויפטו — מאכן היינט לאכן אָדער שמייכלען א פּוילישן — און ניט דווקא א פּוילישן — ייד. דאָס מיינט אים העלפן אראָפּוואַרפן פון זיך כאָטש נאָר א טייל פון דער שווערער, צו־שווערער משא, וואָס דריקט אים פון אינעווייניק, נישט נאָר פון דרויסן. דאָס הייסט מאכן אים לייכטער אויפן הארצן, געבן אים א מעגלעכקייט אביסל פּרייער אָפּצועטעמען. דאָס מיינט: שטארקן אים, מאכן אים געזונטער. מיט א שמייכל אין די אויגן וועט אים גרינגער זיין צו קוקן דער בייזער ווירקלעכקייט גלייך אין פּנים אריין, לייכטער זי אריבערצוטראָגן און — אפשר אויך בייצוקומען.

יאָ, לאכן איז געזונט, און מ. נודעלמאַן נויטיקט זיך גאָר נישט אין קיין שום התנצלות, און עס וואָלט רעכט געווען, ווען זיין בוך זאָל נישט הייסן „געלעכטער דורך טרערן" דווקא. עס ווערן, לעצטנס, גענוג טרערן פאַרגאָסן, און — נישקשה, אויף אונדזער קאָפּ די עבירה — מען מעג זיך אביסל אָפּהאלטן פון וויינען און אביסל א שפּאס טון, א לאַך טון פון דער וועלט, וואָס וואָלט אפשר נישט געווען גאָר אזוי בייז, ווען זי זאָל נישט זיין אזוי טעמפּ־ערנסט און אזוי ערנסט־טעמפּ. עס מאכט גאָר נישט אויס, וואָס „לאכן צוליב לאכן — דאָס איז היינט א צו־גרויסער לוקסוס פאַר א יידישן הומאָריסט, בפרט נאָך פאַר א יידישן הומאָריסט אין פּוילן", ווי דער מחבר זאָגט (ז. 9). טאקע דערפאַר, וואָס לאכן לשם לאכן איז איצט אזא זעלטענע זאך, איז עס אזא טייערע זאך און ס'איז גוט, אויב מען קאָן זיך פאַרגינען צו פאַרזוכן — און געבן אנדערע צו פאַרזוכן — דעם טעם דערפון. אין שווערע צייטן —לאָמיר עס איינחזרן— איז אביסל הומאָר —טאַקע הומאָר, נישט סאַטירע— א מוז פאַר דער נשמה, נישט קיין מותרות. א מוז, וואָס איז נאָך דרינגנדיקער ווי די באדערפעניש, וואָס האָט געשאפן אמאָל די אינסטיטוציע פונעם הויפנאר אין דעם

הויף, ווו אפילו דער פּריץ און דער קייסער אליין האָט געהיט שטאָט, אָדער פון א הערשעלע אָסטראָפּאָליער אינעם רבינס שטוב, אווו עס איז געווען אזוי פיל פרומקייט, און אזא אָנגעצויגנקייט, אז עס האָט געמוזט זיין כאָטש איינער, וואָס איז געווען פריי צו זאָגן וואָס ער האָט געוואָלט.

אפילו אין היטלערס געטאָס האָבן יידן געלאכט. כאָטש (אָדער ווייל) זיין חלק איז געלעגן איבערן האלדז, און עס איז געווען אז אָך און ווי צום געלעכטער.

מ. נודעלמאַן
געלעכטער
דורך
טרערן
ארויסגעגעבן דורכן צענטראַל-פאַרבאַנד פון פוילישע יידן אין אַרגענטינע
בוענאָס איירעס 1947

אין מ. נודעלמאנס בוך זענען דאָ מוסטערן פון דעם גאלגנהומאָר אָדער, יידישלעך גערעדט, דעם לאכן מיט יאשטשערקעס אין די געטאָס... דווקא אין די חושכדיקסטע טעג, זאָגט נודעלמאן, אין די טעג פון אַקציעס און כאפּעריייען, אין מאָמענטן ווען דער מלאך המות איז שוין געשטאנען אויף דער שוועל און פון לעבן ביזן טויט איז געווען נישט מער ווי איין שריט — דווקא דעמאָלט האָט א גלייכווערטל, א וויץ אָדער א זאָגעכצל אויפגעהייטערט די יידן און געווירקט ווי אן איינשפּריצונג"... (ז. 112).

אָבער נישט נאָר די יידן אונטערן ביטערן יאָך פון די נאַציס און נישט נאָר די יידן, וואָס זענען ניצול געוואָרן פון זיי, כאָטש נישט פונעם חורבן, וואָס זיי האָבן איבערגעלאָזן, האָבן גאָר אָפּגעלעבט און לעבן־אָפּ פון א גלייכווערטל און א טראָפּן הומאָר, און אויך פאר אונדז דאָ איז עס א דערקוויקונג. די סתירה צווישן אונדזער זאט־זיכערן לעבן און אונדזער נישט אויפהערן וויינען אויף דעם חורבן; דער נאָך־שארפערער ווידערשפּרוך צווישן אונדזער לייכטן, לייכטזיניקן צייטפארטרייבט און דער פרומער און הארבער אָנגעלאָדענקייט פון אונדזער שעפערישן וואָרט — פאָדערט און מאָנט ממש, אז עס זאָל זיך ווייזן עפּעס, וואָס זאָל אָט די צוויי־פּנימדיקייט איבערקרימען, אויב נישט אָפּשאפן, און מיט א קלוגן שמייכל קאָנפראָנטירן אָט די צוויי וועלטן, אין וועלכע מיר לעבן — אזוי, אז איינע, די צו־פרומע און צניעותדיקע, זאָל ווייכער ווערן, און די אנדערע, די צו־מגושמדיקע, זאָל זיך פארשעמען.

פאר דעם גלייכגעוויכט פון דעם צו־אסקעטיש־טרויעריק געוואָרענעם יידישן וואָרט גופא וואָלט געווען גוט, ווען עס זאָל נישט אינגאנצן פארגעסן ווערן די „היגיענישע" קונסט פון שפּיל און שפּאס און שמייכל. א ליטעראטור, ווי א פאָלק, ווי א יחיד, קאָן זיך נישט פארגינען קיין צו־לאנג דויערנדיקן צושטאנד פון עקסטרעמער מעלאנכאָליע.

ווי איינער, וואָס לייענט יידישע ביכער, נישט נאָר ווי איינער, וואָס שרייבט וועגן זיי, בין איך דעריבער דאנקבאר דעם פארלאג פון דעם פארבאנד פון פּוילישע יידן אין ארגענטינע דערפאר, וואָס ער האָט ארויסגעגעבן מ. נודעלמאנס זאמלונג פעליעטאָנען, און כ'האָב צו אים קיין טענות נישט, פארוואָס עס פילט זיך אין זיין שרייבן אן איינ־

פאך לאכן, נישט קיין „געלעכטער דורך טרערן", ווי עס שטייט אויפן שער־בלאט. דער יידישער לייענער מעג אביסל אָפּרוען — נישט פון לייענען בכלל: ער לייענט זיך נישט איבער — נאָר פון לייענען איכה־ליטעראטור. זי איז זיכער נישט איבעריק געוואָרן — און זי וועט נאָך לאנג זיין נויטיק און אומפארמיידלעך: דער כוס פון טרערן איז אָן א דעק, און קיינער ווייסט נישט ווען וועט ער פול ווערן, ער איז איצט זיכער נאָך נישט פול. אָבער די ליטעראטור פון א פאָלק קאָן זיך נישט האלטן נאָר אויף חורבן אליין; צו מגילת איכה מוז זי האָבן, ווינציקסטנס, נאָך פיר אנדערע, מילדערע מגילות. און עס איז א שכל פון די, וואָס גיבן ארויס אין ארגענטינע די ווערטפולע סעריע „דאָס פּוילישע יידנטום", וואָס אינאיינעם מיט די אלע ביכער, וועלכע זאָגן קינות אויפן חורבן, האָבן זיי כאָטש איין בוך ארויסגעגעבן, וואָס האָט צו טון מיט „נאָך־מלחמהדיקן" און דאָס הייסט מיטן נאָכן חורבנדיקן פעריאָד, ווען „עס הייבט זיך אָן א לעבן", ווי עס הייסט דער ערשטער טייל פון נודעלמאנס הומאָרעסקעס, כאָטש עס איז דערווייל נאָך אלץ א „לעבן" (אין גענזנפיסלעך). דאָס איז א מין אַנטראַקט צווישן איין „טרעבלינקע"־בוך און א צווייטן, וואָס הייסט „מאַידאַנעק"... א נויטיקע פּויזע.

געווים וואָלט גלייכער געווען, ווען אין אָט דער צייט פון אָפּכאַפּן דעם אָטעם זאָל זיך א ווייז טון פאר אונדז נישט נודעלמאנס „מנחם־מענדל—עמיגראנט", וואָס איז סוף כל סוף בלויז אן אימיטאציע, כאָטש א גאנץ געלונגענע אימיטאַציע, נאָר אן אמתער שלום־עליכמס מנחם־מענדל, אָבער — די טבע פון א שלום־עליכם איז נישט צו האָבן קיין מערצאָל, אפילו נישט קיין דובליקאָט.

מ. נודעלמאן איז נישט קיין פּרעטענדענט אויפן גרויסן הומאָריסטס שטול. ער איז (אין גוטן זינען פון וואָרט) א זשורנאליסט, ד"ה איינער, וואָס שרייבט וועגן צייט־זאכן. די קרומע ליניעס פון צייט־און אָרט־אומשטענדן געלינגט אים גאנץ אָפט אויפצוכאַפּן און אין איילעניש צו פארצייכענען. דערהויפּט געלינגט עס אים, ווען ער האלט זיין קרומען שפּיגל פאר די זאכן און די מענטשן נישט צו־לאנג און ווען ער לאָזט זיי אליין זיך קרום אָפּשפּיגלען, אָנשטאָט אָנצוהייבן זיך חכמענען און סאַטיריזירן. וואָס מער ער פארגעסט, אז זיין עובדה איז צו זיין הומאָריסטיש און וויציק, אלץ מער איז ער עס... ער זאָגט דאן פּראָסט און פּשוט, אָן קיין שום פּירושים: „קאָמיטעטן זענען פאראן א סך. אויף יעדן פּוילישן ייד קומט אויס פיר קאָמיטעטן. עס זענען פאראן שטאָטישע קאָמיטעטן, פּאָוויאַט־קאָמיטעטן" אאַז"וו. (ז. 21), אָדער ער ברענגט א בינטל ידיעות פון לאָנדאָן, ניו־יאָרק, מאָנטרעאָל אאַז"וו. אין יעדער פון די שטעט איז פאָרגעקומען א קאָנפערענץ פון לאנדסמאַנשאפטן, פון אנדערע אָרגאניזאציעס. יעדע פון זיי האָט באשלאָסן: קומען צו הילף די יידן, וואָס זענען לעבן געבליבן — און דערווייל ארויסגעגעבן אן אלמאַנאַך, זכרונות אאַז"וו (ז. 22).

וועגן די דעלעגאטן, וועלכע זענען געפאָרן אזוי אָפט קיין פּוילן, שרייבט ער: „עס פאָרן דעלעגאטן, עס פליען דעלעגאטן, עס שווימען דעלעגאטן"... (ז. 28).

ער שרייבט מיט א שמייכל נישט נאָר וועגן די „קאָמיטעטן" און די „דעלעגאטן", נאָר אויך וועגן די, וואָס דארפן צו זיי אָנקומען. ער ווייזט אונדז די לייכטערע זייט פון זייערע שווערע ליידן. ער זעט זייערע שוואכקייטן, נישט נאָר זייער שוואכקייט, נעבעך.

ווי א „פּראָפּעסיאָנעלער" חכמות־זאָגער איז ער אַן אַנדערש מאָל צובאַוווסטזיניק און צו טעכניש, ווייזנדיק קונצן, וואָס ווייזן זיי איז קיין קונץ נישט (פאַר דעם, וואָס קען די מלאכה).

ער האָט דאָך גוטע —און אמאָל אפילו אומגעריכטע— איינפאַלן.

עס איז נישט אזא גרויסע המצאה צו לאָזן, א שטייגער, המנען אָנשרייבן א בריוול צום רעשטל פון די פּוילישע יידן און ווייזן זיי, וואָס פאַר א לב־טוב ער איז אין פאַרגלייך מיט די היטלערס און הימלערס. ס'איז אָבער נישט קיין שלעכטער איינפאַל צו האָבן אין פלײשלאָזע טעג אן אינטערוויו מיט די בהמות און די אָקסן („א פליישיקער פעליעטאָן"), אָדער אָנצושרייבן א רעפּאָרטאַזש פון דעם גיהנום נאָכדעם ווי מען האָט די נאַצישע פירערס אהין געבראַכט.

פון נירנבערגער פּראָצעס, וואָס האָט אביסל צו־לאַנג געדויערט, שרייבט ער אזא מין גרוס: „אז מען שטעלט א באַשולדיקטן די פּראַגע: „צי זייט איר זיך מודה" — דויערט דאָס בלויזע שטעלן די דאָזיקע פּראַגע א גאַנצע וואָך. וואָרום יעדעס וואָרט פון דער פּראַגע פאַרנעמט א באַזונדער טאָג. מאָנטיק פרעגט מען: „צי", דינסטיק פרעגט מען: „זענט", מיטוואָך פרעגט מען „זיך" אאַז"וו (ז. 95). דאָס איז דער אַלטער מעטאָד פון קאַריקאַטור־גוזמא, אָבער גוט אָנגעווענדט.

גוט, כאָטש נישט ניי, איז אויך, ווען דער ייד אין פּאַריז, וואָס דערוויסט זיך ווי ער, נודעלמאַן, הייסט, זאָגט צו אים: „וואָס דערציילט איר מיר מעשיות? איר זייט דאָך אומגעקומען!" — „ניין, זאָג איך, כ'וויים נישט דערפון". „וואָס דערציילט איר מיר מעשיות?" — זאָגט ער. „איך האָב אַליין געלייענט וועגן דעם אין א בלאַט". „ס'קאָן זיין, ענטפער איך, אז איר האָט געלייענט, אָבער מיר האָט מען נאָך נישט מיטגעטיילט וועגן דעם". „זאָג איך אייך נאָכאַמאָל, אז יאָ! כ'קאָן אייך אפילו זאָגן ביי וואָסערע אומשטענדן איר זייט אומגעקומען" אאַז"וו (ז. 210). נישט קיין שלעכטער וואַריאַנט פון א באַקאַנטן וויץ.

ווי כמעט אַלע, דערהויפּט יידישע, הומאָריסטן, נוצט נודעלמאַן אָפט דאָס וואָרט־שפּיל, און כאָטש עס איז שוין א גאַנץ שטאַרק אָפּגעניצט מיטל, גיט עס ביי אים אָפט נישט קיין שלעכטע רעזולטאַטן... „טאָמער" (גיט ער אן אינסטרוקציע די יידן, וואָס קומען צום הילפס־קאָמיטעט אין מיטן נאַכט, מאַכן גוואַלדן און וועקן אויף דעם גאַנצן הויף) — „טאָמער עפנט זיך נאָך א פענסטערל און איר הערט א שטים: „פּאַנאָוויע (מיינע הערן), איר וועקט מיר אויף די קינדער" — זאָלט איר אויף אזעלכע קינדערשע טענות אויך גאָרנישט ענטפערן" (ז. 54). אָדער: „אין אָנהייב האָט מען אים (מוסאָלינין, אין גיהנום) געזאָגט „איר", האָט ער קעגן דעם פּראָטעסטירט און געהייסן, אז אַלע זאָלן אים דוטשען" (ז. 87). אין נירנבערג בעט זיך איינער פון די געמשפּטע: „האָטס רחמנות, כ'בין אָן א דאַכאַו איבערן קאָפּ" (ז. 92).

עס זענען דאָ אויך גאַנצע זאַכן אין בוך, וואָס לייענען זיך גאָר נישט שלעכט, — אזוינע, ווי א שטייגער, „לאַנדסמאַנשאַפטן", „פּעקלעך פון אַמעריקע", „מנחם־מענדל — עמיגראַנט". אויך זיי זענען, אין תוך גענומען, צייט־און צייטונגס־פעליעטאָנען; זיי האָבן נישט קיין דויערנדיקן ווערט, רירן נישט אָן קיין תוך־זאַכן; אָבער אין דעם איצטיקן מאָמענט זענען זיי, ווי געזאָגט, אן אָפּפרישונג, א שטיק אָפּרו — און טאַקע דערפאַר, וועגן שווערן, אזוי שווערן נאָך־מלחמהדיקן לעבן פון די פּוילישע יידן — שרייבט מ. נודעלמאַן לייכט און — אָן טרערן.

יעקב באַטאָשאַנסקי שרייבט וועגן יעקב לעשצינסקיס בוך „אויפן ראַנד פון אָפּגרונט“ („די פּרעסע“, 8טער אָקטאָבער 1947):

כּאָטש יעקב לעשטשינסקיס סעריע אַרטיקלען וועגן יידישן לעבן אין פּוילן אין די יאָרן 1927—1933, וואָס זענען דערשינען א״נ „אויפן ראַנד פון אָפּגרונט“ אלס דאָס 21סטע בוך פון דער ביכער־סעריע „דאָס פּוילישע יידנטום“, שילדערט א לעבן, וואָס איז שוין נישטאָ און ליגט שוין, ווי דער מחבר זאָגט, טיף אין אָפּגרונט, האָט מען, לייענענדיק איצט די דאָזיקע אַרטיקלען, דאָס געפיל, אז מען שטייט טאַקע ביים ראַנד פון אָפּגרונט און פון א זייער טיפן אָפּגרונט און דער קאָפּ פאַרדרייט זיך שטאַרק, שטאַרק...

מיר לייענען די עלף אַרטיקלען, וואָס זענען נישט געבונדן צווישן זיך און זיי באַרירן פאַרשידענע עפּאָכן און אמאָל אויך פאַרשידענע געגנטן אין פּוילן און וואָס שאַפן דאָך איין גאַנץ און שווידערלעך בילד און מען זעט ווי אַלע פערטהאַלבן מיליאָן יידן שטייען ביי דעם ראַנד פון א מוראדיק־טיפן אָפּגרונט און מען וווּנדערט זיך און מען פרעגט זיך: ווי אזוי האָט געקענט דער דאָזיקער ישוב עקזיסטירן און אפילו וואַקסן און זיין דער רעזערוו פון אַלע ריכטונגען פאַר די יידן פון דער גאַנצער וועלט? ווי אזוי האָט דער דאָזיקער ישוב, וואָס דריי פערטל פון זיינע נפשות האָבן נישט געהאַט גענוג צום לעבן, געקענט אויסגעבן אזויפיל אויף יידישער דערציאונג וויפל דער רייכער נאָרדאַמעריקאַנער ישוב, אין וועלכן אַלע יידן האָבן גענוג צום לעבן און וואָס ציילט מיט א גאַנצן מיליאָן נפשות מערער. ווען מען נעמט אין באַטראַכט, אז אין פּוילן איז דעמאָלט דאָס לעבן געווען פיר מאָל ביליקער, גיט מען זיך ערשט חשבון, וואָס דאָס מיינט! ווי אזוי האָט דער דאָזיקער פערטהאַלבן מיליאָניקער קיבוץ געקענט פאַרבלייבן דער טאַטע און די מאַמע פון אַלע יידישע קיבוצים אין דער וועלט און בלייבן אליין דער „אָנגעלאָדנסטער מיט נאַציאָנאַל־יידישער שאַפונגס־ענערגיע“ און געבן דעם יידישן פאָלק די גרעסטע פּערזענלעכקייטן אויף די פּאַרשידנסטע געביטן און אויך געבן דער לאַנד־קולטור אזעלכע „שפּיצן פון טאַלאַנט און באַגאַבונג, ווי קיין שום יידנטום אין מזרח אייראָפּע“?

דער פערטהאַלבן מיליאָניקער יידישער קיבוץ אין פּוילן איז געבליבן א שטיפקינד, ווען פּוילן איז ווידער געוואָרן אומאָפּהענגיק. דעם פעטסטן חלק האָבן די פּאָליאַקן גענומען זיך אליין, די אַנדערע נאַציאָנאַלע מינדערהייטן האָט מען דאָך געמוזט עפּעס געבן און די יידן האָט מען געלאָזט אויסער דעם חשבון. זיי האָבן אינגאַנצן נישט עקזיסטירט פאַר די דאָזיקע רעגירונגען, וואָס זענען כלומרשט נישט געווען אַנטיסעמיטיש. די אַנטיסעמיטישע רעגירונגען האָבן ברוטאַל באַקעמפט די יידן, די נישט־אַנטיסעמיטישע רעגירונגען האָבן זיי סתם נישט גענומען אין באַטראַכט. עס קומט אויס, אז די נישט־אַנטיסעמיטישע רעגירונגען האָבן די יידן נישט ליב געהאַט און נישט פיינט געהאַט און זיי האָבן זיי גלאַט געלאָזט אָן פּרנסה־מעגלעכקייטן און אָן פּאָזיציעס. איינגעפירט האָט מען א מין, ווי לעשטשינסקי רופט דאָס אָן, „נאַציאָנאַלן באָלשעוויזם“. מען האָט צוגענומען ביים פּריוואַטן אונטערנעמער, אזוי ווי אמתע באָלשעוויקעס, אָבער מען האָט דאָס געטון אזוי, אז עס זאָל אויסגיין צו יידישע קעפּ. די טאַבאַק־אינדוסטריע, וואָס איז געווען א דורכאויס יידישע אינדוסטריע, איז אינגאַנצן אַרויסגענומען געוואָרן פון יידישע

הענט און די יידישע ארבעטער זענען פון דאָרט פארטריבן געוואָרן. זאלץ איז מאָנאָפּאָליזירט געוואָרן און איז איבערגעגעבן געוואָרן אינגאנצן אין פּוילישע הענט. אויך אין דורכאוים יידישע שטעט און שטעטלעך איז דער מאָנאָפּאָל געווען אין פּוילישע הענט. די וועלדער, וואָס זענען געווען אין יידישע הענט, זענען נאציאָנאליזירט געוואָרן, וואָלט געווען א יושר, אז די ארויסגעשטויסענע יידן זאָלן דאָרט ווערן די אָנגעשטעלטע, האָט מען אומעטום אריינגעזעצט דווקא נאָר פּאָליאקן.

און ווען יעקב לעשטשינסקי האָט געהאט א שמועס מיט דעם פּרעמיער פון פּוילן, מיט פּראָפעסאָר בארטעל, וועלכן ער האָט געפרעגט, וואָס פאר א פּראָגראם האָט ער צו פארלייכטערן די קריטישע לאגע פון די ברייטע, רואינירטע יידישע מאסן, וואָס זענען פון אומעטום ארויסגעשטויסן געוואָרן, האָט זיך ארויסגעוויזן, אז דער דערמאָנטער פּרעמיער האָט זייער ווייניק געוווסט וועגן דער יידישער לאגע, ווייל זי האָט אים לחלוטין נישט אינטערעסירט. ער איז פארבליבן קאלט און קאלטבלוטיק צו די מוראדיקע ליידן פון פערטהאלבן מיליאָן בירגער זיינע און יעקב לעשטשינסקי האָט דערפילט, אז איידער צו האָבן צו טון מיט אזא קאלטן „פּראָפעסאָר”, איז שוין בעסער צו האָבן צו טון מיט אַן אַנטיסעמיט, ווייל „דער אַנטיסעמיט האָט דיך פיינט, אָבער ער אינטערעסירט זיך מיט דיר, ער קען דיך, ער דרייט בכיוון איבער פאקטן, אָדער ער בלאָנדזשעט, אָבער זיין געדאנק איז וואך און זיין געדאנק ארבעט. דו פילסט אים און דו האָסט צו אים א נשמה באַרירונג”.

די רעגירונג האָט געטון אלצדינג צו ארויסשטויסן די יידן פון זייערע פּאָזיציעס און קיין נייע פּאָזיציעס האָט זי זיי נישט געגעבן. די יידן זענען אָפּגעזאָגט געוואָרן פון זייערע עפנטלעכע אמטן, זיי זענען ארויסגעשטויסן געוואָרן פון זייערע פאבריקן. די רעגירונג האָט אומישנע געגעבן די פּוילישע קרעמער און פאבריקאנטן גרויסע קרעדיטן און די יידן גאָרנישט קיין קרעדיטן, בכדי די פּאָליאקן זאָל אָנקומען לייכט צו פארקאָנקורירן די יידן און זיי ארויסשטויסן. און זי איז כלומרשט געווען נאָר אין די ראמען פון געזעץ. זי האָט ביי א יידישער קרעמערקע, וואָס איר גאנצע קראָם האָט באטראָפן —קלאַפּ אין צייל!— דרייצן זלאָטעס, פארלאנגט צוויי הונדערט זלאָטעס שטייער, אָבער דאָס איז דאָך געווען נאָר „לעגאל”... און די זעלבע באציאונג איז געווען לגבי יידישע סטודענטן. מען האָט זיי חלילה נישט פארפּאָלגט, אָבער די עקזאַמענעס האָבן זיי נישט אויסגעהאלטן. די יידן האָבן גראד פּלוצים באקומען „פארשטאָפּטע קעפּ” און נישט געקענט אויסהאלטן די עקזאמענעס און די גויים האָבן צום מערסטנס געהאט גוטע קעפּ. און די יידישע שולן האָט מען יאקאָם אויך באַקעמפט. מען האָט געשטיצט די דאָזיקע יידישע שולן, ווּ די לערן־שפּראך איז געווען פּויליש און ווּ מען האָט געלערנט אביסל רעליגיע און אביסל יידישע געשיכטע. אָבער אין די מיטלשולן האָט מען די יידן נישט אריינגעלאָזט.

ווען מען לייענט לעשטשינסקיס טעמפּעראמענטפול־געשריבענע ארטיקלען, וואָס זענען כסדר פול מיט פאקטישן מאַטעריאל און מיט ציפערן, וואָס זענען גענומען פון אָפּיציעלע דאָקומענטן, זעט מען, אז די רעגירונג פון דעם אויפגעלעבטן פּוילן האָט פּאַוואָליע ארויסגענומען דעם באָדן פון אונטער די יידישע פיס און זי האָט די יידן געלאָזט אין דער לופטן און במילא ביים ראנד פון אָפּגרונט. די רעגירונג האָט די פאבריקאנטן געמאכט פאר אויס פאבריקאנטן, ווען זי האָט זיי שוין נישט געדארפט האָבן, די יידישע

סוחרים האָט זי געמאַכט פאַר אוים סוחרים און זי האָט זיי אלע נישט געגעבן קיין פּלאַץ אַלס ארבעטער און אָנגעשטעלטע און די יידישע ארבעטער האָט זי באַזונדער ארויסגעשטויסן פון די פאַבריקן און זיי געמאַכט פאַר ארבעטסלאָזע. אלטע וועבער האָבן געמוזט ווערן טרעגער אויף דער עלטער, ווען זיי האָבן שוין זייער פלייש און בלוט אָפּגעגעבן די פאַבריקן און זיי האָבן זיך געמוזט שטעלן ביי די פאַבריקן און וואַרטן אויף שווערער ארבעט, וואָס איז נישט געווען פאַר זייערע כוחות און אָפט מאָל אָפּוואַרטן א גאַנצן טאָג און אהיים קומען מיט גאָרנישט.

עס איז געקומען דערצו, אז יידן זענען אין פּוילן געפאַלן אין די גאַסן פאַר הונגער. לעשטשינסקי האָט געהערט א בחור אויף דינע פיסלעך מיט אראָפּגעלאָזטע דאַרע הענטשטעקלעך אויסשרייען אין א וואַרשעווער הויף:

איך האָב נישט קיין מאַמען,
איך האָב נישט קיין טאַטן,
איך בין הונגעריק,
איך בין באָרוועס,
יידן, גיט מיר ארבעט!

און דאָס דאָזיקע איז פאַר אים געוואָרן א סימבאָל פון גאַנצן פּוילישן יידנטום, וואָס איז געבליבן אָן טאַטע־מאַמע און אָן ארבעט און הונגעריק און נאַקעט און באָרוועס. לעשטשינסקי באַמערקט, אז „דער דאָזיקער צושטאַנד פון פאַרחלשטקייט איז געווים דאָס כאַראַקטעריסטישסטע פאַרן פּוילישן יידנטום". און ער דערקלערט דאָס אָט ווי אזוי:

„ס'איז פאַרחלשט נישט נאָר אין פיזישן זין, נאָר אויך אין גייסטיקן זין. פאַרלאָזן, אָן א טאַטן און אָן א מאַמען, אָן באַוועגונגען, וואָס זאָלן פאַרכאַפּן די גרויסע מאַסן און זיי געבן מוט און גלויבן אין א בעסערער צוקונפט, אָן צענטראַלע גרויסע פירער, וואָס זאָלן זיין א טרייסט פאַר די מאַסן, אָן צענטראַלע אינסטיטוציעס, וווּהין מען ווענדעט דאָס געשריי אין אן „עת צרה". דעזאָרגאַניזירט, צעריסן, צעברעקלט, פאַרצווייפלט און פאַרחלשט".

און אזא לאַגע האָט געמוזט ארויסרופן א מגפה פון זעלבסטמאָרדן. עס זענען באַגאַנגען זעלבסטמאָרד אויך פרומע יידן, וואָס האָבן פריער אָפּגעזאָגט וודוי און וואָס זענען געווען צוגעבונדן צום רבינס שטיבל, צום בית מדרש און צום יידישן פאָלק. יידן זענען באַגאַנגען זעלבסטמאָרד, ווייל זיי האָבן מורא געהאַט פאַר דעם מאָרגן און ווייל זיי האָבן אַלץ פאַרלוירן אינאיינעם מיט דער האָפענונג. דאָס איז געווען א זעלבסטמאָרד מגפה נישט פון יחידים נאָר פון א כלל. א גאַנצער קאָלעקטיוו איז פאַריאושט געוואָרן. לעשטשינסקי נעמט ארויס די כראָניק פון די צייטונגען אין יענער צייט וועגן די זעלבסטמאָרדן און די באַזונדערע עפּיזאָדן שאַפן א מוראדיקע סימפאָניע פון טויט־יאָמער. די פּשוטע כראָניק נאָטיצן קלינגען היינט ווי סימבאָלישע דערציילונגען. א פאַראָרעמטער באַלעבאָס פון אן אלטער פּודעלע פאַבריק, אין וועלכער עס האָבן שוין געאַרבעט נאָר צוויי ארבעטער, דער יונגער כראַניסלאַוו האַלפּערסאָן, איז באַגאַנגען זעלבסטמאָרד און ער האָט דערהרגעט אויך זיין צווייאָריק ייִנגעלע און אין בריוו, וואָס ער האָט געלאָזט דער מוטער, האָט ער געשריבן: „מאַמע, נעם זיך נישט שטאַרק צום האַרצן דאָס, וואָס די וועסט זיך באַלד דערוויסן, מיט יאָשען קען איך זיך נישט צעשיידן, דערפאַר נעם איך אים מיט זיך, כדי אים נישט איבערלאָזן אויף הפקר". דער זיבעציק יאָריקער אליעזר ראָזנבוים האָט זיך אראָפּגעוואָרפן פון פענסטער און אויף זיין טיש האָט מען געפונען דאָס סידור אָפן ביי וודוי. א יידישער יונגערמאַן, וואָס האָט געענדיקט א טעכנישע שול, האָט געדאַרפט פּראַקטיצירן אין א

פאבריק צוויי חדשים, בכדי צו קענען פארענדיקן די שול, אָבער מען לאָזט אים נישט אריין אין קיין שום ווארשטאט, ווייל ער איז א ייד, איז ווו זאָל ער געווען נעמען מוט נישט צו פארלירן דעם גלויבן?

און די יידן האָבן פאוואָליע גענומען נאָכטון די אַנטיסעמיטן און זיי זענען אליין אויך געוואָרן אנטיסעמיטן. יידישע פאבריקאנטן האָבן נישט אריינגענומען קיין יידישע ארבעטער און אָנגעשטעלטע און ארויסגעשטויסן זייערע יידישע ארבעטער. די לאגע איז געוואָרן אזא פארצווייפלטע, אז איין ייד האָט צום צווייטן נישט געהאט קיין צוטרוי. חשובע און אָנגעזעענע יידן, לומדים און פירער פון „מזרחי", „אגודת ישראל", אָדער גאָר אלגעמיינע ציונים האָבן נישט אריינגענומען קיין יידישע ארבעטער, ווייל זיי האָבן מורא געהאט פאר זייער רעוואָלוציאָנערישקייט. פאר א געוועזענעם ארבעטער, וואָס איז געוואָרן א פאבריקאנט און וואָס איז אמאָל אליין געווען א סאָציאליסט און אפילו א סאָציאליסטישער פירער, זענען די יידישע ארבעטער קיין ארבעטער נישט, נאָר אזעלכע, וואָס חלומען אליין צו ווערן באלעבאַטים. לעשטשינסקי האָט דעם דאָזיקן פארוועניו דערוויזן, אז די קריסטלעכע סוחרים זאָגן דאָס זעלביקע וועגן די יידישע סוחרים און זיי באשולדיקן זיי אויך אין נערוועזקייט, אומפאראנטוואָרטלעכקייט און אין אזעלכע האנדלונגען, וואָס גראָבן אונטער דעם מסחר... יידן זענען דערפירט געוואָרן צו זיין שונאים פון זיך אליין, ווייל זיי זענען „געשמיסן געוואָרן מיט אלע בייטשן פון אויפגעלעבטן פוילן" און זיי זענען פונדעסטוועגן געווען די טרעגער פון דער פוילישער קולטור אין די אוקראַינישע און ווייסרוסישע געגנטן און זיי האָבן אליין געגראָבן פאר זיך א גרוב און אליין צעבלאָזן די שנאה קעגן זיך.

די יידישע ארבעטער זענען מיט דער צייט געוואָרן אנדערש. זיי האָבן אויפגעהערט צו זיין רעוואָלוציאָנעריש, ווייל זיי האָבן געוואָלט נאָר ארבעטן און זיך דערהאלטן ביים לעבן. זיי זענען געווען ארבעטזאמער, זיי האָבן נישט געליטן פון קיין פוילקייט און יידישע פאבריקאנטן האָבן גענומען בייטן זייערע מיינונגען וועגן יידישע ארבעטער, וואָס האָבן געהאט ווייניקער כוח ווי די פוילישע ארבעטער, וועלכע זענען געקומען פון דאָרף (די יידן זענען דאָך פאָרט געקומען פון דער ענגשאפט, פון חדר און בית מדרש), אָבער זיי האָבן דאָך בעסער געארבעט. דערצו האָט די יידישע אינדוסטריע זיך געפונען אין אזא לאגע, אז זי האָט זיך געמוזט העלפן דורך א קרעדיט סיסטעם, וואָס זי האָט אליין זיך געשאפן, ווייל די רעגירונג האָט געטון אלצדינג, אז די יידן זאָלן קיין קרעדיט נישט קריגן. די יידישע פאבריקאנטן האָבן ארויסגעגעבן וועקסעלעך, וועלכע האָבן זיך קאָטירט אויף דער בערזע. די ארבעטער האָבן זיי אויך געצאָלט מיט אזעלכע וועקסעלעך. און נאָר א דאנק אָט דעם סיסטעם האָבן זיי געקענט אויסהאלטן. די צען גרויסע דייטשע פאבריקאנטן אין ביאליסטאָק, וואָס א דריטל פון דער אינדוסטריע איז געשטאנען אין זייערע הענט, האָבן נישט געקענט אויסהאלטן און די יידן האָבן זיך פארבונדן אזש מיטן ווייטן מזרח און זיי האָבן געשאפן קאָנטאקט מיט אים און עקספאָרטירט אהין סחורות און זיך געראטעוועט. און די יידישע ארבעטער האָבן זיי אויך געצאָלט מיט אָט די וועקסעלעך. די פוילישע ארבעטער האָבן אזעלכע וועקסלען נישט אָנגענומען! די גרויסע יידישע פעאיקייטן האָבן גענומען ארויספירן אויף א וועג און ווער ווייסט, צי פריער אָדער שפעטער וואָלטן יידן נישט געווען אליין פארשאָטן דעם וועג צו דעם תהום,

ווען עס קומט נישט אָן דער ווילדסטער פון די טייפונען.

יעקב לעשטשינסקים בוך גיט. דאכט זיך, נאָר אָן עקאָנאָמישן איבערבליק איבער דעם לעבן פון די פּוילישע יידן, וואָס האָט זיך שוין אין יאָר 1927 געפונען ביים ראנד פון אָפּגרונט, אָבער דורך דעם אויסבליק אויף דער ווירטשאפט, שאפט זיך אן אלגעמיין בילד וועגן דעם יידישן לעבן אין יענער צייט און וועגן דער יידישער פּסיכאָלאָגיע. מען זעט טאקע א גרויסן קיבוץ, וואָס האָט פארלוירן די האָפענונג און איז זיך מיאש, אָבער מען פילט אזא דראנג צום לעבן, אז מען הייבט אָן דענקען, אז ער וואָלט זיך דאָך געקענט ראטעווען מיט דער הילף פון זיינע גרויסע פעאיקייטן, גרויסער ענערגיע און גרויסן ווילן צו לעבן. ער וואָלט זיך געראטעוועט, ווען ער וואָלט נישט אריינגעשליידערט געוואָרן ברוטאל אין תהום אריין און דאָרט אומגעבראכט געוואָרן. די פּאָליאקן האָבן לאנגזאם געטריפט סם און מען האָט זיך מיט זיי דאָך געקענט ראנגלען, די דייטשן האָבן פּאַוואָליע און אויסגערעכנט גענומען הרגענען. און לאנגזאם האָבן זיי געמאָרדעט. אָטעלאָ זאָגט אויף קאסיאָן: „ווען איך וואָלט אים זיבן יאָר געקענט מאָרדן". די דייטשן האָבן יאָרנלאנג געמאָרדעט.

יעקב לעשטשינסקי רירט זיך נישט צו צו די אינערלעכע פּאָליטישע קאמפן אין פּוילישן יידנטום. ער מיידט זיי פּאַקטיש אויס. אָבער זיין בוך ענדיקט ער מיט אַן ארטיקל, וואָס הייסט „עמיגראציע טראגעדיעס" און וואָס איז אין אַ געוויסער מאָס א לויב־געזאנג צום „האַיאַס" און דאָס דאָזיקע ארטיקל, וואָס איז געשריבן געוואָרן נאָך אין יאָר 1933 ענדיקט זיך מיט א רוף צו ראטעווען וואָס מער יידן. ער זאָגט, ווי איך האָב שוין איינמאָל ציטירט, אז „ביי דער איצטיקער געפערלעכער לאגע איז ארויסצוראטעווען עטלעכע הונדערט, אָדער עטלעכע טויזנט יידישע עמיגראנטן אַ גרעסערער אויפטו, ווי עס איז פאר דער (ערשטער — י. ב.) מלחמה געווען צו העלפן הונדערט טויזנט יידישע וואנדערער". לעשטשינסקי איז געטריי זיין ס. סאָווישער אָנשויאונג, אז עמיגראציע דארף שטיין אין צענטער פון אונדזער לעבן. ער דערמאָנט אָבער נישט, אז די פּוילישע יידן אין זייער היפּשלעכער מערהייט האָבן דעמאָלט דווקא געוואָלט בלייבן אויף די פּלעצער און אויסקעמפן זיך דאָס לעבן. אוודאי זענען א סך געווען ציוניסטן און געוואָלט און געטראָמט קיין ארץ ישראל און אוודאי זענען א סך געווען לינקע און זיי האָבן געוואָלט קיין ראטנפארבאנד, אָבער דער בונד האָט בעת די לעצטע וואלן אין דער קהילה געהאט א מערהייט.

יעקב לעשטשינסקים שטאנדפּונקט האָט זיך ארויסגעוויזן צו זיין טראַגיש און פּאַטאַל גערעכט. ער אליין וואָלט געווען מער צופרידן, ווען זיין שטאנדפּונקט וואָלט נישט באשטעטיקט געוואָרן אזוי מוראדיק טראַגיש...

געשריבן איז לעשטשינסקים בוך, וואָס האָט א דורכאויס וויסנשאפטלעכן ווערט, נישט נאָר מיט דעם מחברס אייגנארטיקן טעמפּעראמענט, וואָס רייסט מיט, נאָר ממש מיט בעלעטריסטישן טאלאנט. עס איז אָן עקאָנאָמישע איבערלעבונג און שילדערונג פון דעם טרויעריקן יידישן לעבן אין פּוילן, וואָס איז געשטאנען יאָרנלאנג ביים ראנד פון אָפּגרונט און האָט זיך געהאלטן אין איין ראטעווען, ביז וואנען מען האָט דאָס נישט אריינגעשליידערט אין תהום אריין. עס איז א בוך א דאָקומענט און א לעבעדיקער דאָקומענט מיט פלייש און אָטעם.

דאָס בוך האָט זיך געענדיקט דרוקן
דעם 9טן מאי 1948 אין דער
דרוקעריי „היימאן" — פּאַסטעור 333
טעלעפאָן 47-7752 — בוענאָס איירעס

Este libro terminóse de imprimir
el día 9 de Mayo de 1948 en
los Talleres Gráficos HEUMAN
Pasteur 333 - T. A. 47-7752 - Bs. As.